ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я

Випуск 1, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Засновник – Одеський національний економічний університет
Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення
(Рішення № 1914 від 30 травня 2024 року)
Ідентифікатор медіа: R30-05111.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082; електронна пошта mail@oneu.edu.ua; тел.: (048)723-61-58).

Періодичність: 4 рази на рік.

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН № 1721 від 10.12.2024 р. (Додаток 3).
Спеціальності: С4 Психологія, І4 Медична психологія.

Редакційна колегія

Асєєва Юлія Олександрівна (головний редактор) – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки, Одеський національний економічний університет
Аймедов Костянтин Володимирович – доктор медичних наук, професор, керівник медичного напрямку Громадської спілки «Центр відповідальної гри»
Бабчук Олена Григоріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Вдовіченко Оксана Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, декан соціально-гуманітарного факультету, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Городокін Антон Дмитрович – доктор філософії, асистент кафедри психіатрії, психотерапії, загальної та медичної психології, наркології та сексології, Запорізький державний медико-фармацевтичний університет
Друзь Олег Васильович – доктор медичних наук, професор, начальник клініки психіатричної (з палатами для наркологічних хворих) Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь» – головний психіатр Міністерства оборони України
Кириченко Алла Григорівна – доктор медичних наук, професорка, директор, Державна установа «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України»
Кічук Антоніна Валеріївна – доктор психологічних наук, доцент, в.о. професора кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Косенко Корнелія Артурівна – доктор медичних наук, доцент, лікар психіатр вищої категорії, завідувач відділення № 17, Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я
Кременчуцька Маргарита Костянтинівна – кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри диференціальної і спеціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Мишаківська Ольга Михайлівна – кандидат медичних наук, спеціаліст відділення залежностей, Школа академічної психіатрії, Інститут психіатрії, психології та нейронауки, Королівський коледж Лондона
Огоренко Вікторія Вікторівна – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри психіатрії, наркології і медичної психології, Дніпровський державний медичний університет
Саврасов Микола Володимирович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри загальної психології, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»
Ситнік Світлана Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Черненко Інна Олександрівна – кандидат медичних наук, старший ординатор клініки психіатричної (з палатами для наркологічних хворих) Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь» Міністерства оборони України
Чернявська Тетяна Павлівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри диференціальної і спеціальної психології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Випуск друкується за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного університету
(протокол № 5 від 25.03.2025 року)

В журналі «Ментальне здоров'я» публікуються наукові статті, огляди та дослідження, присвячені розгляду різноманітних аспектів психічного здоров'я та психологічного благополуччя. Основною метою є збільшення свідомості громадськості щодо важливості ментального здоров'я, поширення інформації про способи збереження та підтримки психічного благополуччя, а також представлення актуальних досліджень та практичних рекомендацій у сфері психічного здоров'я.

© Одеський національний економічний університет, 2025

УДК 159.92.015.3
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДТРИМКИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Бортов Андрій Сергійович
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія,
викладач-стажист кафедри загальної та диференціальної психології
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
ORCID ID: 0009-0004-8859-070X

Ментальне здоров'я – невід'ємна та багатовимірна складова загального благополуччя, що визначає здатність особистості до адаптації, гармонійної взаємодії та досягнення цілей. В умовах глобальних викликів, стрімких соціальних змін та зростання стресу, збереження ментального здоров'я є безпрецедентно актуальним.

Стаття присвячена глибокому теоретичному аналізу психологічних засад підтримки ментального здоров'я, зосереджуючись на ключових компонентах, що формують психологічну стійкість та загальне благополуччя в умовах невизначеності. В основу дослідження покладено авторську концепцію – модель «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ). Трилисник метафорично відображає динамічну взаємодію трьох ключових вимірів (листків): емоційної стійкості, соціальної компетентності та життєвої спрямованості. Ці взаємопов'язані елементи відіграють вирішальну роль у забезпеченні психологічної гармонії та розвитку. Детально розглядається внесок українських та зарубіжних науковців у вивчення цих компонентів та їхній комплексний вплив на ментальне здоров'я та якість життя. Особлива увага приділена аналізу наявних досліджень, проведених в умовах війни в Україні, та їх інтеграції у контекст підтримки населення, що дозволяє виявити гострі проблеми та потенційні шляхи їх вирішення. Кінцева мета статті – створення міцного теоретичного підґрунтя для майбутнього емпіричного дослідження ефективності та прогностичної цінності моделі ТМЗ з використанням спеціально розробленого тесту «Трилисник ментального здоров'я».

Результати статті, разом із висновками та перспективами подальших наукових пошуків, відкривають принципово нові можливості для інноваційного розвитку психологічної практики та цілеспрямованої розробки ефективних стратегій допомоги, адаптованих до сучасних викликів.

Ключові слова: *ментальне здоров'я, емоційна стійкість, соціальна компетентність, життєва спрямованість, психологічна підтримка, психотерапія, Трилисник ментального здоров'я.*

Bortov A. THE PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF SUPPORTING MENTAL HEALTH IN INDIVIDUALS

Mental health is an indispensable and multidimensional component of overall well-being, determining an individual's ability to adapt, interact harmoniously, and achieve goals. In the context of global challenges, rapid social changes, and increasing stress, preserving mental health is unprecedentedly relevant.

The article is dedicated to an in-depth theoretical analysis of the psychological foundations of mental health support, focusing on key components that form psychological resilience and overall well-being in conditions of uncertainty. The research is based on the author's concept – the "Three-Leaf Clover of Mental Health" (TLC) model. The Three-Leaf Clover metaphorically reflects the dynamic interaction of three key dimensions (leaves): emotional resilience, social competence, and life orientation. These interconnected elements play a crucial role in ensuring psychological harmony and development. The contribution of Ukrainian and foreign scientists to the study of these components and their complex influence on mental health and quality of life is examined in detail. Particular attention is given to the analysis of existing research conducted in the context of the full-scale war in Ukraine and their integration into the context of population support, which allows for the identification of acute problems and potential solutions. The ultimate goal of the article is to create a solid theoretical foundation for future empirical research on the effectiveness and predictive value of the TLC model using a specially designed "Three-Leaf Clover of Mental Health" test.

The results of the article, along with its conclusions and prospects for further scientific inquiry, open up fundamentally new opportunities for the innovative development of psychological practice and the purposeful development of effective aid strategies adapted to modern challenges.

Key words: *mental health, emotional resilience, social competence, life orientation, psychological support, psychotherapy, Three-Leaf Clover of Mental Health.*

Вступ. У сучасному світі, позначеному безпрецедентною динамікою та зростанням викликів, ментальне здоров'я стає критичним індикатором здатності особистості до ефективної адаптації та самореалізації. Попри визнання його важливої ролі, вплив комплексних психологічних чинників, що забезпечують психічне благополуччя, особливо в умовах тривалих криз, залишається недостатньо

систематизованим. Ця стаття представляє теоретичне обґрунтування моделі «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ) як цілісної концепції підтримки благополуччя та створює підґрунтя для її емпіричної апробації.

Ментальне здоров'я виступає як фундаментальний аспект людського буття, що визначає здатність індивіда до повноцінного та ефективного функціонування у суспільстві, успішного подолання численних життєвих труднощів та досягнення особистої самореалізації. У сучасному світі, що характеризується високим рівнем соціальної динаміки та прискореними змінами, зростають вимоги до адаптаційних можливостей особистості. У контексті глобальних трансформацій, включаючи стрімкі соціальні, економічні та політичні зміни, а також зростаючий рівень стресу та інші виклики сучасності, питання збереження та підтримки ментального здоров'я набуває дедалі більшої актуальності.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає ментальне здоров'я не лише як відсутність психічних розладів [1]. Це інтегральний стан добробуту, за якого людина здатна реалізовувати свій потенціал, ефективно справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно працювати та робити значний внесок у свою спільноту. Таке розуміння підкреслює, що ментальне здоров'я є активним станом психоемоційної рівноваги, що дозволяє особистості відчувати задоволення від життя, підтримувати здорові міжособистісні стосунки та успішно адаптуватися до змін у соціальному середовищі.

Особливої гостроти проблема ментального здоров'я набуває в українському контексті, що зумовлено повномасштабним вторгненням, яке триває з 2014 року та загострилося у 2022 році. Війна спричинила значні психологічні виклики, підкресливши нагальну необхідність створення стійкої та ефективної системи психологічної підтримки. За даними ВООЗ, у 2025 році 46% українців мають проблеми з психічним здоров'ям, а 41% страждають від тих чи інших розладів. Дослідження ЮНІСЕФ [2] показують, що 45% українських підлітків відчувають симптоми тривожності та депресії, а 17% мають суїцидальні думки. Ці вражаючі дані підкреслюють критичну важливість глибокого дослідження психологічних основ підтримки ментального здоров'я для українського суспільства та його майбутнього.

Ментальне здоров'я є складним і динамічним процесом, що формується під впливом взаємодії численних біологічних, психологічних та соціальних факторів. Його підтримка потребує всебічного та комплексного підходу, що враховує як індивідуальні особливості, так і зовнішні умови життя людини. У цьому контексті дослідження психологічних основ підтримки ментального здоров'я особистості, зокрема через призму таких ключових компонентів, як емоційна стійкість, соціальна компетентність та життєва спрямованість, є вкрай актуальним та своєчасним. Саме ці компоненти, що складають запропоновану авторську модель «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ), відіграють центральну роль у збереженні психічної стабільності, розвитку здорових взаємозв'язків та здатності індивіда до повноцінної самореалізації.

Матеріали та методи. Теоретичні основи ментального здоров'я, аналіз концепцій та моделей.

Ментальне здоров'я – це активний та динамічний стан психоемоційної рівноваги, що дозволяє індивіду бути задоволеним життям, підтримувати здорові міжособистісні стосунки та ефективно адаптуватися до постійних змін у соціальному середовищі.

Концепції ментального здоров'я.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення ментального здоров'я, що відображають його багатогранність. Один із них розглядає ментальне здоров'я як континуум, що варіюється від психічного «згасання» до «процвітання». Зокрема, К.Л.М. Кейс [3] у своїй новаторській роботі описав континуум психічного здоров'я. На одному його полюсі знаходиться стан «згасання» (languishing), який характеризується відсутністю позитивних емоцій, безцільністю та емоційним виснаженням. На протилежному кінці континууму розташований стан «процвітання» (flourishing), що є ознакою високого рівня емоційного, соціального та психологічного благополуччя.

Це розуміння наголошує на тому, що ментальне здоров'я не є статичною величиною, а являє собою складний процес, що постійно змінюється залежно від впливу різноманітних факторів. До таких факторів належать емоційний стан, соціальне середовище, біологічні особливості, а також інші аспекти психічного розвитку. Важливо враховувати не лише відсутність симптомів психічних захворювань, а й здатність особистості до постійного розвитку та адаптації в умовах різноманітних стресових ситуацій.

Модель «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ).

Вивчення ментального здоров'я сприяло розвитку різних моделей, що пояснюють складні взаємозв'язки між різними компонентами психічного благополуччя. В рамках цієї статті запропоновано авторську модель «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ), яка є цілісним підходом до розуміння та дослідження цього феномену. Трилисник постає метафорою трьох ключових аспектів, кожен з яких є «листком», що в сукупності формує цілісне та стійке ментальне благополуччя та відображає динамічну взаємодію трьох ключових вимірів, що забезпечують гармонійне психологічне функціонування. До цих вимірів належать:

1. **Вимір внутрішньої стійкості (Емоційна стійкість).** Цей перший листок символізує внутрішню опору особистості, її здатність залишатися в рівновазі перед обличчям емоційних викликів та швидко відновлюватися після стресових подій. Він охоплює здатність до ефективної адаптації до стресових ситуацій, вміння ефективно керувати емоціями та зберігати внутрішню психічну стабільність в умовах невизначеності та постійних змін. За даними Martindale [4, с. 269–278], творчі експресивні техніки, такі як скетчінг, арт-журналінг та писемні вправи, допомагають звільнити накопичені негативні переживання та значно знизити рівень стресу. Моя власна робота «Розвиток креативності як фактор підвищення психологічної стійкості особистості» [5, с. 46-49] детально розглядає механізми подолання стресу, підкреслюючи, як розвиток креативного мислення дозволяє бачити альтернативні шляхи вирішення проблем та перебудовувати стереотипні моделі поведінки.

2. **Вимір соціального зв'язку (Соціальна компетентність).** Цей другий листок уособлює якість взаємодії зі світом, вміння встановлювати глибокі та значущі стосунки, ефективно виражати себе та розуміти інших. Дослідження Дієнера і Селігмана [6] підкреслюють вирішальну важливість соціальних взаємодій та міцних зв'язків для досягнення високого рівня щастя та загального благополуччя. Hobfoll [7, с. 513] у своїй теорії збереження ресурсів стверджує, що соціальна підтримка є ключовим ресурсом, втрата якого призводить до стресу, а її наявність сприяє подоланню труднощів. Durlak et al. [8, с. 405–432] у своєму мета-аналізі продемонстрували значний позитивний вплив програм, спрямованих на розвиток соціальних та емоційних навичок, на загальне психологічне благополуччя учнів. Крім того, створення групових творчих практик сприяє формуванню колективного капіталу довіри та взаємодопомоги, що є надзвичайно важливою формою соціальної підтримки, як зазначає Csikszentmihalyi [9].

3. **Вимір сенсу та розвитку (Життєва спрямованість).** Цей третій листок відображає прагнення людини до сенсу, її цілі та мотивацію до постійного зростання та самовдосконалення. Дослідження Каролін Ріфф [10] розглядають життєву спрямованість як ключовий аспект психологічного благополуччя, що сприяє особистісному зростанню та здатності керувати своїм середовищем. Теорія надії (Hope Theory), розроблена С.Р. Снайдером [11, с. 141–151], переконливо підкреслює вирішальну важливість наявності як прагнення (agency), тобто віри у власну здатність досягати цілей, так і шляхового мислення (pathways) – здатності знаходити різноманітні шляхи та стратегії для вирішення проблем.

Всі три компоненти моделі ТМЗ – емоційна стійкість, соціальна компетентність та життєва спрямованість – взаємопов'язані та взаємодоповнюють, формуючи цілісну систему ментального здоров'я. Розвиток одного позитивно впливає на інші, створюючи гармонійний та стійкий стан благополуччя. Цей інтеграційний підхід дозволяє краще зрозуміти взаємодію аспектів психічного благополуччя та необхідність їх комплексного розвитку для стабільності особистості в умовах сучасних викликів.

Для всебічного вимірювання ментального здоров'я використовуються різні методики, які дозволяють оцінити як емоційні, так і когнітивні аспекти психологічного благополуччя. До таких методик належать Шкала психологічного благополуччя Ріфф та Шкала позитивного ментального здоров'я (PMH-scale), запропонована К.Л.М. Кейсом . Ці методики є важливими інструментами для фахівців у психологічній практиці. На основі цих підходів розроблено Тест «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ), що складається з 22 індикаторів та буде використаний у майбутньому емпіричному дослідженні.

Важливість соціального контексту для ментального здоров'я.

Соціальні фактори мають значний вплив на ментальне здоров'я людини. Цей вплив стосується рівня соціальної підтримки та загальних соціальних умов. Міцні соціальні зв'язки (дружні стосунки, підтримка родини, взаємодії в колективі) мають першочергове значення для підтримання емоційної стійкості та загального благополуччя. Дослідження Дієнера і Селігмана [6] підкреслюють вирішальну важливість соціальних взаємодій та міцних зв'язків для досягнення щастя та благополуччя. Соціальна підтримка є критично важливою для осіб, які переживають стресові ситуації або мають труднощі в адаптації. Вона допомагає зберігати оптимістичний погляд, сприяє розвитку здорових відносин та забезпечує позитивну емоційну атмосферу.

Аналіз існуючих досліджень ментального здоров'я в Україні та за кордоном.

Для створення міцного підґрунтя для майбутнього дослідження необхідний ретельний аналіз наявних наукових робіт українських та зарубіжних авторів щодо ментального здоров'я, зокрема впливу війни в Україні.

Емоційна стійкість є фундаментальним компонентом ментального здоров'я. Українські науковці активно досліджують цей аспект. Наприклад, Л. Карамушка [12] розглядає емоційну стійкість як ключовий фактор психологічної адаптації та резильєнтності. А. Кічук [13] також підкреслює критичну важливість емоційної стійкості як провідного критерія психоемоційного здоров'я для збереження психічної рівноваги та успішності навчання .

Соціальна компетентність визначається як здатність ефективно взаємодіяти з іншими, налагоджувати гармонійні стосунки та адаптуватися до соціальних контекстів. Л. Карамушка [12]

та А. Кічук [13] всебічно вивчають взаємозв'язок соціальної компетентності з ментальним здоров'ям студентів, підкреслюючи її роль у формуванні стійких міжособистісних відносин. Міжнародні дослідження також підтверджують ключову важливість соціальної підтримки. Hobfoll [7, с. 513] стверджує, що соціальна підтримка є ключовим ресурсом, втрата якого призводить до стресу, а її наявність сприяє подоланню труднощів. Csikszentmihalyi [9].зазначає, що створення групових творчих практик сприяє формуванню колективного капіталу довіри та взаємодопомоги.

Життєва спрямованість відображає наявність сенсу, чітких цілей та внутрішньої мотивації до саморозвитку та самореалізації, будучи ключовим аспектом психологічного благополуччя. Українські дослідники широко торкаються суміжних понять, таких як мотивація та самореалізація. Теорія надії (Hope Theory), розроблена С.Р. Снайдером [11, с. 141–151], підкреслює важливість прагнення (agency) та шляхового мислення (pathways) – здатності знаходити шляхи вирішення проблем. Дослідження Каролін Ріфф [10] також розглядають життєву спрямованість як ключовий аспект психологічного благополуччя, що сприяє особистісному зростанню та здатності керувати середовищем.

Вплив війни на ментальне здоров'я в Україні.

Дослідження впливу війни на ментальне здоров'я українців є критично важливим та актуальним. За даними ВООЗ [5], у 2025 році 46% українців мають проблеми з психічним здоров'ям, а 41% страждають від розладів. Дослідження ЮНІСЕФ [2] виявило, що 45% українських підлітків відчувають симптоми тривожності та депресії, а 17% мали суїцидальні думки. Звіт Міжнародної організації з міграції (ІОМ) за 2024 рік [15] зазначає, що 52% ВПО вдаються до кризових стратегій подолання, що погіршує їхнє психічне здоров'я. Дослідження студентів, опубліковане у Mental Health in Global Context Journal [16, с. 107–120], показало, що 62% відчувають тривогу, а 25% мають симптоми депресії, проте 70% зберігають благополуччя завдяки соціальній підтримці.

У моїх працях підкреслюється, що студенти, які використовують активні, конструктивні стратегії подолання стресу (пошук соціальної підтримки, вирішення проблем, планування, позитивна переоцінка), мають вищу якість життя, ніж ті, хто використовує пасивні, деструктивні стратегії. Українські науковці активно вивчають вплив війни на студентську молодь. Дослідження Національної академії педагогічних наук України [17] виявило високий рівень стресу, тривожності та депресії серед студентів. Дослідження Інституту соціальної та політичної психології НАПН України [18] зосередилося на специфіці копінг-стратегій студентів в умовах війни. Закордонні дослідження також проявляють значний інтерес до вивчення впливу війни в Україні. Дослідження American Psychological Association [19] виявило, що травматичні події можуть мати довготривалий негативний вплив на психічне здоров'я студентів. Важливу роль у подоланні стресу відіграють соціальна підтримка, доступ до психологічної допомоги та ефективні копінг-стратегії.

Результати.

Комплексний аналіз існуючих досліджень дозволяє сформулювати важливі висновки та виявити ключові тенденції щодо впливу війни на ментальне здоров'я та стратегії подолання стресу. Війна в Україні справляє руйнівний вплив на психічне здоров'я, що проявляється зростанням рівня стресу, тривоги, депресії та ПТСР. Ці проблеми пов'язані з дією численних стресорів, включаючи загрозу життю, втрати, міграцію та невизначеність.

Люди використовують широкий спектр копінг-стратегій, як активних, так і пасивних. Дослідження підтверджують, що активні стратегії (пошук соціальної підтримки, вирішення проблем, планування, позитивна переоцінка) є значно ефективнішими для збереження психічного здоров'я та покращення якості життя. Вони сприяють розвитку резильєнтності та відновленню після стресових подій. Натомість, пасивні стратегії (уникнення, заперечення, самозвинувачення) можуть погіршувати психологічний стан.

Соціальна підтримка відіграє критично важливу роль у подоланні стресу та збереженні психічного здоров'я. Дослідження показують, що люди з сильною соціальною підтримкою краще справляються зі стресом, мають вищу самооцінку та оптимістичніше дивляться на майбутнє. Значна частина громадян потребує професійної психологічної допомоги для подолання наслідків війни. Важливо забезпечити максимальну доступність та ефективність психологічних послуг, включаючи індивідуальне та групове консультування, психотерапію та тренінги з саморегуляції.

Підґрунтя та методологічні аспекти подальшого емпіричного дослідження.

На основі моделі «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ) та аналізу літератури, планується емпіричне дослідження взаємозв'язку між компонентами ТМЗ та рівнем ментального здоров'я. Метою є емпіричне підтвердження взаємозв'язку між емоційною стійкістю, соціальною компетентністю, життєвою спрямованістю та ментальним здоров'ям, а також апробація розробленого Тесту «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ). Гіпотеза передбачає кореляцію високих показників цих компонентів з високим рівнем ментального здоров'я.

Вибірка включатиме студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, слухачів курсів та студентів-практикантів ГО «Психологічний простір ЦДК», а також представників загального населення віком від 18 років. Це забезпечить різноманітні дані та підвищить об'єктивність результатів. Основним інструментом буде розроблений Тест «Трилисник ментального здоров'я» (ТМЗ) з 22 питань, що оцінює компоненти моделі за 5-бальною шкалою.

Етапи дослідження: підготовчий (отримання дозволів, формування вибірки) , діагностичний (анонімне тестування Тестом ТМЗ), аналітичний (статистична обробка, кореляційний аналіз), та інтерпретаційний (аналіз даних, формулювання висновків та рекомендацій). Очікується, що результати підтвердять модель ТМЗ та нададуть інформацію для розробки програм психологічної підтримки в Україні.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження та аналіз літератури підтвердили вирішальну важливість підтримки трьох основних компонентів ментального здоров'я: емоційної стійкості, соціальної компетентності та життєвої спрямованості. Ці взаємопов'язані компоненти сприяють формуванню цілісного та стійкого психічного благополуччя. Їх подальший розвиток необхідний для збереження психічного здоров'я в умовах сучасних викликів, зокрема війни в Україні.

Комплексний підхід до підтримки ментального здоров'я (тренінги, консультування, соціальна підтримка, просвіта) здатен значно покращити якість життя. Він дозволить адаптуватися до швидко змінюваного середовища. Використання валідованих методик для вимірювання ментального здоров'я є важливим інструментом для моніторингу та підтримки психічного стану.

Ментальне здоров'я є невід'ємною складовою загального благополуччя, його підтримка важлива для психічної стабільності індивіда та соціальної гармонії. Компоненти моделі «Трилисник ментального здоров'я» виступають основними факторами, що взаємодіють, забезпечуючи благополуччя та адаптацію.

Література:

1. ВООЗ. (2020). Психічне здоров'я підлітків. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health.
2. UNICEF. (2022). Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка дітей і підлітків в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20416/file/Mental-health-and-psychosocial-support-for-children-and-adolescents-in-Ukraine-2022.pdf.
3. Кейс К. Л. М. (2002). Шкала позитивного ментального здоров'я (PMH-scale): оцінка психічного благополуччя. New York : Free Press.
4. Martindale C. (2021). Creativity, consciousness, and cortical arousal: A theoretical update. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 15(3), с. 269–278.
5. Бортов А.С. (2025). Розвиток креативності як фактор підвищення психологічної стійкості особистості. Збірник матеріалів. Одеса : ПНПУ. с. 46-49.
6. Дієнер Е., Селігман М. (2002). Психологія щастя: Стратегії досягнення емоційного благополуччя. London : Routledge.
7. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), с. 513.
8. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. Child Development, 82(1). С. 405–432.
9. Csikszentmihalyi M. (2020). Flow and the foundations of positive psychology: The collected works of Mihaly Csikszentmihalyi. Vol. 1. Springer.
10. Ріфф К. (1989). Шкала психологічного благополуччя. New York: Psychological Health.
11. Snyder C. R. (2020). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 31(2). С. 141–151.
12. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
13. Кічук А.В. Особистісні особливості психоемоційного здоров'я студентів : монографія. Ізмаїл : СМІЛ, 2020. 268 с.
14. ВООЗ. (2025). Three years of war: rising demand for mental health support, trauma care and rehabilitation. Geneva : WHO.
15. Міжнародна організація з міграції (2024). Звіт «Mental Health in Ukraine: Displacement, Vulnerabilities and Support». Geneva : IOM.
16. Psychological well-being and mental health of Ukrainian students during the full-scale Russian invasion. (2023). *Mental Health in Global Context Journal*, 1(2). С. 107–120.
17. Національна академія педагогічних наук України. (2023). Психологічний стан студентської молоді в умовах війни. Київ : НАПН України.
18. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. (2023). Психологічна допомога населенню в умовах війни: Збірник матеріалів. Київ : НАПН України.
19. American Psychological Association. (2023). Stress in America™ 2022: Coping with change.

References:

1. WHO. (2020). *Psykhichne zdorovia pidlitkiv* [Adolescent mental health]. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health [in Ukrainian].
2. UNICEF. (2022). *Psykhichne zdorovia ta psykho sotsialna pidtrymka ditei i pidlitkiv v Ukraini* [Mental health and psychosocial support for children and adolescents in Ukraine]. https://www.unicef.org/ukraine/media/20416/file/Mental-health-and-psychosocial-support-for-children-and-adolescents-in-Ukraine-2022.pdf [in Ukrainian].
3. Keyes, C. L. M. (2002). *Shkala pozytyvnoho mentalnoho zdorovia (PMH-scale): Otsinka psykhichnoho blahopoluchchia* [Positive mental health scale (PMH-scale): Assessment of psychological well-being]. Free Press.

4. Martindale, C. (2021). Creativity, consciousness, and cortical arousal: A theoretical update. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 15(3), 269–278.

5. Bortov, A. S. (2025). Rozvytok kreatyvnosti yak faktor pidvyshchennia psykholohichnoi stiikosti osobystosti [Development of creativity as a factor in increasing the psychological resilience of the individual]. *Zbirnyk materialiv*. Odesa: PNPU. 46–49 [in Ukrainian].

6. Diener, E., & Seligman, M. (2002). *Psykholohiia shchastia: Stratehii dosiahnennia emotsiinoho blahopoluchchia* [Psychology of happiness: Strategies for achieving emotional well-being]. Routledge [in Ukrainian].

7. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513.

8. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432.

9. Csikszentmihalyi, M. (2020). *Flow and the foundations of positive psychology: The collected works of Mihaly Csikszentmihalyi* (Vol. 1). Springer.

10. Ryff, C. (1989). *Shkala psykholohichnoho blahopoluchchia* [Scale of psychological well-being]. Psychological Health.

11. Snyder, C. R. (2020). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 31(2), 141–151.

12. Karamushka, L. M. (2022). *Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: Metod. rekomendatsii* [Mental health of the individual during the war: how to preserve and support it: Methodological recommendations]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 52 p. [in Ukrainian].

13. Kichuk, A. V. (2020). *Osobystisni osoblyvosti psykhoemotsiinoho zdorovia studentiv: monohrafiia* [Personal characteristics of students' psychoemotional health: Monograph]. Izmail: SMIL. 268 p. [in Ukrainian].

14. WHO. (2025). *Three years of war: Rising demand for mental health support, trauma care and rehabilitation*. WHO.

15. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii. (2024). *Zvit «Mental Health in Ukraine: Displacement, Vulnerabilities and Support»* [Report "Mental Health in Ukraine: Displacement, Vulnerabilities and Support"]. Geneva: IOM [in Ukrainian].

16. Psychological well-being and mental health of Ukrainian students during the full-scale Russian invasion. (2023). *Mental Health in Global Context Journal*, 1(2), 107–120.

17. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. (2023). *Psykholohichnyi stan studentskoi molodi v umovakh viiny* [The psychological state of student youth in wartime conditions]. Kyiv: NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

18. Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. (2023). *Psykholohichna dopomoha naselenniu v umovakh viiny: Zbirnyk materialiv* [Psychological assistance to the population in wartime conditions: Collection of materials]. Kyiv: NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

19. American Psychological Association. (2023). *Stress in America™ 2022: Coping with change*.

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 159.923-057.36-057.875
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.2

ВЗАЄМОДІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РОДИНАМИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇХ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

Кущенко Ірина Вікторівна
кандидат психологічних наук, доцент
завідувач кафедри психології соціальної роботи та педагогіки
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID ID: 0009-0003-2215-6006

Поджинська Ольга Олегівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології соціальної роботи та педагогіки
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID ID: 0000-0001-9086-3018

Руденко Людмила Григорівна
магістр ІІ курсу, спеціальність «Психологія»
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розглянуто взаємодію військовослужбовців з родинами як ключовий фактор підвищення їх резильєнтності. Аналізуються психологічні, соціальні та емоційні аспекти сімейної підтримки, що сприяють адаптації військових до проживання стресових ситуацій та покращення їх психоемоційного стану. Окреслено практичні підходи до розвитку сімейної взаємодії як ефективного механізму збереження психічного здоров'я військових. У статті ми фокусуємося на найболіснішій темі для всієї України – війні. Війні, яка руйнує коханих, колег, друзів та сім'ї не лише фізично, а й психологічно. В Україні російсько-українська війна триває понад десять років. Проте не всі представники громадськості обізнані щодо психоемоційного навантаженням українських військовослужбовців, якого вони зазнають під час проходження служби та при виконанні бойових завдань.

Реакції на психотравмувальні фактори війни викликають у військовослужбовців стан стресу, призводять до психічних розладів, а також до фрустрації та дезадаптивної поведінки, що проявляється у вигляді підвищеної міжособистісної конфліктності, обмеження контактів, безпрецедентного нехтування обов'язками, недисциплінованості, низької працездатності, підвищеної дратівливості, депресії та посттравматичного стресового розладу. Представлено результати емпіричного дослідження показників резильєнтності та визначено їх вплив на задоволеність перебування в шлюбі в родинах військовослужбовців. Пріоритетними завданнями сьогодення для психологів-практиків є надання фахової психоедукаційної, психоконсультаційної, психокорекційної, психотерапевтичної підтримки військовослужбовцям та членам їхніх родин з метою налагодження ефективної комунікації, зниження рівня конфліктності, оптимізованої адаптації та інтеграції в суспільстві.

Ключові слова: *взаємодія, резильєнтність, подружжя, військовослужбовці, сім'я, стрес, виснаження.*

Kyschenko I., Podzhynska O., Rudenko L. INTERACTION BETWEEN MILITARY SERVANTS AND THEIR FAMILIES AS A FACTOR IN INCREASING THEIR RESILIENCE

The article examines the interaction of military personnel with their families as a key factor in increasing their resilience. The psychological, social and emotional aspects of family support are analyzed, which contribute to the adaptation of military personnel to living in stressful situations and improving their psycho-emotional state. Practical approaches to the development of family interaction as an effective mechanism for preserving the mental health of military personnel are outlined. In our article, we focus on the most painful topic for all of Ukraine - war. A war that destroys loved ones, colleagues, friends and families not only physically, but also psychologically. In Ukraine, the Russian-Ukrainian war has been going on for more than ten years. However, not all members of the public are aware of the psycho-emotional stress of Ukrainian military personnel, which they experience during their service and when performing combat missions.

Reactions to the psychotraumatic factors of war cause stress in servicemen, lead to mental disorders, as well as frustration and maladaptive behavior, which manifests itself in the form of increased interpersonal conflict, limited contacts, unprecedented neglect of duties, indiscipline, low performance, increased irritability, depression and post-traumatic stress disorder (PTSD). The results of an empirical study of resilience indicators are presented and their impact on marital satisfaction in the families of servicemen is determined. The priority tasks of today's practicing psychologists are to provide professional psychoeducational, psychoconsulting, psychocorrectional, psychotherapeutic support to servicemen and their family members in order to establish effective communication, reduce the level of conflict, optimize adaptation and integration into society.

Key words: *interaction, resilience, spouses, military personnel, family, stress, exhaustion.*

Вступ. Сім'я відіграє важливу роль в архітектоніці людського буття. Вона має свої механізми і закони, структурно-функціональні виміри, внутрішні й зовнішні детермінанти. У родині панує унікальний психологічний мікроклімат, побудований за допомогою системи матеріальних та унікальних духовних цінностей, через які особистість сприймає весь світ. Сімейні стосунки зазвичай є міцними й невід'ємними для благополуччя людини протягом усього життя. Різноманітність типів та якість сімейних стосунків – подружні, між поколіннями, зв'язки між братами й сестрами, іншими родичами здійснюють важливий вплив на добробут людини, на задоволення її базових психологічних потреб. Так, дослідження взаємодії військовослужбовців з родинами як фактор підвищення їх резильєнтності в Україні є важливим кроком у напрямі розробки ефективних програм підтримки військовослужбовців та їхніх родин.

У психології вищезгадана наукова проблема висвітлена в працях науковців, як-от Н. Агаєв, С. Богдановський, Е. Грішин, З. Кіреєва, О. Когут, О. Кокун, Г. Лазос, Н. Лозінська, О. Милославська, В. Остапчук, І. Пішко, Л. Слюсар, Р. Федоренко, О. Хамініч, С. Хоружий, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, О. Чиханцова, K. Connor, L. Greco, J. Davidson, S. Luthar, K. Merrell та ін.

Зважаючи на суспільний інтерес до комплексних теоретичних та емпіричних досліджень психологічних особливостей взаємодії військовослужбовців з родинами, що сприятимуть підвищенню їх резильєнтності, зумовило мету статті – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити *психологічні особливості взаємодії військовослужбовців з їхніми родинами як фактор підвищення резильєнтності*.

Резильєнтність (resilience – пружність, еластичність) – вроджена динамічна властивість особистості, що лежить в основі здатності долати стреси та складні періоди конструктивним шляхом. Незважаючи на те що ця властивість вроджена, її можна розвивати. Резильєнтність відіграє важливу роль у здатності військовослужбовців долати травматичні ситуації та сприяє подоланню наслідків стресу під час виконання службових завдань. Важливим аспектом є розвиток резильєнтності серед військовослужбовців для самостійного подолання життєвих криз і стресових ситуацій, особливо під час проходження військової служби та участі в бойових діях. Резильєнтність формується під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких особливе значення мають емоційний інтелект, позитивні міжособистісні взаємини, адекватна самооцінка та впевненість у власних силах [1, с. 9].

Взаємодія військовослужбовців із їхніми родинами є значущим чинником, що впливає на психологічний стан і рівень резильєнтності. Наявність сімейної підтримки сприяє ефективнішому подоланню труднощів, пов'язаних із військовою службою, тоді як її відсутність може зумовлювати низку негативних наслідків, зокрема зниження самооцінки, розвиток тривожних і депресивних розладів, а також схильність до адиктивної поведінки, включно з алкоголізмом, наркоманією та суїцидальними тенденціями.

Військова служба належить до категорії стресових видів діяльності, оскільки характеризується підвищеним рівнем ризику, значним психологічним навантаженням і тривалою відсутністю контактів із родиною. У цьому контексті особливо важливим є створення умов для підтримання військовослужбовцями регулярного зв'язку з близькими, що сприятиме підвищенню їхньої психологічної стійкості та адаптації до екстремальних умов професійної діяльності [1; 2].

Матеріали та методи. Для досягнення мети емпіричного дослідження обрано такі психодіагностичні методики: шкали резильєнсу М. Коннора – Дж. Девідсона «Connor-Davidson Resilience Scale», «Тест-опитувальник задоволеності шлюбом» (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко), методика «Вимірювання установок в сімейній парі» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Е. Дубовська), методика «Особливості спілкування між подружжям» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Е. Дубовська), опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, в адаптації Н. Н. Лепешинського.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у приміщеннях ГО «Я – Бучанець» на базі Бучанського Центру психологічної допомоги м. Буча та на базі Благодійного фонду «Стійка нація» м. Ірпінь. Вибірку дослідження становили 20 подружніх пар з міст Буча та Ірпінь, члени яких брали участь у бойових діях – загалом 40 осіб.

Результати. За результатами методики шкали резильєнсу встановлено, що 25 % досліджуваних мають високий та 30 % вищий середнього рівні резильєнтності. Однак у 25 % респондентів установлено середній та 20 % респондентів проявили нижчий середнього рівні резильєнтності, це свідчить про помірний рівень стійкості до нових стресових ситуацій, що проявляється в частковій упевненості в собі, що, своєю чергою, може зумовлювати труднощі в ухваленні правильних рішень. У критичних обставинах такі особи можуть виявляти недостатню здатність до подолання труднощів, відновлення та психологічного зростання після пережитих життєвих випробувань або кризових ситуацій (табл. 1).

Аналіз результатів оцінювання сімейних установок показав, що 34 % респондентів ідентифікували свою сім'ю як перехідного типу, тобто таку, що стикається з певними проблемами, усвідомлює необхідність їх вирішення, проте не володіє конструктивними стратегіями попередження та подолання труднощів. Водночас 16 % опитаних зарахували свою сім'ю до категорії умовно неблагополучних.

Таблиця 1

Показники рівня резильєнтності досліджуваних військовослужбовців

Рівень резильєнтності	Досліджувані військовослужбовці	
	у %	к-ть осіб
Високий рівень	25	5
Вищий за середній	30	6
Середній рівень	25	5
Нижчий за середній	20	4
Низький рівень	0	0

Це свідчить про необхідність проведення цілеспрямованої консультативної роботи, спрямованої на покращення комунікації в подружніх стосунках.

Зазначимо, що жодна з досліджених сімей не потрапила до категорій «абсолютно неблагополучні сім'ї», «неблагополучні сім'ї» або «повністю благополучні сім'ї». Така тенденція вказує на наявність гармонійних взаємин у подружжі та здатність учасників дослідження адекватно оцінювати особливості власного шлюбу (рис. 1).

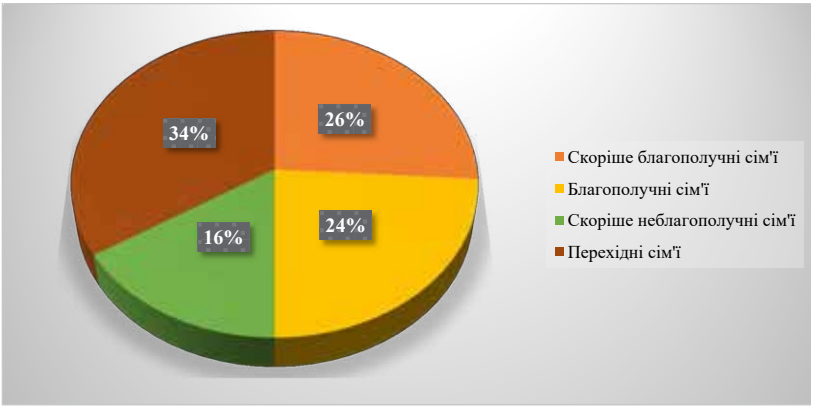

Рис. 1. Показники задоволеності / незадоволеності шлюбом у досліджуваних військовослужбовців та їхніх партнерів

Наступним кроком у дослідженні міжособистісних взаємостосунків у досліджуваних пар було вивчення взаємин подружжя за найважливішими сферами життєдіяльності людини в сімейній взаємодії та рівнем соціально-психологічної сумісності партнерів у шлюбі (отримані результати представлено на рис. 2).

Рис. 2. Показники задоволеності / незадоволеності шлюбом у досліджуваних військовослужбовців та їхніх партнерів

Аналіз показників за шкалою «ставлення до людей» засвідчив, що чоловіки, на відміну від жінок, демонструють більш позитивне ставлення до оточення, зберігаючи аналогічну позицію щодо інших сімей. Вони характеризуються більшою соціальною відкритістю, комунікабельністю та орієнтованістю на розширення спектра соціальних зв'язків. Ця шкала виявилася єдиною з досліджуваних, що має досить високу репрезентативність порівняно з іншими. Цікавим є і той факт, що чоловіки більшою мірою орієнтовані на виконання обов'язків, ніж на задоволення власних потреб. Це свідчить про домінування в них почуття обов'язку: вони насамперед виконують необхідні завдання, а вже потім приділяють увагу власним інтересам. Можна припустити, що чоловіки загалом більш схильні до соціальної взаємодії, товариськості та побудови широких міжособистісних контактів. Ця установка є найбільш вираженою серед досліджених показників. Імовірно, в умовах бойових дій довіра до побратимів, командування та сімейного оточення сприятиме формуванню вищого рівня резильєнтності й стресостійкості.

Аналіз гендерних відмінностей у сприйнятті романтики в коханні виявив суттєві розбіжності між чоловіками та жінками. Чоловіки надають більшого значення характеру сексуальних стосунків, тоді як для жінок притаманна більша стриманість і менш виражена ініціативність у цій сфері. Враховуючи, що сексуальна сфера є важливою в подружньому житті, особливо на початкових етапах спільного існування, важливо, щоб партнери мали змогу відкрито висловлювати свої потреби та очікування.

Результати оцінювання за шкалою «ставлення до грошей» засвідчили, що чоловіки демонструють більш ощадливе ставлення до фінансів, тоді як жінки виявляють схильність до легшого витрачання коштів і менш розвинену здатність до їх накопичення.

Для дослідження психологічних особливостей взаємодії в подружжя нами використано методику «Особливості спілкування між подружжям» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Е. Дубовська), отримані результати представлено на рис. 3.

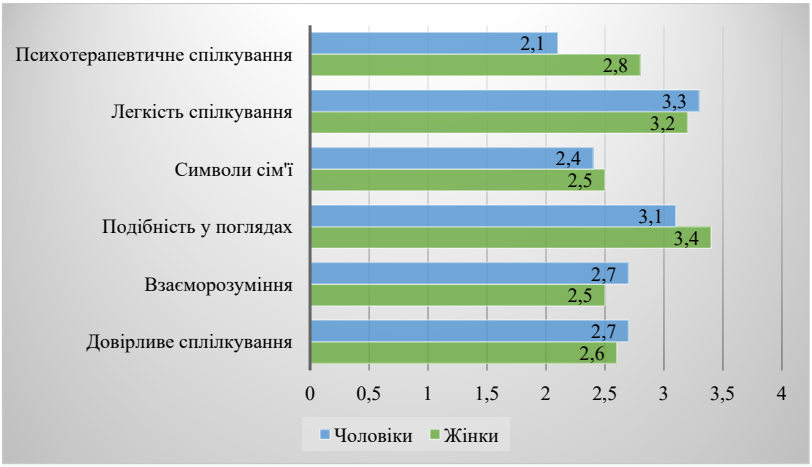

Рис. 3. Показники особливостей спілкування у сім'ях досліджуваних військовослужбовців

Як свідчать дані, представлені на рис. 3., за шкалою «довіра в спілкуванні» встановлено, що жінки демонструють вищий рівень довіри до чоловіків порівняно з рівнем довіри чоловіків до жінок. Це свідчить про те, що жінки частіше діляться зі своїм партнером інформацією про події свого дня, емоційними переживаннями та особистими думками, тоді як чоловіки, як правило, більш стримані в розкритті особистої інформації. Відповідно до отриманих даних, 34 % сімей підтверджують зазначену тенденцію.

Шкала «подібність поглядів» між чоловіками та жінками демонструє такі показники: 58 % сімей мають подібні погляди на ключові аспекти спільного життя. Показники шкали «легкість спілкування» свідчать про те, що 65 % сімей відзначають взаємну відкритість у спілкуванні, що сприяє формуванню комфортного емоційного середовища. Крім того, за шкалою «взаєморозуміння» відзначається стабільно високий рівень взаємного прийняття, з незначними варіаціями між статями. Це свідчить, що більшість подружніх пар здатні поважати та приймати думки й дії одне одного, навіть якщо вони не завжди з ними погоджуються. Водночас щодо шкали «психотерапевтичне спілкування» виявлено певні відмінності між чоловіками та жінками: жінки частіше готові надавати емоційну підтримку та висловлювати поради, що сприяє створенню довірчої атмосфери, така тенденція підтверджується лише у 28 % молодих пар. За шкалою «сімейний символ» зафіксовано високий рівень спільного сприйняття сімейної ідентичності в 72 % сімей спостерігається єдність у створенні власних традицій, унікального стилю комунікації (використання спеціальних слів, звернень) та спільного бачення сімейних

цінностей. Сімейна дезадаптація проявляється у вигляді порушення мікроклімату внаслідок високого рівня конфліктності та комунікативної деформації. Зокрема, спостерігається надмірна інтенсивність спілкування в умовах робочого середовища, що може призводити до емоційного виснаження та дисбалансу між особистим і професійним життям.

Наступним етапом дослідження було оцінювання показників психологічного благополуччя досліджуваних сімейних пар за опитувальником «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, в адаптації Н. Н. Лепешинського, результати представлено на рис. 4.

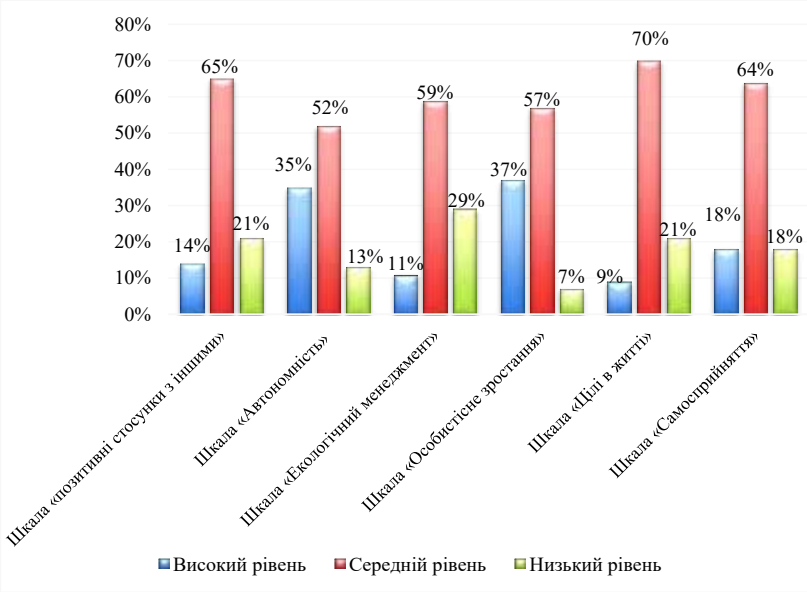

Рис. 4. Показники психологічного благополуччя в сім'ях досліджуваних військовослужбовців

Згідно з даними, представленими на рис. 4, установлено, що за досліджуваними шкалами спостерігається середній рівень психологічного благополуччя. Водночас за шкалою «позитивні стосунки з іншими» у 21 % респондентів виявлено низький рівень, що може свідчити про наявність труднощів у взаємодії з оточенням, зокрема в межах сімейної пари. Шкала «Цілі в житті» також демонструє значну частку респондентів (21 %) з низькими показниками, що свідчить про труднощі у формуванні життєвих орієнтирів і змістового наповнення життєдіяльності, що може бути зумовлено складною військовою ситуацією, яка обмежує можливість довгострокового планування та організації життя, змушуючи адаптуватися до змін і діяти в умовах невизначеності.

Висновки. Подальшу роботу вбачаємо у взаємодії практичного психолога із членами сімей військовослужбовців, зокрема аналізу їхніх специфічних потреб і психологічних особливостей у контексті військового середовища. Важливо пам'ятати, що кожна сім'я є унікальною і має свої потреби. Тому ми маємо знайти те, що працює саме для конкретного військовослужбовця та його родини. Взаємодія військовослужбовців із їхніми родинами є важливим фактором підвищення резильєнтності. Сімейна підтримка сприяє зменшенню стресу, покращенню адаптаційних механізмів та збереженню психічного здоров'я військових. Ефективна комунікація, емоційна підтримка та міцні соціальні зв'язки допомагають військовослужбовцям долати труднощі служби та повертатися до мирного життя з мінімальними психологічними втратами. Упровадження програм психологічної підтримки, спрямованих на зміцнення сімейних відносин, є важливим кроком у покращенні добробуту військових та їхніх близьких.

Література:

1. Вінтоняк В., Рибчук О., Недвига О. Теоретико-методологічний аналіз феномену бойової психічної травми: сучасні підходи. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 4 (68). 2022. С. 29–36.

2. Грішин Е. Резилієнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди Психологія*, 2021. № 64. С. 62–81.

3. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.

4. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В, 2018. 488 с.

5. Герасименко Л. О., Скрипніков А. М., Ісаков Р. І. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад : навч. посіб. Київ : ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.

References:

1. Vintonyak V. (2022) Teoretyko metodologichnyi analiz phenomenu bojovoi psyhologichnoi travmy: suchasni pidhody [Theoretical and methodological analysis of the phenomenon of combat mental trauma: modern approaches]. *Visnyk Naconalinogo universytety oborony Ukrainy*, 4 (68), 29–36 [in Ukrainian].

2. Grishin E. (2021) Rezylientnist osobystosti: sutnict phenomenu, psyhodiagnostyka ta zasoby rozvytku [Resilience of the individual: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. *Visnyk HPNU G.S. Skovorody Psyholgiya, 64,* 62–81 [in Ukrainian].

3. Kokun O. M. (2023) Rezyljents-dovidnyk: Praktyshnyj posibnyk. [Resilience Handbook: A Practical Guide] Kyiv : Instytut psyhologii G.S. Kostyuka, NAPN Ukraine, 25 [in Ukrainian].

4. Kolesnichenko O. S. (2018) Zasady bojovoi psyhologichnoi travmatyzacii v viiskovosluzhbovtsiv [Principles of combat psychological traumatization of military personnel] : Monographiya. Kharkiv, 488 [in Ukrainian].

5. Reakciya na vashkyi stress ta rozlady adaptacii. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad (2023) [Reaction to severe stress and adaptation disorders. Posttraumatic stress disorder] / Gerasimenko L. O., Skrypnikov A. M., Isakov R. I. K.: VSV "Medicina", 120 [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 159.98
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.3

ІНТЕГРАЦІЯ АРТТЕРАПІЇ ТА КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З АГРЕСІЄЮ

Мазоха Інна Степанівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та практичної психології,
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ORCID ID: 0009-0009-9361-8080
Researcher ID: MGV-3046-2025

У статті досліджується інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії (далі – КПТ) як комплексного підходу до корекції агресивної поведінки, що поєднує когнітивну реструктуризацію та емоційне опрацювання. Агресія розглядається як складний багатовимірний феномен, що формується під впливом біологічних, когнітивних, емоційних і соціальних чинників. Визначено особливості агресії як ситуативної поведінкової реакції та агресивності як стійкої особистісної риси. Описано основні механізми підтримання агресивної поведінки, зокрема феномени «негативного пророцтва», «агресія-автоагресія» та «відстрочені наслідки гіперкомпенсації через агресію». Обґрунтовано доцільність використання когнітивно-поведінкової терапії для корекції деструктивних когнітивних схем, що підтримують агресивну поведінку, а також значення арттерапії як інструменту емоційної регуляції.

Арттерапевтичні методи, зокрема ізотерапія, драматерапія, музикотерапія та ліплення, сприяють символічному вираженню емоцій, зниженню рівня напруги та розвитку навичок конструктивної соціальної взаємодії. Ізотерапія дає змогу візуалізувати внутрішні конфлікти, що сприяє їх усвідомленню та корекції, драматерапія забезпечує програвання проблемних сценаріїв поведінки в безпечному середовищі, а музикотерапія та робота з пластичними матеріалами сприяють зняттю психоемоційного напруження. Поєднання КПТ та арттерапії дає змогу не лише трансформувати агресивні імпульси в соціально прийнятні форми, а й розвивати здатність до саморегуляції та адаптивного реагування на стресові фактори. Запропоновано концептуальну модель інтеграції КПТ та арттерапії в психокорекційній роботі з агресивною поведінкою, що передбачає когнітивне переосмислення деструктивних установок та емоційне опрацювання агресивних імпульсів.

Ключові слова: *агресія, когнітивно-поведінкова терапія, арттерапія, агресивна поведінка, саморегуляція, психотерапія.*

Mazokha I. INTEGRATION OF ART THERAPY AND COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY IN WORKING WITH AGGRESSION

The article explores the integration of art therapy and cognitive-behavioral therapy (CBT) as a comprehensive approach to the correction of aggressive behavior, combining cognitive restructuring and emotional processing. Aggression is considered a complex multidimensional phenomenon that is formed under the influence of biological, cognitive, emotional and social factors. The features of aggression as a situational behavioral reaction and aggressiveness as a stable personality trait are determined. The main mechanisms of maintaining aggressive behavior are described, in particular the phenomena of «negative prophecy», «aggression-autoaggression» and «delayed consequences of hypercompensation through aggression». The feasibility of using cognitive – behavioral therapy to correct destructive cognitive schemes that support aggressive behavior, as well as the value of art therapy as a tool for emotional regulation, is substantiated.

Art therapy methods, in particular isotherapy, drama therapy, music therapy and modeling, contribute to the symbolic expression of emotions, reducing the level of tension and developing skills of constructive social interaction. Isotherapy allows you to visualize internal conflicts, which contributes to their awareness and correction, drama therapy provides playing out problem scenarios of behavior in a safe environment, and music therapy and work with plastic materials contribute to the relief of psycho-emotional tension. The combination of CBT and art therapy allows not only to transform aggressive impulses into socially acceptable forms, but also to develop the ability to self-regulate and adaptively respond to stress factors. A conceptual model of the integration of CBT and art therapy in psychocorrectional work with aggressive behavior is proposed, which involves cognitive rethinking of destructive attitudes and emotional processing of aggressive impulses.

Key words: *aggression, cognitive-behavioral therapy, art therapy, aggressive behavior, self-regulation, psychotherapy.*

Вступ. Проблема агресії в умовах війни набуває особливої актуальності, оскільки конфлікти та травматичні переживання, пов'язані з бойовими діями, значно посилюють рівень агресивних реакцій серед різних верств населення. Психологічний вплив війни на індивідів і соціальні групи виявляється у вигляді посттравматичних стресових розладів (далі – ПТСР), депресій, тривожних й агресивних реакцій, що часто веде до погіршення міжособистісних стосунків і посилення конфліктних

ситуацій. Агресія в умовах війни стає не лише індивідуальним психологічним феноменом, а й соціальною проблемою, що потребує особливих підходів у психотерапевтичній практиці.

У цих умовах традиційні методи психотерапії можуть бути не зовсім ефективними, оскільки стандартні підходи не завжди враховують глибинні травматичні переживання та комплексність психоемоційного стану особи, яка пережила воєнні дії. Когнітивно-поведінкова терапія (далі – КПТ), попри свою ефективність у корекції автоматичних негативних думок і поведінкових реакцій, іноді не здатна гнучко реагувати на емоційні блоки, що виникають у пацієнтів, які пережили бойові дії або тривалі стресові ситуації. Водночас арттерапія, яка дає змогу виражати емоції через творчі процеси, може бути дуже корисною для пацієнтів, які мають труднощі з вербальним вираженням своїх почуттів через глибоке емоційне блокування.

Тому інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в умовах війни набуває ще більшої значущості, оскільки вона дає змогу створити комплексний підхід до роботи з агресією, що виникає як наслідок травм, пов'язаних з воєнними діями. Поєднання когнітивних методів, спрямованих на зміну дисфункціональних переконань і перекладання агресії в конструктивні форми, з арттерапевтичними практиками, які допомагають пацієнту розвантажити емоційну напругу й візуалізувати свої травматичні переживання, забезпечує більш глибоке і стійке вирішення проблеми агресії в умовах посттравматичного стресу.

З огляду на це, проблема інтеграції арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в контексті війни полягає в необхідності розробки ефективних методик, що допоможуть знизити рівень агресії і трансформувати травматичні переживання, спричинені війною. Це передбачає визначення оптимальних підходів до інтеграції цих методик для роботи з різними категоріями пацієнтів, зокрема, з військовослужбовцями, цивільними особами, які пережили бойові дії, а також з дітьми та підлітками, які постраждали від війни.

Матеріали та методи: аналіз і синтез наукових джерел з питань визначення агресії, агресивності, арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії.

Результати. Інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в роботі з агресією є важливим та перспективним напрямом сучасної психотерапевтичної практики, який дає змогу комплексно впливати на психоемоційний стан індивіда, що проявляє агресивну поведінку. Агресія, як емоційно насичена реакція на стресові чи конфліктні ситуації, є складним феноменом, що може мати різноманітні причини – від біологічних та генетичних факторів до соціальних і психологічних чинників. Тому для ефективної роботи з агресією необхідно застосовувати методи, які враховують як когнітивні, так й емоційні аспекти її прояву. Одним із таких методів є поєднання арттерапії з КПТ, що забезпечує більш гнучкий та багатогранний підхід до вирішення проблем агресії.

У контексті інтеграції арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в психотерапевтичній роботі з агресією доцільним є розгляд базових теоретичних підходів до розуміння феномену агресії та агресивності.

Спираючись на низку досліджень, присвячених різним аспектам агресії та агресивності, у цій статті агресія розглядається як специфічна форма поведінкових проявів, що характеризується використанням фізичної або психологічної сили стосовно іншої особи чи групи осіб. Вона формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема потреби в самоствердженні, прагнення до досягнення результатів або захисту від нав'язаного впливу. Відмінною рисою агресії є її ситуативний характер, що відрізняє її від агресивності, яка, своєю чергою, трактується як стійка особистісна риса, що проявляється в схильності до агресивних дій при досягненні власних цілей. Агресивна поведінка може проявлятися в різних формах, які відрізняються за своєю спрямованістю, механізмами реалізації та функціональною значущістю. Фізична агресія характеризується завданням фізичної шкоди іншій особі або групі осіб. Вона може проявлятися у вигляді завдавання ударів, спричинення тілесних ушкоджень або інших форм насильницької дії. Вербальна агресія знаходить своє вираження в словесних проявах ворожості, включно зі звинуваченням, образами, критикою, погрозами, примусом чи навіть агресивно забарвленими висловлюваннями й думками. У соціально прийнятних формах вона може набувати вираження через гумор, іронію або сатиру. Оскільки вербальна агресія часто виникає в умовах, коли індивід не має можливості безпосередньо вплинути на ситуацію, вона виконує компенсаторну функцію психологічного захисту [1].

У дослідженнях О. Ю. Дроздова агресія розглядається як складна ієрархічно організована система, що містить кілька взаємопов'язаних підсистем. Зокрема, виокремлюються: 1) когнітивна підсистема, яка визначає особливості сприйняття та обробки інформації, пов'язаної з агресивними діями; 2) регулятивна підсистема, що виконує функцію контролю та модифікації міжособистісних взаємодій; 3) комунікативна підсистема, яка формується в процесі соціальної взаємодії та реалізується в міжособистісному спілкуванні [2].

Аналіз сучасних психологічних досліджень свідчить про те, що агресивність здебільшого розглядається як стійка особистісна характеристика, що проявляється в схильності до агресивних форм поведінки з метою досягнення індивідуальних цілей. Вона супроводжується специфічними когнітивними особливостями, зокрема тенденцією до агресивного сприйняття та інтерпретації дій і намірів інших осіб. Незважаючи на розмежування цих понять, у психологічній науці агресія та агресивність розглядають як взаємопов'язані складники єдиного феномену. Агресивність визначає готовність індивіда до прояву агресії, а сама агресія є безпосередньою поведінковою реалізацією цієї схильності, спрямованою на завдавання шкоди іншій особі або соціальному оточенню [3].

Розуміння природи агресії та агресивності є ключовим для обґрунтування ефективності інтегрованих підходів до їх корекції, зокрема поєднання методів арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії.

Агресивні прояви часто детерміновані неусвідомленими та неконтрольованими внутрішніми процесами, зокрема тривожністю, страхом, внутрішньоособистісними конфліктами й когнітивними дисфункціями в сприйнятті соціальних ситуацій. У межах когнітивно-поведінкового підходу агресивна поведінка розглядається як результат взаємодії когнітивних схем, емоційних станів та поведінкових реакцій особистості [4]. Терапевтичні інтервенції спрямовані на модифікацію дисфункціональних переконань і когнітивних установок, що лежать в основі агресивної поведінки, шляхом трансформації мислення та поведінкових стратегій. Процес когнітивної реорганізації здійснюється через системний вплив на поведінкові патерни, що, своєю чергою, коригує емоційне самопочуття й соціальні взаємодії. Важливу роль у цьому процесі відіграє соціальне оточення, яке слугує як джерелом формування поведінкових шаблонів, так і простором для їх корекції. Когнітивно-поведінкова психологія, спираючись на інтерактивну концепцію психічного функціонування, розглядає особистість як систему адаптації, у межах якої когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти перебувають у постійній динамічній взаємодії, забезпечуючи адаптаційні механізми реагування на стресогенні чинники [5].

У межах когнітивно-поведінкової психотерапії увага зосереджується на інтеграції емоційних і поведінкових аспектів у процесі саморегуляції, що передбачає розвиток здатності ідентифікувати ознаки емоційного напруження та застосовувати адаптивні стратегії його подолання. Ключовим компонентом є формування навичок поведінкового контролю та регуляції емоційного вираження, особливо в умовах стресових впливів. Важливим напрямом є розвиток асертивності, що містить когнітивну рефлексію тригерних ситуацій та вироблення ефективних стратегій реагування. Значна увага приділяється аналізу моделей вираження гніву, який охоплює ідентифікацію тригерних факторів, когнітивних оцінок, афективних станів і поведінкових патернів із подальшою оцінкою їхніх короткострокових і довгострокових наслідків. Такий підхід сприяє підвищенню усвідомленості та ефективному контролю емоційних реакцій, забезпечуючи оптимізацію адаптаційних механізмів особистості.

У межах когнітивно-поведінкової терапії корекція агресивної поведінки передбачає опанування навичок саморегуляції, що передбачають зниження рівня збудження через техніки релаксації, дихальні практики та коупінгові стратегії. Ключове значення має когнітивна переоцінка, зокрема формування адаптивних переконань замість дисфункціональних автоматичних думок, які підсилюють агресію (наприклад, віра в необхідність демонстрації сили для самоствердження). Для закріплення самоконтролю застосовують рольові ігри, що імітують реальні стресові ситуації, сприяючи поступовій поведінковій адаптації. Завдяки модифікації когнітивних схем КПТ знижує агресивні реакції та сприяє формуванню конструктивних стратегій реагування [6].

Корекція агресивної поведінки в психотерапевтичній практиці базується на аналізі та модифікації дисфункціональних когнітивних установок, що підтримують агресивні реакції. Ключову роль відіграє усвідомлення й коригування когнітивних викривлень, як-от дихотомічне мислення, надмірне узагальнення, когнітивне фільтрування та жорсткі нормативні уявлення про соціальну взаємодію. Ці когнітивні схеми значною мірою визначають схильність до агресивних реакцій у міжособистісних відносинах. Закріпленню агресивної поведінки сприяють самопідкріплювальні механізми, зокрема феномени «негативного пророцтва», цикл «агресія-автоагресія» та «відстрочені наслідки гіперкомпенсації через агресію». Вони формують замкнені когнітивно-поведінкові патерни, що сприяють стабілізації агресивності як особистісної риси. Модифікація цих механізмів у межах когнітивно-поведінкового підходу спрямована на зміну дисфункціональних переконань і розвиток адаптивних стратегій поведінки.

Механізм «негативного пророцтва» формується на основі попереднього негативного досвіду й проявляється в стійких очікуваннях ворожої соціальної взаємодії. Унаслідок цього особа несвідомо моделює поведінкові реакції, що провокують негативне ставлення з боку оточення, підтверджуючи власні упередження та посилюючи агресивні прояви. Механізм «агресія-автоагресія» характерний для осіб із труднощами в регуляції гніву та високим рівнем відповідальності за втрату самоконтролю. Епізоди агресії супроводжуються почуттям провини й самозвинувачення, що спричиняє внутрішній конфлікт і наростання психоемоційного напруження. У результаті агресія виконує функцію зняття стресу, формуючи замкнене коло повторюваних реакцій. Механізм «відстрочених наслідків гіперкомпенсації

через агресію» спостерігається в осіб із високою тривожністю та соціальними страхами. Спочатку агресія є способом компенсації невпевненості та зниження тривоги, проте згодом автоматизується, перетворюючись на домінантну стратегію подолання внутрішньої напруги. Це сприяє закріпленню агресивності як стійкої особистісної риси, що є наслідком неефективної емоційної саморегуляції [7].

Так, ефективна психотерапевтична корекція агресивної поведінки передбачає ідентифікацію та трансформацію дисфункційних когнітивних схем, а також розробку стратегій подолання механізмів, що підтримують агресивні стани. Це потребує комплексного підходу, який містить когнітивну реструктуризацію, навчання конструктивних стратегій вираження емоцій та формування навичок емоційної саморегуляції.

Водночас арттерапія пропонує абсолютно інший підхід до роботи з агресією. Вона ґрунтується на ідеї, що вираження емоцій через творчі процеси може бути потужним засобом самопізнання та емоційної регуляції. Агресія, що зазвичай виявляється через поведінкові реакції, у контексті арттерапії може бути виражена через образотворче мистецтво, музику, драму чи танець. Творчість дає змогу пацієнту пережити й «вивести» на поверхню свої внутрішні конфлікти та агресивні потяги в такий спосіб, який є менш небезпечним і руйнівним, ніж безпосереднє виявлення агресії у взаємодії з іншими людьми [8]. Арттерапія є дієвим методом психологічної корекції, що сприяє самовираженню та об'єктивізації емоційного досвіду. Візуалізація переживань через художні образи полегшує усвідомлення афективних станів, які можуть бути надто інтенсивними або складними для вербального вираження. Створення безпечного простору в процесі творчості сприяє дослідженню й регуляції агресивних імпульсів без ризику соціального осуду. Арттерапія, акцентуючи увагу на творчому вираженні, сприяє зниженню емоційного напруження, що є важливим компонентом корекції агресивної поведінки.

На думку вчених, арттерапія є ефективним методом психотерапії, спрямованим на гармонізацію емоційного стану, розвиток саморегуляції та конструктивного вираження почуттів. Її ключовий механізм полягає в опосередкованій роботі з емоціями через художній простір, що дає змогу трансформувати деструктивні поведінкові патерни, особливо у випадках, коли вербальні методи є недостатньо ефективними. Ізотерапія, як один із провідних напрямів арттерапії, сприяє візуальній репрезентації емоційних станів, формуванню адаптивних способів реагування на стрес та конструктивному вирішенню конфліктів. Вона активізує сенсомоторні, когнітивні й афективні процеси, посилюючи рефлексивні здібності особистості. Драматерапія дає змогу клієнту символічно проживати конфліктні ситуації, досліджувати альтернативні моделі поведінки та розвивати навички емпатії. Використання психодрами, рольового програвання та імпровізації сприяє переосмисленню агресії як ресурсу для особистісного розвитку. Музикотерапія регулює психоемоційний стан через ритми, гармонії та мелодії, сприяючи зниженню напруги й розвитку релаксаційних процесів. Імпровізаційний підхід у музикотерапії дає змогу спонтанно виражати емоції, перетворюючи їх у творчий процес. Ліплення з пластичних матеріалів є ще одним ефективним методом, що сприяє вивільненню пригнічених емоцій та внутрішньої напруги. Тактильна взаємодія з матеріалом полегшує процес емоційної регуляції та є особливо дієвою в роботі з дітьми та підлітками. Отже, арттерапія є багатовимірним методом корекції агресивної поведінки, що сприяє зниженню емоційної напруги, розвитку адаптивних стратегій реагування та підвищенню соціальної компетентності особистості [9].

Інтеграція цих двох методик – когнітивно-поведінкової терапії та арттерапії – дає змогу створити більш всебічний і ефективний підхід до роботи з агресією. КПТ забезпечує необхідні інструменти для зміни негативних переконань й автоматичних думок, які є основою агресивної поведінки, тоді як арттерапія відкриває доступ до емоційного світу пацієнта, даючи йому можливість виражати й трансформувати агресію через творчість. Об'єднання цих методів дає змогу пацієнту не лише змінити поведінкові реакції на агресивні стресові ситуації, а й глибше зрозуміти й прийняти свої емоції, що сприяє зменшенню внутрішнього конфлікту та створенню більш гармонійного і збалансованого способу реагування на навколишній світ.

Такий підхід може бути особливо корисним у випадках, коли традиційні методи психотерапії не дають бажаного результату або коли пацієнт має труднощі з вербальним вираженням своїх емоцій. Наприклад, пацієнти, які пережили травматичні події чи мають високий рівень емоційної напруги, можуть не мати змоги або не бажати відкрито обговорювати свої переживання. Арттерапія створює умови для альтернативного самовираження, сприяючи розкриттю та опрацюванню глибоких емоційних блоків, тоді як когнітивно-поведінкова терапія забезпечує конструктивну когнітивну реінтерпретацію переживань.

Висновки. Інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії є перспективним напрямом психотерапевтичної роботи, що забезпечує комплексний підхід до корекції агресивної поведінки через модифікацію когнітивних установок та опосередковане вираження емоцій. Використання арттерапевтичних методів, як-от ізотерапія, драматерапія, музикотерапія та ліплення, сприяє гармонізації емоційного стану, зниженню рівня напруги та розвитку конструктивних стратегій поведінки.

Поєднання цих методів із когнітивно-поведінковими інтервенціями дає змогу ефективно змінювати деструктивні поведінкові патерни та формувати адаптивні механізми реагування, що підвищує рівень саморегуляції і соціальної інтеграції особистості. Цей підхід створює нові можливості для психотерапевтичної роботи, забезпечуючи баланс між раціональним й емоційним аспектами, що є необхідним для досягнення тривалих та стійких результатів у боротьбі з агресією.

Література:

1. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2016. № 9. С. 99–104.

2. Дроздов О. Ю., Скок М. А. Проблеми агресивної поведінки особистості: навчальний посібник. Чернігів : ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2000. 156 с.

3. Мазоха І. С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. *2011*. № 1. С. 59–62.

4. Галич Я. Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій. *Юридична психологія.* 2023. № 2 (33). С. 62–70.

5. «Зупинись! – Посміхнись!»: методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Журавель Т. В., Сергеєва К. В., Шаровара О. Г. Київ : ФОП Буря, ВГЦ «Волонтер», 2013. 124 с.

6. Мельник Л., Пуха К., Журавель Т. Подолання агресивної поведінки. Тренінгова програма для неповнолітніх. Київ, 2018. 140 с.

7. Томчук С. М. Походження і корекція агресивності особистості у теорії та практиці когнітивно-поведінкової терапії. *Вісник асоціації психіатрів України*. № 4. 2013. С. 70–74.

8. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

9. Буркало Н. І. АРТ-терапія в сучасній психології. *Психологічний часопис.* 2019. Т. 5, № 9. С. 189–204.

References:

1. Mazokha, I. S. (2016). Ahresyvnist yak chynnyk konfliktnoi povedinky osobystosti [Aggressiveness as a factor in conflict behavior of an individual]. *Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurnal*. № 9. S. 99–104 [in Ukrainian].

2. Drozdov, O.Iu., Skok M.A. (2000). Problemy ahresyvnoi povedinky osobystosti: navchalnyi posibnyk [Problems of aggressive personality behavior]. Chernihiv: ChDPU imeni T.H.Shevchenka, 156 s [in Ukrainian].

3. Mazokha, I. S. (2011). Analiz teoretyko-empirychnykh doslidzhen fenomena ahresii ta ahresyvnosti [Analysis of theoretical and empirical research on the phenomenon of aggression and aggressiveness]. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal.* № 1. S. 59–62 [in Ukrainian].

4. Halych, Ya. (2023). Kohnityvno-povedinkova psykhoterapiia yak napriam u korektsii povedinkovykh deviatsii [Cognitive-behavioral psychotherapy as a direction in the correction of behavioral deviations]. *Yurydychna psykholohiia.* № 2 (33). S. 62–70 [in Ukrainian].

5. «Zupynys! – Posmikhnys!»: metodychnyi posibnyk z profilaktyky ahresyvnoi povedinky pidlitkiv u tsentrakh sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii (2013). Zhuravel T. V., Serheieva K. V., Sharovara O. H. [Stop! – Smile!]. K.: FOP Buria, VHTs «Volonter», 124 s [in Ukrainian].

6. Melnyk, L., Pukha K., Zhuravel T. (2018). Podolannia ahresyvnoi povedinky. Treninhova prohrama dlia nepovnolitnikh [Overcoming aggressive behavior]. Kyiv, 140 s [in Ukrainian].

7. Tomchuk, S.M. (2013). Pokhodzhennia i korektsiia ahresyvnosti osobystosti u teorii ta praktytsi kohnityvno-povedinkovoi terapii [Origin and correction of personality aggression in the theory and practice of cognitive-behavioral therapy]. *Visnyk asotsiatsii psykhiatriv Ukrainy.* № 4. S. 70–74 [in Ukrainian].

8. Kalka, N., Kovalchuk, Z. (2020). Praktykum z art-terapii: navch.-metod. Posibnyk [Art therapy workshop]. Ch. 1. Lviv : LvDUVS, 232 s [in Ukrainian].

9. Burkalo, N. I. (2019). ART-terapiia v suchasnii psykholohii [ART therapy in modern psychology]. *Psykholohichnyi chasopys.* T. 5, № 9. S. 189–204 [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 159.922.7
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.4

СІМ'Я ТА ІНКЛЮЗІЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Прокоф'єва Людмила Олександрівна
викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-0153-1263

У статті розглядається підготовка фахівців-психологів для роботи в умовах інклюзивної освіти, важливість якої зростає в сучасній педагогічній системі України. Автор підкреслює гуманістичний характер професії психолога, яка сприяє розвитку соціальних і духовних цінностей, а також емпатійного сприйняття в процесі надання психологічної підтримки. Проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема Концепцію «Нової української школи», що забезпечує розвиток інклюзивного середовища. Огляд наукових праць вітчизняних (О. Краснова, А. Колупаєва) і зарубіжних дослідників (Дж. Л. Грінберг, Р. М. Херрман) висвітлює різні аспекти психологічного супроводу дітей з особливими потребами, але проблема підготовки психологів для роботи в інклюзивних класах залишається недостатньо дослідженою.

Зазначено необхідність розвитку теоретичних знань та практичних навичок у психологів для ефективного супроводу дітей з особливими потребами в інклюзивних умовах, а також роботи з родинами. Психологічна підтримка родини є ключовим елементом у соціалізації дитини, оскільки сприяє зменшенню стресу та створенню емоційно стабільного середовища вдома. Важливим є також адаптування навчальних методик до індивідуальних особливостей учнів, сприяючи розвитку їхніх соціальних та емоційних навичок.

Акцентовано увагу на важливості емоційної чутливості та співпереживання для психологів, оскільки такі якості допомагають дітям адаптуватися в інклюзивному середовищі. Особлива роль належить діяльності Центру психосоціальної та інклюзивно-ресурсної допомоги Ізмаїльського державного гуманітарного університету, який підтримує інклюзивні практики та сім'ї дітей з особливими освітніми потребами. Стаття підкреслює необхідність інтеграції психолого-педагогічних знань для забезпечення успішної соціалізації дітей в інклюзивних класах.

Ключові слова: *сім'я, діти з особливими потребами, інклюзія, нейротиповість, інклюзивна освіта, соціальна адаптація, психологічна підтримка, інтеграція, психологічний супровід, особистісний потенціал дитини.*

Prokofieva L. FAMILY AND INCLUSION: PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE HARMONIOUS DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article considers the training of psychologists to work in inclusive education, the importance of which is growing in the modern pedagogical system of Ukraine. The author emphasizes the humanistic nature of the profession of a psychologist, which contributes to the development of social and spiritual values, as well as empathetic perception in the process of providing psychological support. The regulatory framework is analyzed, in particular the Concept of the "New Ukrainian School", which ensures the development of an inclusive environment. A review of scientific works by domestic (O. Krasnov, A. Kolupaeva) and foreign researchers (J. L. Grinberg, R. M. Herrman) highlights various aspects of psychological support for children with special needs, but the problem of training psychologists to work in inclusive classes remains insufficiently studied. The need to develop theoretical knowledge and practical skills among psychologists for effective support for children with special needs in inclusive conditions, as well as work with families, is noted. Psychological support of the family is a key element in the socialization of the child, as it helps reduce stress and create an emotionally stable environment at home. It is also important to adapt teaching methods to the individual characteristics of students, contributing to the development of their social and emotional skills.

The article focuses on the importance of emotional sensitivity and empathy for psychologists, as these qualities help children adapt in an inclusive environment. A special role belongs to the activities of the Center for Psychosocial and Inclusive Resource Assistance of the Izmail State Humanitarian University, which supports inclusive practices and families of children with special educational needs. The article emphasizes the need to integrate psychological and pedagogical knowledge to ensure the successful socialization of children in inclusive classes.

Key words: *family, children with special needs, inclusion, neurotypicality, inclusive education, social adaptation, psychological support, integration, psychological support, personal potential of the child.*

Вступ. Професія психолога належить до гуманістичних спеціальностей, орієнтованих на розвиток духовних і соціальних цінностей людини. Вона базується на емпатійному сприйнятті та здатності до альтруїстичної діяльності, що сприяє формуванню глибоких міжособистісних зв'язків і соціальної солідарності.

Одним із ключових аспектів сучасного соціуму є розвиток інклюзивної освіти, що забезпечується законодавством України та підтримується Концепцією «Нової української школи». Цей підхід

передбачає персоналізовану освіту з урахуванням особливих потреб учнів, упровадження корекційно-розвивальних заходів та створення комфортного освітнього середовища. Інклюзивна освіта сприяє не лише рівноправному доступу до знань, а й соціальній інтеграції, формуванню толерантності та взаєморозуміння серед учнів [1].

Реалізація інклюзивного підходу потребує системних змін у соціокультурному середовищі, реформування педагогічної діяльності, застосування нових навчальних методик і зміни ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Це забезпечує створення доступного та рівноправного освітнього простору, де кожна дитина має можливість розвивати свій потенціал [2, с. 64].

Проблематика впровадження інклюзивного навчання є надзвичайно актуальною в сучасних наукових дослідженнях на рівні як вітчизняної, так і міжнародної науки. У зв'язку з розвитком інклюзивної освіти в Україні значна увага приділяється різним аспектам її реалізації, зокрема, педагогічному супроводу, соціальній адаптації та психологічній підтримці учнів з особливими освітніми потребами. Ці питання активно розробляються в наукових працях таких вітчизняних авторів, як О. Краснова, яка розглядає теоретичні та практичні основи впровадження інклюзивної освіти [3], А. Колупаєва, що акцентує увагу на розробці методичних підходів для роботи з дітьми з особливими потребами [4], а також В. Феоктистова, яка досліджує вплив інклюзивного навчання на розвиток соціальних та комунікативних навичок учнів [2]. Внесок цих учених є надзвичайно важливим для розуміння проблем та викликів, які виникають при адаптації традиційної шкільної освіти до специфічних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Зарубіжні дослідження також значною мірою сприяють розвитку цієї проблематики. Зокрема, дослідження Дж. Л. Грінберга, що звертається до аспектів психологічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями, підкреслює важливість індивідуалізованих підходів до роботи з дітьми в інклюзивних умовах. Зокрема, акцентується увага на психоемоційній підтримці, адаптації педагогічних методик і розвитку ефективної співпраці між педагогами та психологами, що забезпечує позитивні результати в інклюзивному навчанні [1].

Видатний американський психолог Р. М. Херрман досліджує аспекти психосоціального розвитку учнів з особливими освітніми потребами, наголошуючи на необхідності створення підтримувального й безпечного середовища в класах для дітей з інклюзією. Зокрема, він указує на важливість розвитку когнітивних і соціальних навичок у таких дітей через інклюзивні методи навчання, які враховують специфіку кожного учня [5, с. 171].

Невід'ємною частиною успішної інклюзії є психологічна підтримка родин дітей з особливими освітніми потребами. У цьому контексті дослідження Н. Бенджаміна підкреслюють важливість залучення батьків до навчального процесу та надання їм психологічної підтримки, оскільки це сприяє ефективній інтеграції дітей у загальний освітній простір [3]. Зі свого боку, Дж. С. Тейлор указує на роль психологічного супроводу родин, що допомагає зменшити стресові фактори для батьків і покращує адаптацію дітей до інклюзивного середовища [6].

Зарубіжні дослідження також акцентують увагу на необхідності підготовки фахівців психологів, здатних працювати в інклюзивних класах. Важливим аспектом є як теоретична, так і практична підготовка, що містить роботу з різноманітними навчальними потребами дітей з особливими освітніми потребами. Дослідження С. К. Мартінс указують на необхідність розвитку у фахівців психології практичних навичок, які дають змогу ефективно підтримувати дітей в умовах інклюзії, а також на забезпечення кваліфікованої психологічної допомоги як для учнів, так і для їхніх родин [5, с. 132].

Незважаючи на значну кількість досліджень [2; 4; 6; 7 та ін.], більшість з них зосереджується на підготовці асистентів учителів для педагогічного супроводу учнів в інклюзивних класах, тоді як проблема підготовки фахівців-психологів для ефективного психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами залишається недостатньо вивченою. Це питання є важливим, оскільки психологічна підтримка відіграє ключову роль у соціалізації та адаптації таких дітей. Психологи, які працюють в інклюзивних умовах, повинні володіти глибокими теоретичними знаннями в галузі психології, розуміти специфіку розвитку дітей з особливими потребами та вміти застосовувати корекційні методики. Подальші дослідження мають на меті вдосконалення підготовки психологів та розробку ефективних методик роботи з дітьми в умовах інклюзивного навчання.

Метою статті є аналіз підготовки психологів до роботи в інклюзивній освіті та визначення умов для ефективного супроводу дітей з особливими потребами та їхніх сімей.

Методами дослідження є аналіз і синтез наукових джерел з питань підготовки фахівців-психологів для роботи в умовах інклюзивної освіти, а також нормативно-правової бази та концептуальних підходів до розвитку інклюзивного освітнього середовища. Застосовано теоретичне узагальнення для визначення ролі емпатійного сприйняття в діяльності психолога й соціально-психологічних аспектів адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Результати. Інклюзивна освіта спрямована на створення освітнього середовища, яке відповідає потребам, можливостям та інтересам кожної дитини з урахуванням її індивідуальних психофізичних особливостей. Вона передбачає не лише фізичну присутність дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах, а і їх повну інтеграцію в навчальний процес. Інклюзивне навчання є гнучкою та індивідуалізованою системою, яка забезпечує рівні можливості для всіх дітей, незалежно від фізичних або психічних характеристик, сприяючи їхньому соціальному розвитку та інтеграції в суспільство.

О. Балахонова [2] наголошує, що для успішної реалізації інклюзії необхідно створювати відповідні умови, які передбачають адаптовані навчальні середовища, спеціальні методики, допоміжні технології, а також психологічну підтримку, що відповідає індивідуальним потребам дитини. Психологи та соціальні працівники відіграють важливу роль у забезпеченні інклюзивного середовища, допомагаючи дітям адаптуватися до навчального процесу та розвивати соціальні навички.

Інклюзивна освіта вимагає від педагогів володіння інноваційними методами навчання, здатності адаптувати їх до потреб різних учнів, а також використання адаптивних стратегій, які дають змогу кожній дитині досягати успіху відповідно до її рівня розвитку. Це сприяє формуванню толерантності, взаєморозуміння та підтримки серед учнів, а також їхній повноцінній соціалізації.

У контексті розвитку гуманістичних відносин у дитячих колективах вагоме значення має дослідження В. Абраменкової, яка виокремлює два основні типи співпереживання в дитячих колективах: співчуття, що виникає в ситуаціях труднощів або страждань іншої особи, та співрадість, що відображає емоційний відгук на позитивні події. Оскільки в межах підготовки майбутніх психологів до роботи в інклюзивній освіті важливе місце посідає розвиток емоційної чутливості, здатності до співпереживання та співрадості, ці аспекти мають особливу актуальність для формування психологічної готовності студентів до роботи з дітьми з особливими потребами [4, с. 211].

На нашу думку, соціально-психологічний супровід є ключовим компонентом професійної підготовки майбутніх психологів, які працюють в інклюзивних навчальних закладах. Він передбачає не лише наявність професійних знань та навичок, а й емоційну готовність до взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Успіх інтеграції таких дітей у соціум значно залежить від здатності психолога створити сприятливу атмосферу для розвитку їхніх соціальних та емоційних навичок.

Соціально-психологічний супровід спрямований на надання психологічної підтримки, розвиток особистісного потенціалу дитини та запобігання її соціальному відчуженню. Він передбачає допомогу в складних життєвих ситуаціях і сприяє формуванню нового смислу в процесі інклюзивної взаємодії, що дає змогу дитині з особливими потребами повноцінно реалізувати свій потенціал у соціумі.

Спілкування як форма соціальної взаємодії відіграє вирішальну роль у психічному та соціальному розвитку дитини. Воно сприяє формуванню особистісних смислів, мотивів і цінностей, допомагає адаптуватися до соціальних норм і змінювати поведінкові патерни, забезпечуючи повноцінну інтеграцію в суспільство.

Вітчизняні вчені [2–4; 7 та ін.] вважають, що соціально-психологічний супровід в інклюзивних класах спрямований на створення комфортного та особистісно-розвивального середовища для всіх учасників освітнього процесу. Таке середовище має базуватися на принципах толерантності й довіри, що сприяє взаєморозумінню, прийняттю та готовності до взаємодії.

Основною метою соціально-психологічного супроводу є забезпечення оптимальної адаптації дитини з інвалідністю до освітнього середовища та формування толерантних міжособистісних відносин. У цьому контексті толерантність передбачає прийняття індивідуальних особливостей і розвиток емпатії та співчуття.

Індивідуальний соціально-психологічний супровід дітей з інвалідністю містить діагностичні, консультативні та корекційні заходи, спрямовані на їхній цілісний розвиток. У цьому процесі психолог виконує функцію посередника між дитиною та соціальним середовищем, сприяючи активізації її сильних сторін і гармонізації внутрішнього світу із соціальним оточенням.

Важливим завданням психолога є запобігання соціальній ізоляції дитини, зумовленій негативними емоційними реакціями однолітків, як-от насмішки або презирство. Із цією метою він формує толерантне середовище, яке передбачає розвиток педагогічної толерантності – здатності педагога приймати індивідуальні особливості дитини, поважати її внутрішній світ та особливості поведінки.

Соціально-психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами спрямований на створення умов для їх гармонійного розвитку та інтеграції в суспільство. Він передбачає кілька ключових напрямів: розвиток пізнавальних здібностей, емоційного інтелекту, вольових якостей і соціальних навичок, що сприяє формуванню позитивної самооцінки та впевненості [3, с. 83].

Допомога в адаптації до соціального середовища, встановлення позитивних стосунків з однолітками й розвиток комунікаційних навичок допомагає уникнути ізоляції та створити толерантне середовище в колективі.

Психологічна підтримка передбачає подолання комунікаційних бар'єрів, розвиток співпраці, вирішення конфліктів і формування емоційно комфортного середовища, що допомагає дитині відчувати себе безпечно та розвивати позитивні емоційні зв'язки.

Також важливо стимулювати внутрішню мотивацію до саморозвитку та соціальної інтеграції, а також підтримувати у виявленні інтересів і подоланні труднощів [1, с. 1027].

Загалом, соціально-психологічний супровід забезпечує всебічну підтримку для гармонійного розвитку дитини та успішної інтеграції в суспільство.

Соціально-психологічна адаптація дитини з інвалідністю передбачає формування таких соціальних якостей, як здатність до ефективного спілкування та взаємодії, що відповідають соціальним вимогам. За теорією соціальної адаптації А. А. Реана, цей процес містить як внутрішні, так і зовнішні критерії: внутрішній критерій визначається психоемоційною стабільністю, задоволеністю та відсутністю стресу, тоді як зовнішній характеризує відповідність поведінки особистості соціальним нормам.

Отже, соціально-психологічний супровід є важливим компонентом інтеграції дитини з інвалідністю в освітнє середовище, сприяючи розвитку її соціальних та емоційних здібностей. Крім того, соціально-психологічний супровід охоплює роботу із сім'єю дитини, що є необхідною умовою для забезпечення комплексної підтримки й створення сприятливих умов для розвитку дитини як у соціумі, так і в сімейному середовищі.

Сім'я є основною і найбільш значущою соціальною інституцією, яка сприяє розвитку та соціалізації дитини, особливо коли йдеться про дітей з особливими потребами. Як зазначає Е. Еріксон, сім'я є не тільки першою соціальною одиницею, а й найбільш впливовим фактором, який формує особистісний розвиток дитини. Вона не лише виконує функції догляду та виховання, а й забезпечує емоційну підтримку та стабільність, що необхідні для належного розвитку дитини з інвалідністю [2, с. 70].

Однією з головних цілей допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, є створення умов для максимального розвитку її потенціалу та інтеграції в суспільство. Згідно з теорією А. Маслоу, потреби вищого рівня, як-от самореалізація, можуть бути задоволені лише тоді, коли базові потреби, зокрема в емоційній підтримці та стабільності, будуть задоволені. Ураховуючи це, важливо підтримувати родину не тільки на рівні догляду та лікування, а й через створення емоційно комфортного середовища для гармонійного розвитку дитини.

Т. Ілляшенко [7] зазначає, що проблеми, з якими стикаються батьки дітей з інвалідністю, є різноманітними й можуть містити як практичні, так і психологічні аспекти. Л. Виготський підкреслював важливість соціального контексту в розвитку дитини, зокрема сімейного, для забезпечення ефективної соціалізації. Батьки часто стикаються з труднощами в процесі прийняття нової ролі батьків дитини з інвалідністю. Це може призвести до кризи ідентичності та емоційних труднощів, пов'язаних із тим, як адаптуватися до нових умов. Як зазначають Н. Мітіна та В. Ляшенко, у багатьох батьків виникає відчуття провини, коли вони не можуть забезпечити дитині таке ж виховання, як іншим дітям, що може призвести до психоемоційного виснаження.

Сучасні дослідження психологів, зокрема К. Емберлі та Дж. Сміта, підтверджують, що підтримка сім'ї є ключовим елементом для успішної соціалізації дитини з особливими потребами. Вони наголошують на важливості психоемоційної підтримки та інструментів для адаптації в умовах особливих потреб дитини [1].

Народження дитини з інвалідністю супроводжується стресом для батьків та родини, що, за словами Дж. Боулбі, може вплинути на емоційну прив'язаність дитини, особливо в разі хронічного стресу матері. Це позначається на емоційному розвитку дитини, оскільки прив'язаність базується на емоційній взаємодії та підтримці.

Також важливим складником є робота з батьками. Б. Теплов зазначає, що психологічна підтримка родини передбачає не лише розв'язання конфліктів, а й корекційні програми для подолання емоційної напруги та кризових станів, що виникають через хронічний стрес.

Сучасні дослідження [2; 3; 6; 7 та ін.] в галузі психології підкреслюють важливість інтеграційних стратегій для дітей з інвалідністю. Дослідження Дж. Грінберга та С. Ченга підтверджують необхідність гнучкої підтримки сімей, акцентуючи на психологічній та емоційній підтримці для розвитку дитини та її батьків. Роботи М. Лонгі вказують на значущість розробки методик для психологічної реабілітації батьків у стресових умовах виховання дитини з інвалідністю.

Психологічна підтримка родини є важливою частиною комплексного супроводу дітей з особливими потребами. Підтримка батьків у процесі адаптації до нових обставин є ключовою для успішної соціалізації та розвитку дитини.

Висновки. Ізмаїльський державний гуманітарний університет здійснює підготовку фахівців за спеціальністю 053 «Психологія» в межах освітніх програм «Психологія» та «Психологія: клінічна психологія». Це забезпечує комплексний підхід до формування професійної, особистісної готовності та емоційної стійкості майбутніх психологів, що працюватимуть у сфері інклюзивної освіти

та в реабілітаційних центрах. Важливим аспектом є також інтеграція психолого-педагогічних знань із практичними навичками для ефективної підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

На базі університету функціонує Центр психосоціальної та інклюзивно-ресурсної допомоги, який сприяє розвитку інклюзивних практик, надаючи необхідну підтримку не лише дітям, а і їхнім родинам. Це є важливим складником у контексті комплексного підходу до виконання завдань інклюзії та реабілітації.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, зосереджуються на поглибленому вивченні професійної та особистісної готовності психологів до розробки ефективних корекційних заходів, орієнтованих на групову взаємодію з батьками дітей з ООП. Такі дослідження мають на меті вдосконалити методики психологічної підтримки родин дітей з особливими потребами, а також підвищити рівень психологічної готовності фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Література:

1. Zhasulan, K., Akbota, A., Aziya, Z., Kazhimukhanovich, K. N., Salikbayevna, Z. M., & Aigul, S. (2022). *Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education.* Cypriot Journal of Educational Science, 17(4), 1024–1031.

2. Балахонова О. В. Проблеми інклюзивної освіти в Україні. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи : монографія. Вінниця, 2016. С. 62–74.

3. Гуріна З. В. Психологічний супровід адаптації дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 81–84.

4. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : САММІТ-книга, 2008. 270 с.

5. Ставицький О. О. Психологія гандикапізму : монографія. Рівне : Принт Хаус. 2011. 342 с.

6. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.

7. Ілляшенко Т. Д. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. *Психолог*. 2009. № 10. С. 104–108 с.

References:

1. Zhasulan, K., Akbota, A., Aziya, Z., Kazhimukhanovich, K. N., Salikbayevna, Z. M., & Aigul, S. (2022). *Psychological support for children with special educational needs in an inclusive education.* Cypriot Journal of Educational Science, 17(4), 1024–1031.

2. Balahonova, O. V. (2016). Problemi inklyuzivnoyi osviti v Ukrayini. Inklyuzivna osvita: dosvid i perspektivi: monografiya [Problems of inclusive education in Ukraine]. Vinnicya, 62–74 [in Ukrainian].

3. Gurina, Z. V. (2015). Psihologichnij suprovid adaptaciyi ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami u zagalnoosvitnij shkoli [Psychological support for the adaptation of children with special educational needs in a comprehensive school]. *Visnik Chernigivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu. Seriya: Psihologichni nauki*, Vip. 128, 81–84 [in Ukrainian].

4. Kolupayeva, A. A. (2008). Inklyuzivna osvita: realiyi ta perspektivi [Inclusive education: realities and prospects]. Monografiya. K. : SAMMIT-kniga, 270 [in Ukrainian].

5. Stavickij, O. O. (2011). Psihologiya gandikapizmu [Psychology of Handicapism]. Monografiya. Rivne : Print Haus, 342 [in Ukrainian].

6. Gavrilov, O. V. (2009). Osoblivi diti v zakladi ta socialnomu seredovishi: navch. posibnik [Special children in the institution and social environment: educational manual.]. Kam"yanec-Podilskij: Aksioma, 308 [in Ukrainian].

7. Illyashenko, T. D. (2009). Integraciya ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami u zagalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Integration of children with special educational needs in a general education institution]. *Psiholog*, 10, 104–108 [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 37.013.73:159.922
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.5

ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Савченкова Марія Вікторівна
аспірант 2 курсу спеціальності 053 Психологія
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
ORCID ID: 0009-0007-1904-7713
Researcher ID: KQC-7884-2024

У сучасному світі, що характеризується стрімкими соціально-економічними змінами, глобалізацією та цифровізацією, виникає необхідність переглянути традиційні підходи до професійної підготовки фахівців. В умовах, коли технологічний прогрес зумовлює швидке застарівання жорстких (hard skills) технічних компетенцій, особливого значення набуває розвиток м'яких навичок (soft skills), які забезпечують адаптивність, комунікаційну гнучкість, критичне мислення, емоційний інтелект і здатність ефективно взаємодіяти в професійному середовищі.

Сучасні дослідження підтверджують, що попит на спеціалістів із високим рівнем soft skills невпинно зростає. Саме ці навички відіграють ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності фахівців, їх здатності до професійної мобільності та кар'єрного зростання. Європейські освітні стандарти, міжнародні програми розвитку людського капіталу та стратегії корпоративного управління акцентують на необхідності інтеграції soft skills в освітній процес, що зумовлює необхідність дослідження ефективних методів їх формування.

Водночас у науковому дискурсі залишається низка невирішених питань, пов'язаних із методологією розвитку м'яких навичок, визначенням сутності, систематизацією структурних компонентів та механізмів оцінювання рівня сформованості. Недостатня розробленість концептуальних засад інтеграції soft skills у професійну освіту потребує подальших міждисциплінарних досліджень та впровадження новітніх педагогічних технологій.

Актуальність статті зумовлена необхідністю теоретично обґрунтувати та практично впровадити сучасні методи формування soft skills у студентів з метою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно адаптуватися до викликів сучасного ринку праці. Використання проєктної діяльності, інтерактивних технологій, групових завдань та моделювання професійних ситуацій є перспективним напрямом, що сприяє підвищенню рівня підготовки майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: *soft skills, м'які навички, професійна підготовка, інтерактивні технології навчання, проєктна діяльність, когнітивні компетенції, критичне мислення, емоційний інтелект, кооперація, адаптивність, професійна мобільність, комунікація, групові завдання, освітній процес, навчальні методики, компетентнісний підхід, моделювання професійних ситуацій, самоорганізація, стратегічне мислення, міжособистісна взаємодія.*

Savchenkova M. DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS AS THE FOUNDATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF SPECIALISTS IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

In the modern world, characterized by rapid socio-economic transformations, globalization, and digitalization, there is a pressing need to revise traditional approaches to professional training. As technological advancements lead to the rapid obsolescence of hard technical skills, increasing importance is placed on the development of soft skills, which ensure adaptability, communication flexibility, critical thinking, emotional intelligence, and the ability to engage effectively in professional environments.

Contemporary research confirms that the demand for specialists with well-developed soft skills is steadily growing. These competencies play a crucial role in ensuring professionals' competitiveness, their ability to navigate career mobility, and their overall professional growth. European educational standards, international human capital development programs, and corporate management strategies emphasize the necessity of integrating soft skills into the educational process, highlighting the importance of studying effective methods for their development.

At the same time, several unresolved issues remain in the academic discourse, particularly concerning the methodology for soft skills development, their conceptual definition, the systematization of structural components, and the mechanisms for assessing their formation. The insufficiently developed conceptual framework for integrating soft skills into professional education necessitates further interdisciplinary research and the implementation of innovative pedagogical technologies.

This article is relevant due to the necessity of both theoretical substantiation and practical implementation of modern approaches to developing soft skills among students. The aim is to prepare highly qualified professionals capable of effectively adapting to the challenges of the modern labor market. The use of project-based learning,

interactive teaching technologies, group assignments, and modeling of professional situations emerges as a promising direction, enhancing the overall preparation level of future specialists.

Key words: *soft skills, professional training, interactive learning technologies, project-based learning, cognitive competencies, critical thinking, emotional intelligence, cooperation, adaptability, professional mobility, communication, group assignments, educational process, teaching methodologies, competency-based approach, modeling professional situations, self-organization, strategic thinking, interpersonal interaction.*

Вступ. Динамічні соціально-економічні трансформації, що відбуваються у світі, призводять до необхідності переглянути традиційні підходи до професійної підготовки. На думку С. Шестакова, в умовах, коли жорсткі технічні компетенції швидко застарівають через технологічний прогрес, пріоритетного значення набуває розвиток soft skills як ключовий чинник успішної кар'єри та особистісного розвитку [1]. Однак попри значну увагу, яку приділяють м'яким навичкам у сучасному науковому дискурсі, залишається низка невирішених питань, що стосуються їхньої сутності, методології розвитку та механізмів інтеграції в освітню діяльність.

Однією з основних проблем є неоднозначність визначення soft skills у науковій літературі. Відсутність єдиної термінологічної бази та стандартизованих підходів до їхньої оцінки створює методологічні труднощі у формуванні навчальних програм, орієнтованих на їх розвиток [2]. Крім того, недостатньо вивчено взаємозв'язок між soft skills та професійними компетенціями, що ускладнює їх інтеграцію в освітній процес.

Метою статті є визначення науково-теоретичних засад концепції soft skills на основі системно-еволюційного підходу, що дає змогу розглядати м'які навички як складний феномен, сформований у процесі взаємодії особистості із соціальним середовищем. У межах дослідження передбачається систематизувати наявні підходи до визначення та класифікації soft skills, виявити основні напрями їх розвитку в освітньому середовищі та обґрунтувати можливості застосування для підготовки висококваліфікованих фахівців.

Результати. Науковий інтерес до проблематики soft skills значно зріс упродовж останніх десятиліть. У дослідженнях К. Коваля м'які навички розглядають як критичний чинник успішності фахівців у різних сферах діяльності, що сприяє підвищенню продуктивності праці, ефективності комунікації та професійної мобільності [3]. Дослідники, зокрема С. Шестакова, акцентують на необхідності формування soft skills у студентів через упровадження інтерактивних методів навчання, проєктної діяльності та міждисциплінарного підходу [1].

Поняття soft skills (м'які навички) охоплює широкий спектр особистісних характеристик, які визначають ефективність людини в соціальній та професійній діяльності. На відміну від технічних або спеціалізованих навичок (hard skills), які можна виміряти та підтвердити документально (дипломами, сертифікатами), soft skills характеризують поведінкові моделі, стиль комунікації, здатність до адаптації та співпраці.

У науковій літературі поняття soft skills трактується неоднозначно. С. Шестакова визначає їх як сукупність міжособистісних навичок, які впливають на ефективність командної роботи, комунікації та лідерства [6]. Натомість К. Коваль акцентує на тому, що soft skills містять здатність до вирішення проблем, креативне мислення, гнучкість та емоційний інтелект [3].

Одним із важливих напрямів наукових досліджень є аналіз структури soft skills та їх класифікації. К. Волинець поділяє м'які навички на когнітивні (критичне мислення, аналіз інформації), афективні (емоційний інтелект, мотивація) та поведінкові (комунікація, кооперація, лідерство) [4]. Водночас Ж. Діденко наголошує на необхідності розглядати soft skills у контексті соціальної взаємодії та адаптаційного потенціалу особистості [2].

У процесі розвитку науки виникла необхідність системного підходу до класифікації soft skills, що дало змогу розглядати їх не як хаотичний набір навичок, а як структуровану систему, яка піддається аналізу та вдосконаленню. На основі еволюційного принципу soft skills поділяються за провідним чинником їх актуалізації. Це дає змогу виокремити три основні групи:

Навички, що формуються під впливом середовища (soft skills для адаптації та захисту) – комунікативні та проєктні навички. Вони допомагають особистості взаємодіяти із зовнішнім середовищем й адаптуватися до змін [3].

Навички, що забезпечують стабільність особистості (soft skills для внутрішнього балансу) – таймменеджмент та критичне мислення. Ці навички сприяють регуляції поведінки, формуванню стійкості до стресових ситуацій, підвищенню рівня самоконтролю [5].

Навички, що спрямовані на оптимізацію рішень та розвиток (soft skills для сталого розвитку) – емоційний інтелект, лідерські якості, кооперація та креативність. Вони сприяють успішній реалізації професійного потенціалу особистості та забезпечують ефективне соціальне партнерство [1].

Формування soft skills безпосередньо залежить від соціокультурного контексту, у якому відбувається навчання та професійна діяльність особистості. В умовах сучасного світу, що характеризується

глобалізацією, цифровізацією і змінами ринку праці, виникає необхідність у підготовці фахівців, здатних до гнучкої адаптації. Дослідження Ж. Діденко показують, що фахівці з розвиненими soft skills мають значно вищий рівень конкурентоспроможності та продуктивності, оскільки володіють навичками ефективної комунікації, ухвалення рішень, управління конфліктами та креативного мислення [2].

Зокрема, в освітній політиці активно впроваджуються механізми розвитку універсальних компетентностей, до яких зараховують soft skills. Відповідно до цього, пріоритетними є такі навички: аналітичне мислення, здатність до кооперації, емоційний інтелект, стресостійкість, адаптивність та творчий підхід до виконання завдань [6, с. 67].

Одним із ключових аспектів, що зумовлюють інтерес до soft skills, є їхній безпосередній вплив на продуктивність праці та успішність кар'єри. Практичний досвід засвідчує, що розвинені м'які навички сприяють покращенню рівня командної взаємодії, підвищують здатність до адаптації в умовах нестабільного ринку праці та дають змогу більш ефективно керувати робочими процесами. Зокрема, на думку С. Шестакова, здатність до активного слухання, емпатія, навички публічного виступу та емоційна стійкість сприяють підвищенню рівня корпоративної культури, що, своєю чергою, позитивно позначається на загальній ефективності організації [1].

Одним із ключових завдань освітніх установ є розробка ефективних методик інтеграції soft skills в освітні програми. Попри значну кількість наукових праць, питання практичної реалізації цього процесу залишається недостатньо розкритим. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі наголошується, що розвиток soft skills має бути інтегрованим у всі рівні освітнього процесу – від початкової школи до вищої освіти [3; 1].

До ключових методів формування soft skills у студентів належать такі.

Проєктна діяльність, що є ефективним засобом розвитку комунікативних та організаційних навичок. У процесі реалізації проєктів студентів залучають до планування, координації та розподілу завдань, що сприяє формуванню відповідальності, уміння аргументувати власну думку та конструктивно працювати в колективі. Особливу роль відіграє інтеграція міждисциплінарного підходу, що дає змогу студентам набувати досвіду комплексного виконання завдань, застосовуючи різні підходи до аналізу ситуації та вибору оптимальних стратегій [1].

Інтерактивні технології навчання, що містять дебати, ділові ігри, кейс-методи, сприяють активному залученню студентів в освітній процес та забезпечують розвиток їхніх аналітичних здібностей, критичного мислення й здатності до ефективної аргументації. Дебати, як методологічний інструмент, сприяють удосконаленню навичок публічного виступу, розвитку гнучкості мислення та формуванню навичок побудови переконливої аргументації. Ділові ігри та кейс-методи, своєю чергою, дають змогу моделювати реальні виробничі ситуації, забезпечуючи студентам можливість апробувати різні сценарії поведінки та навчитися ухвалювати оптимальні рішення в умовах невизначеності [5].

Групові завдання як метод сприяють розвитку кооперації, навичок взаємодії та лідерських якостей. Вони передбачають розподіл ролей у команді, що дає змогу студентам набувати досвіду спільної роботи, конструктивного вирішення конфліктів та ефективного використання ресурсів. Крім того, такі завдання стимулюють рефлексію щодо особистого внеску в загальний результат, що підвищує відповідальність й усвідомлення власної ролі в командному процесі [3]. Участь у спільній діяльності розвиває гнучкість та здатність швидко адаптуватися до змінних умов співпраці.

Моделювання реальних професійних ситуацій, що використовується як метод навчання, сприяє формуванню практичних навичок ухвалення рішень, розвитку стратегічного мислення та стресостійкості. Завдяки створенню ситуацій, наближених до реального професійного середовища, студенти можуть застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, аналізувати результати своїх рішень та коригувати власну поведінку відповідно до отриманого досвіду. Такі методи навчання допомагають підготувати майбутніх фахівців до викликів сучасного ринку праці та формують у них навички самоорганізації, швидкої адаптації та професійного самовдосконалення [2].

Так, ефективне використання цих методів в освітньому процесі сприяє розвитку soft skills у студентів, що є критично важливим для їхньої майбутньої професійної діяльності та особистісного зростання.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що формування та розвиток soft skills є ключовим чинником підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно функціонувати в сучасному динамічному суспільстві. Системно-еволюційний підхід до аналізу м'яких навичок дав змогу не лише уточнити їх сутність, а й виокремити основні методи, що сприяють їхньому розвитку в освітньому процесі.

Установлено, що м'які навички є комплексним явищем, яке охоплює когнітивні, комунікативні, поведінкові та емоційні компоненти, формування яких відбувається в процесі взаємодії особистості із соціальним середовищем. Відсутність уніфікованого підходу до їх визначення та оцінки ускладнює

інтеграцію в навчальні програми, що зумовлює необхідність подальших міждисциплінарних досліджень у цій сфері.

Розвиток soft skills у студентів вимагає використання сучасних освітніх методик, які сприяють практичному засвоєнню навичок, їхньому застосуванню в професійній діяльності та підвищенню адаптивності до викликів ринку праці. До найбільш ефективних методів формування м'яких навичок належать проєктна діяльність, інтерактивні методи навчання, групові завдання та моделювання професійних ситуацій. Їх поєднання створює передумови для всебічного розвитку особистості, стимулює самостійне ухвалення рішень та підвищує рівень професійної мобільності студентів.

Так, забезпечення ефективного розвитку soft skills у межах освітнього процесу є стратегічним завданням, виконання якого сприятиме підготовці фахівців нового покоління, здатних не лише успішно конкурувати на сучасному ринку праці, а й конструктивно взаємодіяти в різноманітних соціальних і професійних контекстах. Подальші дослідження в цій сфері мають бути спрямовані на розробку методологічних підходів до оцінки рівня сформованості soft skills та визначення оптимальних механізмів їх інтеграції в освітній процес.

Література:

1. Шестакова С. Використання інтерактивних методів навчання для формування Soft skills у студентів юридичного профілю. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : зб. наук. праць. 2020. № 2 (96). С. 224–233.

2. Діденко Ж. Формування м'яких навичок («Soft skills») на заняттях англійської мови в майбутніх менеджерів в умовах дистанційного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Том 2. Вип. 35. С. 266–271.

3. Коваль К. О. Розвиток «Soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.

4. Волинець К. І. Підготовка майбутнього педагога нової генерації в контексті ініціатив давоського форуму з питань освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Сер. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. праць. 2021. № 36 (2). С. 74–79

5. Муравйова І. О. Soft skills у сучасних реаліях української освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Т. 1. Вип. 32. С. 108–112

6. Бучинська Т. В. Формування універсальних компетентностей людини в умовах інклюзивного розвитку світового господарства : дис. … канд. економ. наук : 08.00.02. Тернопіль, 2018. 255 с.

References:

1. Shestakova, S. (2020). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia dlia formuvannia Soft skills u studentiv yurydychnoho profiliu [Using interactive learning methods to develop Soft skills in law students]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 2 (96), 224–233 [in Ukrainian].

2. Didenko, Zh. (2021). Formuvannia m'iakykh navychok ("Soft skills") na zaniattiakh anhliiskoi movy u maibutnikh menedzheriv v umovakh dystantsiinoho navchannia [Development of soft skills in English language classes for future managers in distance learning conditions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 2 (35), 266–271 [in Ukrainian].

3. Koval, K.O. (2015). Rozvytok "Soft skills" u studentiv – odyn z vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia [Development of "Soft skills" in students as one of the key factors of employment]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 2, 162–167 [in Ukrainian].

4. Volynets, K.I. (2021). Pidhotovka maibutnoho pedahoha novoi heneratsii v konteksti initsiatyv Davoskoho forumu z pytan osvity [Training the future teacher of a new generation in the context of the Davos Forum initiatives on education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Ser. Psykholohiia. Pedahohika*, 36 (2), 74–79 [in Ukrainian].

5. Murav'ova, I.O. (2021). Soft skills u suchasnykh realiiakh ukrainskoi osvity [Soft skills in the modern realities of Ukrainian education]. *Innovatsiina pedahohika*, 1 (32), 108–112 [in Ukrainian].

6. Buchynska, T.V. (2018). Formuvannia universalnykh kompetentnostei liudyny v umovakh inkliuzyvnoho rozvytku svitovoho hospodarstva [Formation of universal human competencies in the conditions of inclusive development of the global economy] (PhD dissertation in Economics, 08.00.02). Ternopil, 255 p. [in Ukrainian].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

UDC 331.582.2:159.9:355.01
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.6

INTERDISCIPLINARY REHABILITATION SYSTEM: MEDICO-PSYCHOLOGICAL, PROFESSIONAL AND SOCIAL REHABILITATION ON EVERY HEALTHCARE LEVEL IN UKRAINE DURING WAR AND POST-WAR PERIODS

Chorna Valentyna Volodymyrivna
Doctor of Medical Sciences, Associate Professor
of the Department of Disaster Medicine and Military Medicine,
National Pirogov Medical University Vinnytsya
ORCID ID: 0000-0002-9525-0613

Anhelska Viktoriia Yurivna
Senior Lecturer at the Department of Disaster Medicine and Military Medicine,
Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia
ORCID ID: 0000-0001-6140-0807

Gumeniuk Natalia Ivanivna
Senior Lecturer in the Department of Disaster Medicine and Military Medicine,
Medicine National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia
ORCID ID: 0000-0002-7071-6464

The purpose of this paper is to analyse the experience of the WHO "Comprehensive Mental Health Action Plan for 2021–2030" and "Plan for the restoration of the healthcare system of Ukraine from the consequences of the war for 2022–2032", as well as assessing the effectiveness of providing medical and psychological rehabilitation assistance at one of the medical institution in Ukraine in 2024 among 616 patience, 9,09% of whom where women.

The study was conducted with the help of a software and hardware complex (SAC) based on the PFI-2 device. Psychodiagnostic methods were used to assess psychological indicators: Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21), Subjective assessment of the current mental state (SOPAS-8), State-Trait Anxiety Inventory, STAI.

The address problematic issues and prospects for the medico-psychological, professional and social rehabilitation of Ukrainians due to the consequences of a full-scale war. The methodsusedinthepaperare: bibliosemantic, contentanalysis, statistical. According to the data provided by the UN, the full-scale war has had a negative impact on the public health of Ukrainians due to the damage and destruction of medical facilities (86%), an incredibly high number of casualties of both civilians (90%) and military personnel from modern weapons of mass destruction, advanced firearms, and explosive weapons (bombs (phosphorus, chemical), shells, missiles, and FPV drones). The increase in morbidity, temporary disability, and permanent disability among civilians and military personnel in Ukraine due to the full-scale war requires extraordinary solutions and comprehensive measures in a very short time.

Develop a key set of indicators in the area of mental health (medical, psychological, social, vocational rehabilitation) Provide guidance, technical support and training for the establishment of monitoring systems and information systems that collect data on key mental health indicators (medical, psychological, social, vocational) and help track health, as well as complement the information provided by the WHO Global Mental Health Observatory.

The described ways/fields of reforming the mental health care system of medico-psychological, social, and professional rehabilitation in Ukraine require further development of innovative ways of mental health (physical and psychological) improvement of the population of Ukraine in the postwar period.

Key words: *medico-psychological, professional and social rehabilitation, healthcare, WHO, war and post-war period.*

Чорна В. В., Ангельська В. Ю., Гуменюк Н. І. СИСТЕМА МІЖГАЛУЗЕВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ: МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА, ПРОФЕСІЙНО-СОЦІАЛЬНА НА ВСІХ РІВНЯХ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Мета роботи – вивчити досвід ВООЗ «Комплексний план заходів у сфері психічного здоров'я на 2021–2030 рр.» та «Плану відновлення системи охорони здоров'я України від наслідків війни на 2022–2032 роки», а також оцінення ефективності надання медико-психологічної реабілітаційної допомоги на базі одного з медичних закладів України за 2024 рік у 616 пацієнтів, серед яких 9,09% жінок.

Проведення дослідження проводилося за допомогою програмно-апаратного комплексу на базі приладу «ПФІ-2». Для оцінки психологічних показників застосовувались психодіагностичні методики: Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21), Subjective assessment of the current mental state (SOPAS-8), State- Trait Anxiety Inventory, STAI.

Вирішення проблемних питань та перспектив щодо медико-психологічної, професійно-соціальної реабілітації українців через наслідки повномасштабної війни. У роботі використані методи: бібліосемантичний, контент-аналіз, статистичні. За даними ООН повномасштабна війна негативно вплинула на громадське здоров'я українця через пошкодження й руйнування медичних закладів (86%), а також неймовірно велику кількість жертв серед цивільного населення (90%), так і серед військовослужбовців від нової зброї масового ураження, сучасної вогнепальної, мінно-вибухової зброї (бомби (фосфорні, хімічні), снаряди, ракети, FPV-дрони). Зростання захворюваності, тимчасової втрати працездатності, інвалідизації серед цивільних, військовослужбовців в Україні, що пов'язано з повномасштабною війною, вимагає екстракардинальних рішень та масштабних заходів у дуже стислі терміни.

Необхідна розробка ключового набору індикаторів у сфері психічного здоров'я (медико-психологічна, соціальна, професійна реабілітація), надання рекомендацій, технічної підтримки та навчання для створення систем моніторингу та інформаційних систем, які передбачають збирання даних про ключові індикатори психічного здоров'я (медико-психологічна, соціальна, професійна) та допомагають відстежувати здоров'я, а також доповнюють інформацію, що надається Глобальною обсерваторією з питань психічного здоров'я ВООЗ.

Описані шляхи / напрями реформування системи охорони психічного здоров'я медико-психологічної, соціальної, професійної реабілітації України потребують подальшої роботи в розробці нових, удосконалених шляхів для покращення психічного здоров'я (фізичного, психологічного) населення України в післявоєнний період.

Ключові слова: *медико-психологічна, професійно-соціальна реабілітація, охорона здоров'я, ВООЗ, воєнного та післявоєнного періоду.*

Introductions. Preservation and reinforcement of mental health and rehabilitation of injured Ukrainians during the war and post-war period is a major task of the Ukrainian healthcare sector. In Ukraine, more than 2.8 million people had disabilities, accounting for 6.1% of the total county's population and 80.0% of the working age population, and as a result of the full-scale war, this figure has increased significantly. According to the data provided by the UN, the full-scale war has had a negative impact on the public health of Ukrainians due to the damage and destruction of medical facilities (86.0%), an incredibly high number of casualties of both civilians (90.0%) and military personnel from modern weapons of mass destruction, advanced firearms, and explosive weapons (bombs (phosphorus, chemical), shells, missiles, and FPV drones) [1].

The increase in morbidity, temporary disability, and permanent disability among civilians and military personnel in Ukraine due to the full-scale war requires extraordinary solutions and comprehensive measures in a very short time. Currently, medico-psychological rehabilitation in Ukraine has a range of issues, including the lack of a individualized, continuous, comprehensive / multidisciplinary approach, lack of up-to-date facilities for providing rehabilitation services, and this requires addressing this issue at the state and legislative level [2, p. 723; 3, p. 266].

The work aimed at the analysis of the experience of the WHO "Comprehensive Mental Health Action Plan for 2021–2030" and "Plan for the restoration of the healthcare system of Ukraine from the consequences of the war for 2022–2032", as well as assessing the effectiveness of providing medical and psychological rehabilitation assistance at one of the medical institution in Ukraine in 2024 among 616 patience, 9,09% of whom where women. The addressing problematic issues and prospects for the medico-psychological, professional and social rehabilitation of Ukrainians due to the consequences of a full-scale war.

Materials and methods. The methods use din the paper are: bibliosemantic, contentanalysis, statistical. The study was conducted on the basis of the "WHO Comprehensive Plan, the "Plan for the restoration of Ukraine from the consequences of the military conflict", and research materials by foreign researchers representing various countries. The study mascon ducted using a software-hardware complex (SHC) basedonthe "PFI-2" device. Psychological indicators were assessed using psychodiagnostic methods: Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21), Subjective Assessment of the Current Mental State (SOPAS-8), and the State-Trait Anxiety Inventory (STAI).

Results. Medical and psychological rehabilitation for war victims is a comprehensive process aimed at restoring the physical and mental health of those affected by hostilities. This process includes treating physical injuries, addressing psychological consequences, facilitating social adaptation, and supporting individuals in returning to a fulfilling life. Modern military conflicts, particularly the war in Ukraine, lead to severe physical and psychological trauma among military personnel. Studies indicate that 14.0–25.0% of veterans show signs of post-traumatic stress disorder (PTSD) [3]. Moreover, between 30.0% and 50.0% of military personnel may experience depression, anxiety disorders, or emotional burnout [4, p. 4]. Military hospitals and rehabilitation centers play a crucial role in the holistic recovery of service members, providing both physical and psychological rehabilitation. Medical rehabilitation is a set of measures aimed at accelerating recovery, stimulating reparative and regenerative processes, strengthening compensatory mechanisms, and enhancing overall physiological resilience and immune function. This process involves a team of medical professionals who collaboratively develop and implement individualized rehabilitation plans to maximize the patient's

functional recovery. Psychological rehabilitation encompasses interventions designed to preserve, restore, or compensate for impaired psychological functions, personal attributes, and social status, while facilitating psychosocial adaptation to a changed life situation. It also helps individuals process experiences gained in extreme circumstances and apply them in everyday life. According to the Ukrainian Law "On Rehabilitation in the Healthcare Sector" , psychological rehabilitation can be conducted by medical institutions such as military hospitals and rehabilitation centers, as well as medico-social expert commissions and rehabilitation facilities. This law establishes the legal, organizational, and economic framework for rehabilitating individuals with functional limitations to help them achieve and maintain an optimal level of functioning within their environment [5]. Under Ukrainian regulatory acts, the right to conduct psychological rehabilitation is granted to medical psychologists, clinical psychologists, psychologists, and psychotherapists who are part of a multidisciplinary rehabilitation team. They must hold a higher education degree in Psychology or Medical Psychology and have at least one year of practical experience. Psychological assistance during rehabilitation is organized following ethical and safety principles:

1. Minimization of retraumatization risks – ensuring that interventions do not deteriorate the person's health status.

2. Competence and risk assessment – correctly evaluating risks associated with the individual's previous experiences.

3. Preparedness for emergencies and crises – acknowledging the potential extreme situations affecting the individual.

4. Responsibility for the information received, which implies using the information for the benefit of the person receiving rehabilitation assistance, as well as for improving methods to counter various forms of violence [5]. According to the "Standard Regulations on the Multidisciplinary Rehabilitation Team", the primary tasks of rehabilitation specialists and social workers in a multidisciplinary rehabilitation team include: psychologists, psychotherapists: providing rehabilitation assistance throughout all rehabilitation periods, assigning, planning, and delivering psychological support according to the overall goals and objectives outlined in the individual rehabilitation plan; conducting diagnostics of the mental state, biopsychosocial assessments, psychodiagnostic research, evaluating personal characteristics, determining the degree of social adaptation and adaptation potential; forming recommendations for the multidisciplinary rehabilitation team as a whole; conducting psychotherapeutic interventions and/or psychological counseling to overcome harmful, maladaptive manifestations, correcting personal reactions, developing positive adaptive responses to psychogenic factors and stimuli, and adaptive coping strategies; conducting individual, group, and family psychotherapy; forming positive social recommendations to achieve optimal functioning, development, and well-being for the person in need of rehabilitation; informing the doctor of physical and rehabilitation medicine about the results of the rehabilitation assessment, changes in daily functioning, psychological aspects of functioning, etc.; performing functional coding according to the national classifier 030:2022; the functions of the rehabilitation nurse include: providing rehabilitation assistance throughout all rehabilitation periods, performing professional activities under the supervision of the doctor of physical and rehabilitation medicine; assessing the risk of complications, developing and implementing measures during inpatient care; collaborating with individuals in need of rehabilitation, their legal representatives, and members of the multidisciplinary rehabilitation team in developing the individual rehabilitation plan; meeting the informational needs of the person requiring rehabilitation and the individuals caring for a person with functional limitations, within their scope of competence; ensuring nursing care, safe mobility, ergonomic space in the room, preparation for diagnostic and therapeutic interventions, performing orders from the doctor of physical and rehabilitation medicine and interventions specified in the individual rehabilitation plan, within their scope of competence; maintaining necessary documentation, performing coding of rehabilitation interventions according to the national professional competencies as defined by the national classifier 026:2021 "Classifier of Medical Interventions," participating in the work and meetings of the multidisciplinary rehabilitation team, contributing to team decision-making; collaborating with members of the multidisciplinary rehabilitation team and other medical professionals [5].

In 2024, at one of Ukraine's medical institutions, 616 patients aged 20–59 years received medical and psychological rehabilitation. Among them, 9.09% were women. Of the total patients, 43.8% had somatic pathologies, while the rest suffered combat-related injuries. All patients received high-quality medical and psychological rehabilitation, with a multidisciplinary team involved in implementing rehabilitation plans. The effectiveness and quality of rehabilitation were assessed through psychophysiological and psychological indicators.

Innovations in Ukraine's mental health sector include both new strategies and the adaptation of existing methods. The new law "On the Mental Health Protection System in Ukraine" (No. 4223, dated 15.01.2025) aims to establish a modern, efficient, and well-coordinated system that aligns with European standards. The law ensures access to high-quality services, protects the rights of individuals with mental disorders

and other mental health issues, prevents the development of mental disorders, and mitigates harmful factors affecting mental health in Ukraine. The law also establishes unified certification standards for psychologists under the National Commission and for psychotherapists accredited by internationally recognized self-regulatory organizations. Furthermore, it encourages the development of digital platforms for mental health support, representing an innovative addition to the system. However, many of these changes build upon existing approaches, adapting them to modern requirements and international standards [6].

Discussion. During the COVID-19 pandemic, both in Ukraine and internationally, it has been revealed the weaknesses of the healthcare system in terms of preparedness and response to emergencies, especially to a full-scale war in Ukraine with numerous casualties and individuals requiring long-term interdisciplinary rehabilitation (at all levels of healthcare in Ukraine) [4, p. 447].

Until the full-scale war, the incomplete reform left many unresolved issues in the healthcare sector that exacerbated the negative impact on the healthcare system during the military conflict: the hospital sector did not meet the needs of the population; outdated infrastructure with excess capacity in the hospital sector, which constitutes almost twice the number of hospitals compared to the EU countries and requires significant resources for their maintenance and reconstruction; a low level of high-quality medical services and lack of use of modern technologies and equipment; a shortage of qualified professionals; a deficit of health insurance; insufficient financing of the main resources for the restoration of the infrastructure; insufficient number of facilities providing rehabilitation in multidisciplinary approach [5, p. 1].

As a basis for the "Comprehensive Mental Health Action Plan for 2021–2030" WHO has proposed 6 main principles for countries around the world:

1. *Comprehensive coordination of public health services.*

2. *Human rights.* Strategies, activities and interventions in the field of mental health should be compliant with the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and other international and regional human rights frameworks.

3. *Provability.* The action plan and interventions should rely on scientific research or best practices, with consideration of the cultural context of the states.

4. *Life cycle approach.* The spheres and services should take into account the needs for psychological, social, professional protection and healthcare at all stages/levels (primary, secondary, tertiary) of medical care (from childhood to the senior age, from civilians to military personnel).

5. *Multisectoral/interdisciplinary approach* which means establishing cooperation between different public sectors of the healthcare, education, justice, social services etc.

6. *Expanding the opportunities of people with physical/psychological disabilities, mental disorders that result from being injured during the military conflict* [6].

As part of the "Rehabilitation 2030: A call for action" initiative, in 2020, WHO published the *"*Rehabilitation competency framework", according to which each individual will be able to access high-quality rehabilitation services from a multidisciplinary team that includes all the specialists required for providing comprehensive, timely care [7].

For the successful implementation of the Comprehensive Action Plan in the field of mental health, interdisciplinary rehabilitation: medico-psychological, professional and social, Ukraine needs active participation and financial assistance from international, regional and national partners in order to fulfil the main tasks and targets during the military conflict and the post-war period (see Table 1).

The development of high-quality services in the field of mental health, medico-psychological, social, professional services/rehabilitation at all levels of healthcare should be based on evidence-based protocols and practices, including early intervention, in compliance with the principles of human rights, respect for the autonomy of the individual and protection of his or her dignity. Since physical and mental health problems often coexist and share common risk factors, such as high levels of tobacco, alcohol, and drug intake, which are usually underestimated, healthcare providers should take into account these interconnections and pay attention to vulnerable and marginalized groups, such as families living in unfavourable socioeconomic conditions, people with HIV/AIDS, women and children, suffering from domestic violence, internally displaced persons, persons/military personnel who have received disabilities due to participation in warfare, should be provided with high-quality, accessible, impartial medical care, medico-psychological, social, and professional rehabilitation at all levels of the healthcare system (primary, secondary, and tertiary), especially at the community level, and with a focus on social integration. Each person should be treated as an equal partner in the medical care process, ensuring a choice of treatment and care providers. The involvement of employees working on a peer-to-peer basis helps to create a sense of belonging and mutual support through the experience exchange [2, p. 723].

It is necessary to develop a key set of indicators in the field of mental health (medico-psychological, social, professional rehabilitation); provide recommendations, technical support and training for the creation of monitoring and information systems that include the collection of data on key indicators of mental

Table 1

High-priority tasks, global targets of healthcare in Ukraine

№	Task	Global target	Timescale
1	Improving, strengthening and maintaining the effectiveness of leadership, management, development of regulatory documents in the field of healthcare (mental health: medico-psychological, professional and social rehabilitation)	Preparation of policies/plans in the mental healthcare	During the military conflict and the post-war period
2	Ensuring integrated, comprehensive (multidisciplinary approach) services: medico-psychological, social, professional services at all levels of healthcare, especially at the level of communities and public organizations	Increasing the level of coverage of mental health disorders (physical and psychological) with services; Increasing the number of mental health facilities, providing rehabilitation services with the most advanced equipment and technologies	during the military conflict and the post-war period
3	Implementation of strategies aimed at improvement of mental health and prevention of mental disorders, medico-psychological, social, professional services/rehabilitation at all levels of healthcare	Development of functional, national multi-sectoral programs for strengthening mental health: medico-psychological, social, and vocational services/rehabilitation; Ensuring the availability of psychosocial support in emergency situations (military conflict)	during the military conflict and the post-war period
4	Improvement of the information and communication system, evidence base, studies and establishment of scientific cooperation in national priority areas in the field of mental health: medico-psychological, social, professional services/rehabilitation	Collection of information and reporting on mental health indicators; Expanding the number of studies in the field of mental health: medico-psychological, social, professional services/rehabilitation	during the military conflict and the post-war period

health (medico-psychological, social, professional) and help in tracking health state, as well as complement the information provided by the WHO Global Mental Health Observatory [2, p. 723; 5, p. 20].

Conclusions and further perspectives. The described ways/fields of reforming the mental healthcare system of medico-psychological, social, and professional rehabilitation in Ukraine require further development of innovative ways of mental health (physical and psychological) improvement of the population of Ukraine in the postwar period.

Bibliography:

1. United Nations Monitoring Group (August, 10, 2024). United Nations Monitoring Group: In July, the number of civilian casualties in Ukraine was the highest since October 2022. URL: https://suspilne.media/810543-zvit-oon-u-lipni-v-ukraini-zaginuli-ponad-200-civilnih-ce-najbilse-za-pivtora-roku/

2. Петрушенко В. В., Чорна В. В. Відновлення та розвиток системи охорони здоров'я України та втілення напрямків зміцнення ментального/психічного здоров'я ВООЗ. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2024. Том 28. № 4. С. 723–731. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2024-28(4)-25

3. Чорна В. В, Хоменко І. М., Коломієць В. В., Хлєстова С. С. Реальна загроза нашого часу – посттравматичний стресовий розлад як наслідки повномасштабної війни. *Transformation of medical sciences and education in the digitalization era* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P.308-341 DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-430-6-17

4. Giordano N.A., Bader C., Richmond T.S., Polomano R.C. Complexity of the Relationships of Pain, Posttraumatic Stress, and Depression in Combat-Injured Populations: An Integrative Review to Inform Evidence-Based Practice. Worldviews Evid Based Nurs. 2018;15(2):113-126. doi: 10.1111/wvn.12274.

5. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України. Верховна Рада України. № 1053-IX від 03.12.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-IX#Text

6. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України. № 4223 від 15.01.2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-IX#Text

7. Дутко А. О. Правове регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2024, Випуск 84: Частина 1. С. 266–271

8. Чорна В. В. Реформування охорони здоров'я для зміцнення психічного здоров'я населення України та досвід країн ЄС. *Вісник Вінницького національного медичного університету*, № 3. Т. 24. 2020, С. 447–456 DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2020-24(3)-11

9. One Health Approach – Advancing Global Health Security with the Sustainable Development Goals. [Perspective Chapter: Mental Health Care System EC Different Countries and Ukraine, Analysis of the Incidence and Prevalence of Mental Illnes]. Chorna Valentyna. Edited by Shailendra K. Saxena. IntechOpen. Velikobritaniya. 2024. P. 1–27. DOI: 10.5772/intechopen.113408

10. WHO «Comprehensive Mental Health Action Plan for 2021–2030». https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/373791/WHO-EURO-2023-2618-42374-71262-ukr.pdf?sequence=5

11. World Health Organization. Rehabilitation competency framework. World Health Organization. 2020. URL: https://iris.who.int/handle/10665/338782

References:

1. United Nations Monitoring Group. (2024, August 10). United Nations Monitoring Group: In July, the number of civilian casualties in Ukraine was the highest since October 2022. Retrieved from https://suspilne.media/810543-zvit-oon-u-lipni-v-ukraini-zaginuli-ponad-200-civilnih-ce-najbilse-za-pivtora-roku/

2. Petrushenko, V. V., & Chorna, V. V. (2024). Vidnovlennya ta rozvytok systemy okhorony zdorov'ya Ukrainy ta vтilennya napryamkiv zmitsnennya mental'nogo/psykhichnogo zdorov'ya VOOZ [Restoration and development of Ukraine's healthcare system and implementation of WHO's directions for strengthening mental/psychiatric health]. Visnyk Vinnyts'kogo natsional'nogo medychnogo universytetu – Bulletin of Vinnytsia National Medical University, 28(4), 723–731. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2024-28(4)-25

3. Chorna, V. V., Khomenko, I. M., Kolomiyets, V. V., & Khlyestova, S. S. (2024). Real'na zahroza nashogo chasu –posttravmatychnyy stresovyy rozlad yak naslidoky povnomashtabnoyi viyny [The real threat of our time - post-traumatic stress disorder as a consequence of full-scale war]. In Transformation of medical sciences and education in the digitalization era: Scientific monograph (pp. 308–341). Riga, Latvia: Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-430-6-17

4. Giordano, N. A., Bader, C., Richmond, T. S., & Polomano, R. C. (2018). Complexity of the relationships of pain, posttraumatic stress, and depression in combat-injured populations: An integrative review to inform evidence-based practice. Worldviews on Evidence-Based Nursing, 15(2), 113–126. https://doi.org/10.1111/wvn.12274

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). Zakony Ukrai'ny "Pro reabilitatsiyu u sferi okhorony zdorov'ya" [Law of Ukraine "On rehabilitation in the healthcare sector"]. No. 1053-IX, dated December 3, 2020. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-IX#Text

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Zakony Ukrai'ny "Pro systemu okhorony psykhnogo zdorov'ya v Ukrai'ni" [Law of Ukraine "On the system of mental health care in Ukraine"]. No. 4223, dated January 15, 2025. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-IX#Text

7. Dutko, A. O. (2024). Pravove rehuliuvannya reabilitatsii v sferi okhorony zdorov'ya [Legal regulation of rehabilitation in the healthcare sector]. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 84(1), 266–271.

8. Chorna, V. V. (2020). Reformuvannya okhorony zdorov'ya dlya zmi'tsnennya psykhnogo zdorov'ya naselennya Ukrai'ni ta dosvid krain YЄS [Reforming healthcare to strengthen the mental health of Ukraine's population and the experience of EU countries]. Visnyk Vinnyts'kogo natsional'nogo medychnogo universytetu – Bulletin of Vinnytsia National Medical University, 24(3), 447–456. https://doi.org/10.31393/reports-vnmedical-2020-24(3)-11

9. Chorna, V. (2024). One Health Approach - Advancing global health security with the Sustainable Development Goals. [Perspective chapter: Mental health care system in different countries and Ukraine, analysis of the incidence and prevalence of mental illness]. In S. K. Saxena (Ed.), One Health Approach (pp. 1–27). IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.113408

10. World Health Organization. (2023). Comprehensive mental health action plan for 2021–2030. Retrieved from https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/373791/WHO-EURO-2023-2618-42374-71262-ukr.pdf?sequence=5

11. World Health Organization. (2020). Rehabilitation competency framework. World Health Organization. Retrieved from https://iris.who.int/handle/10665/338782

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 159.9.072
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.7

КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Шайда Наталія Петрівна
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»,
ORCID ID: 0000-0003-1534-1177

Литвин Ростислав Романович
аспірант кафедри загальної психології та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0002-0195-1049

Полторацький Олексій Вікторович
аспірант кафедри загальної психології та диференційної психології
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID ID: 0000-0002-7689-9011

Актуальність та доцільність нашого дослідження зумовлена рівнем нагальності питання про структуру й особливості прояву комунікативних характеристик професійно-психологічної готовності майбутнього юриста в процесі підготовки до повноцінного та плідного професійного функціонування, особливо в сучасних особливих соціально-економічних та безпеково-нормативних умовах.

Професійна готовність майбутнього юриста передбачає наявність законодавчо регламентованих підстав та формальних механізмів її регуляції, високий рівень усвідомлення майбутнім правником місця та ролі правових інституцій у функціонуванні держави та окремого громадянина, розвиненою внутрішньою мотивацією юридичної діяльності, багаторівневими і структурованими процесами комунікації та взаємодії з професійним і соціальним оточенням.

Психологічний зміст соціальних та комунікативних характеристик професійно-психологічної готовності майбутнього юриста базується здебільшого на прийнятті й розумінні індивідуальності оточення, вмінні ефективно долати комунікативні бар'єри, навичках гнучкого та невимушеного встановлення продуктивного професійно орієнтованого контакту з оточенням, спроможності контролювати власні негативні емоції, регулювати хід взаємодії з професійними партнерами. Позитивне ставлення до професії майбутнього юриста не передбачає насамперед неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини, категоричності та консервативності в оцінках людей. Професійно вмотивованим майбутнім юристам невластиве невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера, невміння пристосовуватися до професійного партнера, прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним, прагнення переробити, перевиховувати партнера тощо.

Ключові слова: *майбутній юрист, особистість, професійна ідентичність, професійна підготовка, комунікація, структура, кореляція, показник.*

Shaida N., Lytvyn R., Poltoratskyi O. COMMUNICATIVE CHARACTERISTICS OF THE PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE FUTURE LAWYER

The relevance and expediency of our research is due to the level of urgency of the question of the structure and features of the manifestation of communicative characteristics of the professional and psychological readiness of a future lawyer in the process of preparation for full and fruitful professional functioning, especially in today's special socio-economic and security and regulatory conditions.

The professional readiness of a future lawyer assumes the presence of legally regulated grounds and formal mechanisms for its regulation, a high level of awareness by the future lawyer of the place and role of legal institutions in the functioning of the state and an individual citizen, developed internal motivation for legal activity, multi-level and structured processes of communication and interaction with the professional and social environment.

The psychological content of the social and communicative characteristics of the professional and psychological readiness of a future lawyer is based mainly on the acceptance and understanding of the individuality of others, the ability to effectively overcome communication barriers, the skills of flexible and relaxed establishment of productive professionally oriented contact with others, the ability to control one's own negative emotions, and regulate the

course of interaction with professional partners. A positive attitude towards the profession of a future lawyer does not primarily imply rejection or misunderstanding of the individuality of another person, categoricalness and conservatism in assessing people. Professionally motivated future lawyers are not characterized by the inability to forgive another for his mistakes, clumsiness, intolerance to the physical or mental discomfort of a partner, inability to adapt to a professional partner, the desire to adjust the partner to oneself, to make him comfortable, the desire to remake, re-educate the partner, etc.

Key words: *future lawyer, personality, professional identity, professional training, communication, structure, correlation, indicator.*

Вступ. Набуття професійними юристами розвиненої професійної готовності є наріжним моментом вирішення питання про становлення верховенства права та розвиток юридичної культури наших співгромадян. Задля якомога ефективнішого досягнення цієї мети вже на етапі професійної підготовки майбутніх правників набуває неабиякого значення формування їх професійної самосвідомості та ідентичності, загального й спеціального інформаційного тезаурусу, високого рівня розвитку комунікативних умінь та навичок, професійна толерантність та емпатія тощо.

Відповідно, питання про структуру й особливості прояву комунікативних характеристик професійно-психологічної готовності майбутнього юриста в процесі підготовки до повноцінного та плідного професійного функціонування, особливо в сучасних особливих соціально-економічних та безпеково-нормативних умовах, вимагає особливої уваги фахівців у галузі психології, педагогіки, юриспруденції та соціології тощо. Ці міркування й зумовлюють актуальність та доцільність нашого дослідження.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних комунікативних характеристик професійно-психологічної готовності майбутнього юриста в процесі професійної підготовки. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов професійної готовності юристів, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження комунікативних та професійних психологічних характеристик майбутніх юристів, його математико-статистичну обробку (кількісний і якісний аналіз отриманих в процесі експерименту даних, процедура кореляційного аналізу за Пірсоном) та належну наукову інтерпретацію виявлених у процесі дослідження психологічних особливостей і закономірностей. Основним завданням дослідження було визначення комунікативних особливостей професійної та психологічної готовності майбутнього юриста в процесі навчання.

Матеріали та методи. Для реалізації психолого-діагностичної мети використано такі методики: опитувальника професійної ідентичності І. Філенка [1] та методика дослідження термінальних й інструментальних цінностей (М. Л. Міхеєва), що успішно застосовувалася нею на виборці майбутніх судових експертів [2, с. 60–61]. Емпіричну вибірку дослідження становили студенти другого та четвертого років навчання денної і заочної форми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, що навчаються на факультеті історії і права Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, загальною кількістю 60 осіб. Як математико-статистичне забезпечення нашого емпіричного дослідження використано метод кореляційного аналізу за Пірсоном з обчисленням коефіцієнта лінійної кореляції.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо наявне теоретико-методологічне психологічне підґрунтя сучасних досліджень комунікативної сфери професійно-психологічної готовності майбутнього юриста.

С. Е. Кіржнер, аналізуючи мовленнєві аспекти професійної підготовки майбутніх юристів-міжнародників, виокремлює непересічне значення методичного потенціалу професійно спрямованих англомовних монологічних висловлювань, що полягає в демонстрації аспектів ситуацій реального професійного спілкування носіїв англійської мови, соціокультурні особливості роботи фахівців у межах британської та американської правових систем, функціонуванні юридичних термінів у контексті, сюжетах, фабулах, питаннях і засобах їх вирішення, що сприяє підвищенню мотивації студентів до опанування усного професійно спрямованого англомовного монологічного мовлення, поглибленню їхніх професійних знань та мовно-мовленнєвих навичок на лінгвістичному, соціокультурному й екстралінгвістичному рівнях [3].

О. І. Денищик, досліджуючи питання розвитку моральної культури юристів, розглядає її як рівень сприйняття культури суспільства та наслідок морального розвитку особистості юриста, його свідомості (почуттів, емоцій, уявлень, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій), зокрема в професійному контексті, сукупність стійких знань про моральні цінності, принципи, правила, норми та ідеали, міру сформованості суспільно значущих моральних якостей, навичок та умінь моральної професійної поведінки, їх вияву в процесі здійснення правником професійних повноважень та в позаслужбовий час; при цьому структурними елементами моральної культури майбутніх юристів є моральна свідомість, моральні відносини, моральна поведінка, моральна діяльність, культура професійного спілкування, та професійно необхідні моральні якості [4]. На думку М. Й. Криськів, специфіка діяльності фахівців

юридичної сфери професійної діяльності вимагає від них високого мовленнєвого розвитку, здатності ефективно спілкуватися в різних життєвих і професійно значущих обставинах, що має бути вирішальними факторами в процесі визначенні змісту, виборі форм, плануванні засобів, методів та прийомів академічної підготовки майбутніх юристів [5].

Спираючись на першооснови компетентнісного підходу, Д. І. Демченко визначає професійну іншомовну компетентність юриста як професійно значущу інтегральну якість особистості представника юридичної професії та системно-ціннісне психологічне новоутворення, що забезпечує декодування іншомовної юридично релевантної інформації (міжнародних правових документів, іншомовної юридичної термінології), креативне використання її як у практичній юридичній діяльності, так й у безпосередніх контактах з іноземними колегами, що вможливлює подальше становлення здатності вільно здійснювати міжнародну професійну юридичну діяльність [6].

На думку Б. О. Чупринського, процес формування професійної культури майбутнього юриста передбачає творчий розвиток особистості, що містить поєднання професійних, естетичних, морально-етичних інтересів, індивідуальних естетичних ставлень людини до дійсності, онтологічних принципів права, спрямованих на досягнення істини, добра та справедливості в суспільстві. Сам процес формування правосвідомості майбутніх юристів зумовлений виливом системи безпосередніх умов життя й навчання, системи юридичної освіти й виховання, засобами масової комунікації, особливостями практичної діяльність у сфері права, соціально-політичною та соціально-правовою активністю суб'єкта правоохоронної і правозастовної діяльності [7].

Психологічну готовність майбутніх юристів до професійної діяльності Ю. Ю. Бойко пропонує розглядати як інтегральне особистісне утворення, що забезпечує ефективне включення та успішне виконання професійної юридичної діяльності й містить у своєму складі функціонально-пов'язані та взаємозумовлені компоненти: мотиваційний (система ставлень особистості до професійної діяльності), операційний (система регуляції професійної діяльності), емоційно-вольовий (система регуляції активності особистості як суб'єкта професійної діяльності) та особистісний компонент (система ставлень особистості до себе та прийняття себе як суб'єкта професійної діяльності). На думку авторки, комплексна програма формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності повинна ґрунтуватися на застосуванні активних соціально-психологічних методів [8].

Є. В. Тягнирядно розглядає як істотну характеристику професійного становлення майбутніх юристів їх риторичні вміння, які пропонує розглядати їх як умотивовану спроможність до виконання складних комплексних мисленнєво-мовленнєвих дій, що забезпечують ведення професійної юридичної діяльності [9].

О. В. Писаревська, досліджуючи процес формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції, аналізує теоретико-методологічні аспекти та науково-практичний досвід їх професійної підготовки, конструює модель формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції, де виокремлює такі блоки: цільовий, методологічний, організаційно-процесуальний, змістовий та контрольно-результативний [10].

На думку Л. Л. Горлової, комунікативна компетентність є важливим складником професійної культури юристів, показником сформованості системи професійних знань, комунікативних навичок, ціннісних орієнтацій, загальногуманітарної культури, інтегральних показників мовної культури, необхідних для якісної професійної діяльності. Її розвитку суттєво сприяють індивідуальні та особистісні якості, соціокультурний й історичний досвід у процесі професійного спілкування майбутніх юристів. Авторка підкреслює, що процес цілеспрямованого навчання професійної комунікативної компетентності майбутнього юриста зумовлений рівнем усвідомлення цінностей юридичної професії, ступенем актуалізації професійних і комунікаційних навичок, рівнем активізації сфери мотивації до опанування юридичної професії [11].

Д. Ю. Грубіч, досліджуючи особливості застосування інноваційних освітніх технологій у процесі підготовки майбутніх педагогів, зазначає, що використання в процесі загальноправової підготовки студентів інноваційних технологій, які засновані на розвитку механізмів мислення, творчих та рефлексивних здібностей студентів у поєднанні з постійним оновленням змістового компонента правової освіти відповідно до вимог сучасного суспільства та змінами чинного законодавства, забезпеченням зв'язку змісту загальноправової підготовки студентів із майбутньою професійною діяльністю, підвищує у свідомості студента рівень особистісної значущості демократичних прав та свобод громадянина, доповнює його соціально-правовий досвід [12].

Результати. Зазначимо, що під професійною готовністю майбутнього правника ми розуміємо законодавчо регламентований та формально регульований, суспільно контрольований результат його підготовки, що неодмінно характеризується високим рівнем усвідомлення ним місця та ролі права у функціонуванні держави та окремого громадянина, розвиненою внутрішньою мотивацією юридичної діяльності, багаторівневими й структурованими процесами комунікації та взаємодії з професійним

і соціальним оточенням, що спрямоване на верховенство права та досягнення демократичних і гуманістичних взірців світоустрою.

Як соціальні та комунікативні характеристики професійно-психологічної готовності майбутнього юриста доречно насамперед розглядати прийняття та розуміння індивідуальності оточення, ефективно долати комунікативні бар'єри, гнучко й невимушено встановлювати продуктивний професійно орієнтований контакт, уміння контролювати власні негативні емоції, регулювати процесу взаємодії з професійними партнерами тощо.

Уміння реалізувати діяльність майбутнього юриста негативно пов'язане з показниками неприйняття та нерозуміння інших, невміння стримувати себе в спілкуванні, використання себе як еталону в спілкуванні, невміння пробачати інших, інтолерантності до дискомфорту інших, невміння адаптуватися до інших у спілкуванні, прагнення підкорити собі партнера по спілкуванню, категоричністю.

Позитивне ставлення до професії майбутнього юриста негативно корелює з показниками нетерпимості до фізичного чи психічного дискомфорту партнера, прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним, невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності, невміння пристосовуватись до партнера, прагнення переробити, перевиховувати партнера, категоричності та консервативності в оцінках людей у майбутніх професійних правників. Нижче, у Таблиці 1, представлені показники кореляції комунікативної інтолерантності та психологічної готовності до діяльності майбутніх юристів.

Таблиця 1

Показники кореляції комунікативної інтолерантності та психологічної готовності до діяльності майбутніх юристів

Показники інтолерантності	Вміння	Ставлення	Вмотивованість
Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини	-0,55	-0,62	-0,65
Використання себе як еталона при оцінюванні інших	-0,52	-0,59	-0,64
Категоричність або консервативність в оцінках людей	-0,40	-0,45	-0,53
Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів	-0,52	-0,60	-0,66
Прагнення переробити, перевиховувати партнера	-0,46	-0,55	-0,60
Прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним	-0,47	-0,56	-0,61
Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності	-0,49	-0,56	-0,64
Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера	-0,49	-0,57	-0,62
Невміння пристосовуватися до партнера	-0,49	-0,56	-0,62

Умотивованість на опанування професії юриста негативно пов'язана нетерпимістю до фізичного чи психічного дискомфорту партнера, невмінням пристосовуватися до професійного партнера, прагненням підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним, прагненням переробити, перевиховувати партнера, категоричністю або консервативністю в оцінках людей у майбутніх юристів. У Таблиці 2 показані зв'язки комунікативної інтолерантності майбутнього правника та показників його професійної ідентичності.

Таблиця 2

Кореляції комунікативної інтолерантності та професійної ідентичності майбутніх юристів

Показники інтолерантності	Показники професійної ідентичності			
	Позитивна	Негативна	Активна	Пасивна
Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини	-0,56	0,43	-0,55	0,46
Використання себе як еталона при оцінюванні інших	-0,49	0,43	-0,56	0,48
Категоричність або консервативність в оцінках людей	-0,37	0,34	-0,46	0,41
Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів	-0,57	0,43	-0,57	0,45
Прагнення переробити, перевиховувати партнера	-0,45	0,37	-0,54	0,45
Прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним	-0,47	0,36	-0,51	0,43

Продовження таблиці 2

Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності	-0,53	0,39	-0,58	0,43
Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера	-0,51	0,39	-0,52	0,42
Невміння пристосовуватися до партнера	-0,47	0,41	-0,53	0,44

Позитивна та активна професійна ідентичність майбутнього правника передбачає нижчі показники, а негативна й пасивна – вищі за всіма параметрами комунікативної інтолерантності: невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями професійних партнерів, неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини як клієнта, використання себе як еталону при оцінюванні інших, невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності, нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера, невміння пристосовуватися до партнера, прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним, прагнення переробити, перевиховувати професійного партнера, категоричність або консервативність в оцінках людей у майбутніх судових юристів.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) професійна готовність майбутнього юриста передбачає наявність законодавчо регламентованих підстав та формальних механізмів її регуляції, високий рівень усвідомлення майбутнім правником місця та ролі правових інституцій у функціонуванні держави та окремого громадянина, розвиненою внутрішньою мотивацією юридичної діяльності, багаторівневими й структурованими процесами комунікації та взаємодії з професійним та соціальним оточенням; 2) психологічний зміст соціальних та комунікативних характеристик професійно-психологічної готовності майбутнього юриста здебільшого полягає в прийнятті й розумінні індивідуальності оточення, вмінні ефективно долати комунікативні бар'єри, навичках гнучкого й невимушеного встановлення продуктивного професійно орієнтованого контакту з оточенням, спроможності контролювати власні негативні емоції, регулювати хід взаємодії з професійними партнерами; 3) позитивне ставлення до професії майбутнього юриста не передбачає зокрема неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини, невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття, використання себе як еталону при оцінюванні інших, категоричності та консервативності в оцінках людей у майбутніх професійних правників; 4) професійно вмотивованим майбутнім юристам невластиве невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера, невміння пристосовуватися до професійного партнера, прагнення підлагоджувати партнера під себе, прагнення переробити, перевиховувати партнера тощо.

Література:

1. Філенко І. О. Filenko, I. O. Розробка та психометрична оцінка опитувальника професійної ідентичності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (19). Issue: 38. P. 115–118.

2. Міхеєва М. Л. Психолого-педагогічні чинники формування готовності майбутніх судових експертів до роботи з проблемою домашнього насильства : дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2024. 256 с.

3. Кіржнер С. Е. Навчання майбутніх юристів усного професійно спрямованого англійського монологічного мовлення з використанням автентичної відеофонограми : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2009. 23 с.

4. Денищик О. І. Формування моральної культури як складової професійної підготовки майбутніх юристів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2010. 20 с.

5. Криськів М. Й. Формування професійного мовлення майбутніх юристів : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2008. 20 с.

6. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 20 с.

7. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2010. 20 с.

8. Бойко Ю. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 21 с.

9. Тягнирядно Є. В. Формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2008. 20 с.

10. Писаревська О. В. Модель формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції. *Педагогічний альманах*. 2020. № 46. С. 193–200.

11.Горлова Л. Л. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. *Витоки педагогічної майстерності.* 2021. Випуск 28. С. 32–26.

12. Грубіч Д. Ю. Іноваційні засади загальноправої підготовки майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 21 с.

References:

1. Filenko, I. O. (2015). Rozrobka ta psykhometrychna otsinka opytuvalnyka profesiinoi identychnosti [Development and psychometric evaluation of the occupational identity questionnaire]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (19), Issue: 38. P. 115–118. [in Ukrainian]

2. Mikheieva, M. L. (2024). Psykholoho-pedahohichni chynnyky formuvannia hotovnosti maibutnikh sudovykh ekspertiv do roboty z problemoiu domashnoho nasylstva [Psychological and pedagogical factors in the formation of the readiness of future forensic experts to work with the problem of domestic violence]: dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. Kharkiv. 256 s. [in Ukrainian]

3. Kirzhner, S. E. (2009). Navchannia maibutnikh yurystiv usnoho profesiinoho spriamovanoho anhliiskoho monolohichnoho movlennia z vykorystanniam avtentychnoi videofonohramy [Training of future lawyers in oral professional directed English monologue using an authentic video phonogram] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. K.. 23 s. [in Ukrainian]

4. Denyshchyk, O. I. (2010) Formuvannia moralnoi kultury yak skladovoi profesiinoi pidhotovky maibutnikh yurystiv [Formation of moral culture as a component of professional training of future lawyers] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Ternopil. 20 s. [in Ukrainian]

5. Kryskiv, M. I. (2008). Formuvannia profesiinoho movlennia maibutnikh yurystiv [Formation of professional speech of future lawyers] : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.02. K. 20 s. [in Ukrainian]

6. Demchenko, D. I. (2010). Formuvannia profesiinoi inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv u fakhovii pidhotovtsi [Formation of professional foreign language competence of future lawyers in professional training] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian]

7. Chuprynskyi, B. O. (2010). Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh yurystiv: filosofsko-pravove doslidzhennia [Formation of the professional culture of future lawyers: philosophical and legal research] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.12. Lviv. 20 s. [in Ukrainian]

8. Boiko, Yu. Iu. (2008). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti maibutnikh yurystiv do profesiinoi diialnosti [Formation of psychological readiness of future lawyers for professional activity] : avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. K. 21 s. [in Ukrainian]

9. Tiahnyriadno, Ye. V. (2008). Formuvannia rytorychnykh umin u maibutnikh pravnykiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of rhetorical skills in future lawyers in the process of professional training] : avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmelnytskyi. 20 s. [in Ukrainian]

10. Pysarevska, O. V. (2020). Model formuvannia stratehichnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv-mizhnarodnykiv v universytetakh Frantsii [Model of formation of strategic competence of future international lawyers in French universities]. *Pedahohichnyi almanakh.* № 46, C. 193–200. [in Ukrainian]

11.Horlova, L. L. (2021) Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh yurystiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional and communicative competence of future lawyers in the process of professional training]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Vypusk 28. S. 32–26. [in Ukrainian]

12. 12. Hrubich, D. Yu. (2008). Inovatsiini zasady zahalno pravoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Innovative principles of general legal training of the future teacher] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv. 21 c. [in Ukrainian]

Статтю прийнято до публікації

UDC 159.922.2
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.8

THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER IN CHILDREN IN OUTPATIENT CARE

Shevchenko Svitlana Vitaliivna
PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0001-8281-243X

Varina Hanna Borysivna
Master of Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0002-0087-4264

The article explores the psychological characteristics of post-traumatic stress disorder (PTSD) in children who have been affected by traumatic events during the war in Ukraine through an empirical study. The analysis takes into account methods for diagnosing and correcting this disorder. The impact of military conflicts on the mental health of children has been experimentally investigated, in particular, it was found that the majority of children who have witnessed violence, bombings, or the loss of loved ones demonstrate clinical manifestations of PTSD. Bombings, the loss of loved ones, and physical violence are just some of the traumatic experiences that military conflicts can bring about, which can lead to symptoms of PTSD. The need for early detection and timely intervention to support their mental health is underscored by the presence of more pronounced symptoms in children who have experienced multiple traumas. According to research, intrusions, affective arousal, and impaired cognitive functioning are the most frequent symptoms. The results of the study confirm that PTSD develops in 20–30 % of children who have experienced traumatic events. Children are most likely to experience intrusions and impaired cognitive functioning as symptoms of PTSD. Intrusions manifest as recurring memories, nightmares, and flashbacks, which cause intense fear and anxiety. Impaired cognitive functioning can manifest as difficulties with concentration and memory, which negatively affects learning and social interactions. The impact of trauma on children's self-esteem can result in depressive symptoms. It has been noted that these symptoms can be long-lasting and affect all areas of the child's life, including relationships with family and peers. An emphasis is placed on the importance of timely psychological assistance when developing a program of corrective measures to support children who have experienced trauma. The role of outpatient supervision in the identification and treatment of PTSD, which includes active parental involvement and a multidisciplinary approach to treatment, is identified.

Key words: *post-traumatic stress disorder, children, outpatient care, psychological support, military conflicts, PTSD symptoms.*

Шевченко С. В., Варіна Г. Б. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ В ДІТЕЙ В УМОВАХ АМБУЛАТОРНОГО НАГЛЯДУ

У статті на основі емпіричного дослідження досліджуються психологічні особливості посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР) у дітей, які постраждали від травматичних подій під час війни в Україні. Аналіз ураховує методи діагностики та корекції цього порушення. Експериментально досліджено вплив воєнних конфліктів на психічне здоров'я дітей, зокрема встановлено, що в більшості дітей, які стали свідками насильства, вибухів або втрати близьких, спостерігаються клінічні прояви ПТСР. Бомбардування, втрата близьких і фізичне насильство – лише деякі з травматичних переживань, які можуть спричинити воєнні конфлікти, що може призвести до симптомів ПТСР. Необхідність раннього виявлення та своєчасного втручання для підтримки психічного здоров'я підкреслюється наявністю більш виражених симптомів у дітей, які пережили численні травми. Згідно з дослідженнями, найпоширенішими симптомами є вторгнення, афективне збудження та порушення когнітивних функцій. Результати дослідження підтверджують, що ПТСР розвивається у 20–30 % дітей, які пережили травматичні події. Діти найчастіше відчувають втручання та порушення когнітивного функціонування як симптоми ПТСР. Втручання проявляються у вигляді повторюваних спогадів, кошмарів і спогадів, які викликають сильний страх та тривогу. Порушення когнітивного функціонування може проявлятися труднощами з концентрацією та пам'яттю, що негативно впливає на навчання й соціальні взаємодії. Вплив травми на самооцінку дітей може призвести до симптомів депресії. Відзначено, що ці симптоми можуть бути тривалими і впливати на всі сфери життя дитини, включно зі стосунками з родиною та однолітками. Акцентовано увагу на важливості своєчасної психологічної допомоги при розробці програми корекційних заходів підтримки дітей, які пережили травму. Визначено роль амбулаторного спостереження у виявленні та лікуванні ПТСР, що містить активну участь батьків та мультидисциплінарний підхід до лікування.

Ключові слова: *посттравматичний стресовий розлад, діти, амбулаторна допомога, психологічна підтримка, воєнні конфлікти, симптоми ПТСР.*

Introduction. The issue of children who have been affected by the occupation forces' aggression is of utmost urgency, considering that Ukraine has been in an open military conflict with Russia since 2014. With the beginning of the full-scale invasion of the occupation forces into Ukraine, which began on February 24, 2022, and continues to this day, even more families, including children, have found themselves under threat of life and security. Many families, particularly those living in areas of active hostilities, are forced to leave their homes and seek refuge and protection in internal or external displacement. The effects of military conflicts and wars are always serious for children, especially when they see violence, lose close relatives, destroy homes, and struggle to obtain basic necessities of life. [1, p. 20]. Occupation, daily rocket attacks and sounds of air raid sirens, the need to seek shelter and run to dangerous bomb shelters day and night, the inability to fully attend educational, creative, and sports facilities for child development – all these factors have a serious impact on children's physical and psychological health, psychosocial development, mental and emotional activity, education, and their general well-being [2, p. 209]. Post-traumatic stress disorder (PTSD) is a common outcome of exposure to war, which has a significant impact on children's mental health [3, p. 30]. War stressors can cause psychological and emotional problems in children, which can lead to functional and organic changes in physical health [4]. In Ukraine, the epidemiological situation with the spread of post-traumatic stress disorder is currently as follows. The World Health Organization has estimated that one in every four people in Ukraine is currently at risk of developing severe mental disorders. As a result of the ongoing war, more than 8.5 million Ukrainians are at risk of developing mental disorders, such as depression and post-traumatic stress disorder (PTSD), as noted by Michel Kazatsky, Special Advisor to the World Health Organization Regional Office for Europe. The Ministry of Health expects that more than 15 million Ukrainians will need psychological support due to the conflict [5, p. 12]. Expert estimates indicate that from 40% to 50% of the population of Ukraine will need various levels of psychological assistance; in particular, this applies to approximately 1.8 million military personnel and veterans, as well as about 7 million elderly people. In addition, it is estimated that approximately 3-4 million people will need drug treatment. The war is predicted to have a negative impact on the mental health of at least one in five people [6, p. 748]. According to the Ministry of Health, PTSD may develop in 20% to 30% of those who have experienced traumatic events. A similar but slightly different estimate by WHO representative Jarno Habicht indicates that about a quarter of the population of Ukraine – almost 10 million people – will suffer from conditions such as anxiety, stress and PTSD. According to the WHO, one in two Ukrainians will face mental health problems by 2025. The psychological rehabilitation of Ukrainians after the conflict may take up to 20 years, according to some experts. The Russian aggression against Ukraine has caused a significant displacement of children from their homes, and estimates suggest that this number is around 4 to 5 million. Volodymyr Martyniuk, Chairman of the Council of the Ukrainian Academy of Children's Disabilities, predicts that the majority of these children will display clinical signs that indicate post-traumatic stress disorder (PTSD). But despite the estimates and forecasts regarding the number of mental disorders and the impact of aggressive factors (stressors) that continue and can put millions of our children at risk of developing PTSD, there is a risk of missing the onset of this insidious disorder in a child and not providing such important timely assistance [1, p. 20]. The problem of timely detection and treatment of PTSD in children in war conditions is serious and requires increased attention from parents, kindergarten teachers and teachers of educational institutions (after all, 60% of the time children spend in schools and kindergartens); and requires clinical vigilance from primary care physicians [6, p. 748]. Summarizing all of the above, I can confidently say that increased attention to the problem of timely detection of PTSD in children in conditions of ongoing war is relevant, and the psychological features of the course of this disorder in children are an important topic of research and can be of great importance for improving the well-being of children who have experienced traumatic events of war.

The purpose of our study is an empirical study of the clinical and psychological features of the manifestation of post-traumatic stress disorders in children in outpatient care.

Materials and methods. The presented goal was addressed through the use of the following methods. The analytical-sampling method (analysis of available medical documentation from medical institution databases) was used at the first stage of recruiting children in order to identify children at risk (potentially traumatic event in history) of developing PTSD and children who consulted a doctor with recurring non-specific physical health problems (according to the recommendations of the unified clinical protocol of primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care, approved by the Order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 23, 2016 No. 121), aged 7 to 18 years, for further study, from all children undergoing outpatient care in a separate (Svyatoshyn) district of Kyiv. Children and their parents were interviewed as part of the socio-demographic method. The collection of general information included the child's age, family composition, family, social status, information on parents' education, and data on family medical history. The data was entered into the child's personalized card. The criteria for inclusion in the sample for the study at the first stage were:

1. The child's age is from 7 to 18 years at the time of inclusion in the study.

2. Children who lived in the Svyatoshynskyi district of Kyiv and nearby cities, district centers, and settlements and witnessed hostilities or were in occupations (Bucha, Irpin, Vorzel, Borodyanka town, Moshchin village, Pushcha Vodytsia, etc.) in February-March 2022 and witnessed a PTE (potentially traumatic event).

3. Children living in the Svyatoshynskyi district are currently experiencing bombing/their homes have been hit by missiles or drone strikes/have witnessed missiles or drones hitting nearby homes.

4. Children who have been in Ukraine and have a history of a potentially traumatic event and are receiving outpatient care and primary care (family doctors, psychologists, teachers, parents) in Ukraine and abroad.

5. Children who have sought medical attention for recurring, non-specific physical health problems.

6. Children from disadvantaged families.

Thus, relevant information was collected from several sources: children's medical records, and/or from the words of parents, teachers, psychologists. The master's study was open to all children who were at risk of developing PTSD. The next stage included 30 children whose parents gave voluntary consent to participate in the study and in the presence of voluntary consent to participate in the study from the child himself, provided that he had reached the age of 14.

At the second stage of the study, a questionnaire method was applied. The child's examination was started by determining the type of traumatic event, which was then used to investigate the presence and severity of traumatic symptoms. All children and their parents who agreed to participate in the study were interviewed using a modified (8 items were added by the staff of the Department of Psychiatry and Narcology of the O.O. Bogomolets National Medical University, which directly assessed the traumatic experience associated with the war and the child's reaction to it) screening for traumatic events: "Checklist of traumatic events, children's version" (2014 ©UCLA, Ukrainian translation by the Institute of Mental Health of the UCU) for the presence of any traumatic events recently or in the past, and a description of examples of such events (was a participant or witness of a disaster, military events, violence, etc.). Children and adolescents' complaints, life history, diseases, and mental state were studied using both clinical and anamnestic methods simultaneously. The collection of the children's life history and diseases was conducted through a clinical interview with them and their parents, an analysis of available medical documentation, and characteristics of the child from school. The child's psychological state was evaluated through a general medical examination that was not noticed during the interview, and possible injuries, physical damage, and signs of physical and sexual violence were identified.

The criteria for inclusion in the sample for the third stage of the study (30 respondents) were:

1. Having experienced a traumatic experience that was a direct result of military action and/or domestic violence.

2. Availability of voluntary consent to participate in the study from the child's guardians.

3. The availability of voluntary consent to participate in the study from the child himself, provided that he has reached the age of 14.

At the third stage of the study, after determining the presence and type of traumatic event, in case of detection of individual symptoms, a survey (psychodiagnostic method) was conducted using a structured interview to verify PTSD. The interview was adapted and translated into Ukrainian by a group of researchers from the Institute of Mental Health of UCU in 2014. The interview used was the "Index" PTSD reactions for children / adolescents DSM – V ((University of California at Los Angeles Posttraumatic Stress Disorder Reaction Index (UCLA PTSD-RI)). This questionnaire is recommended for use to identify traumatic events and assess symptoms of posttraumatic stress disorder in school-age children and adolescents. At this stage, information was also collected from several sources – parents and the children themselves. In case of differences in responses, all events that met the criteria for PTSD in DSM – V, declared by both respondents, were considered traumatic.

The experimental base of the study was a children's outpatient clinic in one of the districts of Kyiv. The study was conducted during April-September 2024. The sample of the study at the first stage consisted of 1325 children aged 7-18 years, who were on outpatient supervision of the primary link of observation. For the second stage, 30 respondents were selected according to the "Criteria" for inclusion in the study. Psychological examination of all subjects was conducted at the second stage of the sample, when the physical condition of the victims allows them to interact with a psychologist and identify the main psychological consequences of injuries. Participants were divided into two groups depending on gender. The average age of the participants was 12.9 years. The age distribution of the participants is as follows: children aged 7-10 years – 8 participants; children aged 11-14 years – 7 participants; children aged 15-18 years – 11 participants. This age distribution allows for a detailed analysis of the impact of traumatic events on different age categories of children. The research was conducted as part of the project under the SI Baltic Sea Neighbourhood Programme: "Quality Education and Welfare for Children in Vulnerable Life Situations: Developing and Assuring Staff Competences for Holistic Support Systems in Ukraine, Poland, and Sweden"

(Reference no: 00147/2024). Grant Recipient: Örebro University. Partners: Maria Curie-Skłodowska University (Poland), Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine), Kryvyi Rih State Pedagogical University (Ukraine) – https://tied.mdpu.org.ua/.

Results. A modified traumatic events toolkit, "Traumatic Events Checklist, Children's Version," was used to assess the presence, characteristics, and severity of traumatic events. Among children who have experienced traumatic events, various types of injuries have been identified, which can be classified by their frequency of occurrence as follows:

Traumatic events related to military actions (war): most of the study participants (29 children) witnessed military actions or bombings, which left them with a deep trace of fear and anxiety. The results of the analysis of the number of traumatic events experienced are presented in Table 1.

Table 1

Distribution of the number of traumatic factors associated with military operations

Type of traumatic event experienced related to military operations	Number of children abs. (%)
Did you survive the bombing?	29 (97%)
Have you lived in a bomb shelter?	17 (57%)
Have you seen military action?	16 (53%)
Have you seen your friends' homes destroyed as a result of hostilities?	16 (53%)
Have you seen anyone seriously injured?	10 (33%)
Did you not have access to food due to the fighting?	9 (30%)
Have you seen your own home destroyed as a result of hostilities?	6 (20%)
Have you seen the bodies of those killed in military action?	6 (20%)
Did you not have access to water due to the fighting?	3 (10%)

According to the results of the analysis of the number of traumatic events experienced, presented in Table 1., it was found that the majority of children were exposed to several traumatic factors related to military actions (on average 3.7) , in particular, 97% survived bombing, and 57% lived in bomb shelters. This may indicate a serious impact of military conflicts on the mental and physical well-being of children, which requires urgent response and support. The average number of traumatic events experienced at the level of M = 9.5 traumatic events.

Physical Abuse: This type of trauma was recorded in 25 children (83% of those who experienced traumatic events). Children reported incidents of being beaten (directly or witnessed) or being mistreated at home and at school, which resulted in lasting emotional consequences.

Psychological violence: 20 children (67% of those who experienced traumatic events) reported being victims of psychological violence, which took the form of bullying, humiliation, or emotional pressure from peers or adults.

Death or loss of a loved one: 18 children (60% of those who experienced traumatic events) reported the loss of loved ones, which caused them to feel deep grief, anxiety, and fear.

Accidents: 23 children (77% of those who experienced traumatic events) experienced accidents that resulted in physical injuries or serious psychological distress.

Polymorphism of clinical manifestations of PTSD in children and adolescents. Given that different traumatic factors can cause different severity of trauma, at the third stage of the study, a structured interview was conducted to verify PTSD or to identify individual symptoms of psychological trauma. The assessment of clinical manifestations in children and adolescents included in the study was carried out using the clinical scale of PTSD in children and adolescents ("PTSD Reaction Index for Children/Adolescents DSM – V" (University of California at Los Angeles Post-traumatic Stress Disorder Reaction Index (UCLA PTSD – RI)). The results of the assessment are presented in Table 2.

Table 2

Number (abs.,%) of children who had "present" symptoms (3 or 4 points) from all DSM – V clusters (B, C, D , E)

Children with "present" symptoms of all clusters among 30 respondents	of them are girls	of them are boys
6	2	4
20%	7%	13%

Based on the data presented in Table 2, several conclusions can be drawn. First, the detection of "present" symptoms of PTSD in children and adolescents indicates that the traumatic factors they experienced have a significant impact on their psychological state. Of the 30 respondents, 6 children (20%) demonstrated symptoms, indicating the presence of problems that require attention, which fully corresponds and confirms the results of world statistics. Second, the analysis of the data shows that among children with "present" symptoms of PTSD, there are more boys (4 out of 6) compared to girls (2 out of 6). This may indicate that boys may be more vulnerable to certain types of trauma or that their symptoms may be more pronounced. The results of the analysis of the presence of symptoms from different clusters (PTSD DSM-V) in children and adolescents included in the study are presented in Table 3.

Table 3

Symptomatic profile of PTSD in children and adolescents: study results

Name of PTSD symptom clusters according to DSM– V criteria	Number of children (abs., %) who showed symptoms among all respondents (30 children)
Symptoms of intrusions (Cluster B)	15 (50%)
Avoidance symptoms (C cluster)	8 (27%)
Symptoms of cognitive and mood impairment (D cluster)	18 (60%)
Symptoms of affective arousal (E cluster)	17 (57%)
Symptoms of dissociation	2 (7%)
No symptoms were detected	3 (10%)

The presence of PTSD symptoms in children and adolescents included in the study can be inferred from the data presented in Table 3. The traumatic events had a significant impact on the mental state of the highest number of respondents, who reported symptoms of intrusions (50%). This may indicate that children often experience repeated memories or flashbacks, which is characteristic of PTSD. Among respondents, 60% had symptoms of cognitive impairment and mood disorders, and 57% had symptoms of affective arousal. This suggests that traumatic experiences can have a negative impact on children's emotional state and cognitive functioning, which can hinder learning and social adaptation. According to 27% of avoidance symptoms, some children attempt to avoid situations that remind them of traumatic experiences, which can lead to isolation and limited social interactions. The presence of a dissociative subtype of PTSD was less common (7%), which may indicate that this defense mechanism is not dominant among children and adolescents who have experienced traumatic events. The fact that 10% of respondents did not exhibit any symptoms may indicate different levels of resilience to traumatic events or the existence of protective factors in these children. The results indicate that there was no significant difference in the severity of PTSD in children of different age groups, with moderate-severe symptoms dominating.

Conclusions. The diagnosis of PTSD is a complicated and multifaceted process that necessitates a comprehensive approach that takes into account various aspects of mental health, including emotional, behavioral, and physical symptoms. An important factor that makes it difficult for children to access the necessary psychological help is the social stigma and fear of discrimination, which emphasizes the need to create a safe environment for open discussion of traumatic experiences. According to the study, most children who had traumatic experiences displayed symptoms of PTSD, which included a high frequency of intrusions, avoidance, and affective arousal. The study also confirmed global statistics, according to which an average of 20% of people who have experienced a potentially traumatic event are diagnosed with PTSD. The study found that children who had traumatic events experienced various types of traumatic events, which may have affected their mental and physical well-being. Among the types of traumatic events, the most common were events related to military operations (29 children, 97%), 29 (97%) children witnessed bombings, and 57% lived in bomb shelters, which indicates a deep trace of fear and anxiety left by these events. There was also a high level of physical abuse, experienced by 83% of children, and 67% were victims of psychological abuse. The loss of loved ones affected 60% of children, causing deep emotional distress, while 77% of children experienced accidents. The data obtained suggests that children who have experienced traumatic events, especially during military conflict, should receive immediate response and psychological rehabilitation programs. Thus, the results of the study emphasize the importance of a comprehensive approach to the assessment and treatment of PTSD in children, as well as the need for further research in this area to ensure effective support for children who have experienced traumatic events.

Funding Statement. The research based on this working paper is funded by the SI Baltic Sea Neighbourhood Programme. The content is the sole responsibility of its authors.

Bibliography:

1. Foa E. B., Kozak M. J. Emotional Processing of Fear: Exposure to Corrective Information. *Psychological Bulletin*. 1986. 99(1). P. 20–35.
2. Yule W., Gold S. Posttraumatic stress disorder in children. Journal of Child *Psychology and Psychiatry*. 2000. 41(2). P. 209–217.
3. Herman J. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. 1992.
4. Кравченко О. Психічне здоров'я дітей в умовах війни: статистичні дані та рекомендації. *Журнал психічного здоров'я.* 2022. 1(2). 45–60.
5. Міністерство охорони здоров'я України. *Звіт про стан психічного здоров'я в Україні у контексті війни.* Київ : Міністерство охорони здоров'я України. 2022.
6. Brewin C. R., Andrews B., & Valentine J. D. Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2000. 68(5). P. 748–766.

References:

1. Foa E. B., & Kozak M. J. (1986). Emotional Processing of Fear: Exposure to Corrective Information. *Psychological Bulletin*, 99(1), 20–35.
2. Yule W., & Gold S. (2000). Posttraumatic stress disorder in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(2), 209–217.
3. Herman J. (1992). Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror.
4. Kravchenko O. (2022) Psykhichne zdorovia ditei v umovakh viiny: statystychni dani ta rekomendatsii [Mental health of children in wartime: statistics and recommendations]. *Zhurnal psykhichnoho zdorovia*, 1(2), 45–60 [in Ukrainian].
5. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy (2022). Zvit pro stan psykhichnoho zdorovia v Ukraini u konteksti viiny [Report on the state of mental health in Ukraine in the context of war]. Kyiv: Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy [in Ukrainian].
6. Brewin C. R., Andrews B., & Valentine J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748–766.

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

УДК 159.955.1 : 316.752 : 283/289
DOI https://doi.org/10.32782/3041-2005/2025-1.9

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЗМІСТ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ВІРЯН ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ

Шпак Денис Олександрович
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти
Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
ORCID ID: 0000-0003-0545-6560
Researcher ID: KFB-7894-2024

У статті розглянуто питання структури та змісту її складових компонентів ціннісно-смислової сфери християн, які належать до релігійних спільнот протестантського віросповідання. Показано, що ціннісно-смислова сфера є центральною формацією психіки релігійної особистості, яка становить багаторівневу, ієрархічну й динамічну систему. У роботі в загальних рисах проаналізовано наукові погляди на варіанти структури ціннісно-смислової сфери християн, подано загальну характеристику ключових ідей та цінностей протестантизму як однієї з провідних гілок християнства, а також теоретично розкрито загальні обриси ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів. Виокремлено універсальні цінності, що сформувались у межах протестантської конфесії та активно транслюються її адептами. Доведено, що ключова відмінність змісту ціннісно-смислової сфери вірянина протестантського віросповідання від атеїстично налаштованої людини полягає в тім, що центром ціннісно-смислової сфери вірянина, навколо якого вибудовується структурна ієрархія ціннісних настанов, є ключова для протестантизму ідея безсмертя. У статті показано, що структура ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів містить такі компоненти: індивідуальні особистісні смисли, мотиви, спрямованість, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації. Кожен із цих структурних компонентів має своє змістовне наповнення, специфіка якого визначається протестантським віросповіданням. Також у роботі зазначено, що особистісні цінності можуть відігравати роль стабілізувального фактору в психологічному здоров'ї, забезпечуючи підтримку в складних життєвих обставинах; впливати на психологічне благополуччя через формування стійкого світогляду, підвищення рівня стресостійкості та визначення способів упорядкування життєвих пріоритетів.

Ключові слова: *цінності, ціннісні орієнтації, ціннісно-смислова сфера особистості, релігійна особистість, психологічне здоров'я.*

Shpak D. ON THE QUESTION OF THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE VALUE-MEANING SPHERE OF PROTESTANT BELIEVERS

In this article, the author examines the issue of the structure and content of the value-meaning sphere of Christians who belong to religious communities of the Protestant faith. The author is convinced that the value-meaning sphere is the central formation of a religious person's psyche. This sphere is a multi-level, hierarchical and dynamic system. The article briefly analyzes scientific views on the options for the structure of the value-semantic sphere of Christians, and provides a general description of the key insight and values of Protestantism. In the article, the author highlighted universal values that were formed within the framework of the Protestant denomination and are actively transmitted by its adherents. The author proved that the difference between the content of the value-meaning sphere of a believer of the Protestant faith and an atheistic person is that the center of the value-meaning sphere of the believer; it is around it that the structural hierarchy of value guidelines is built, is the idea of immortality, which is key for Protestantism. These theoretical considerations shows that the structure of the value-meaning sphere of Protestant believers includes such components as individual personal meanings, motives, orientation, value orientations, meaningful life orientations. In this publication, the author also writes that personal values can play the role of a stabilizing factor in psychological health, providing support in difficult life circumstances; influence psychological well-being through the formation of a stable worldview, increasing the level of stress resistance.

Key words: *values, value orientations, value-meaning sphere of personality, psychological health.*

Вступ. У сучасних українських реаліях у новому світлі постає проблематика впливу релігії на психологічне здоров'я суб'єкта духовного життя. Зважаючи на те, що християнство – це оазис світоглядних смислів та цінностей, а його вплив безпосередньо визначає духовно-моральний стан особистості, постає питання про те, чи може система особистісних цінностей, життєвих пріоритетів, світоглядних переконань, сформованих під впливом протестантизму як однієї з провідних форм християнства в сучасній Україні, бути детермінантою збереження психологічного здоров'я в умовах війни, які психологічні механізми цього явища та в чому полягатимуть конкретні психологічні ефекти впливу протестантських релігійних цінностей на душевний стан людини під час воєнних подій.

У контексті розширення сфери вивчення психологічного здоров'я звернення до ціннісних аспектів релігійної особистості відкриває нові перспективи для дослідження. Релігійність та духовність,

як складники ціннісної системи особистості, впливають на спосіб її життя, мислення, визначення життєвих пріоритетів та поведінку. Ціннісні переконання можуть відігравати роль стабілізувального фактору в психологічному здоров'ї, забезпечуючи підтримку в складних життєвих обставинах; впливати на психологічне благополуччя через формування стійкого світогляду, підвищення рівня стресостійкості та визначення способів упорядкування життєвих пріоритетів.

Проблема цінностей і смислів особистості знаходить широке відображення в теоретичних та емпіричних дослідженнях, проте ми вважаємо, що, незважаючи на велику кількість досліджень, можна відзначити недостатність наукових уявлень як загалом, так і в частині окремих складників ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів. Актуальність зазначених питань також визначається наявністю певного протистояння між сучасними соціальними умовами, що висувають особливі вимоги до формування системи ціннісних орієнтацій особистості, та недостатньою вивченістю психологічних факторів і механізмів розвитку системи ціннісних орієнтацій адептів протестантського віросповідання.

Психологічні аспекти ціннісно-смислової сфери особистості розглядалися в роботах І. Бех [1], М. Боришевського [2], О. Іванової [3], О. Климишина [4], Д. Місенг [5], М. Мудрак [6], Н. Павлик [7], Е. Помиткін [8] та інших. Поняття ціннісно-смислової сфери тісно пов'язане з поняттями ціннісних орієнтацій (Д. Місенг, Н. Пов'якель [9]), смисложиттєвих орієнтацій, мотиваційно-смислової сфери особистості, смисловими утвореннями (Н. Павлик, Е. Помиткін), особистісними сенсами (Д. Леонтьєв). Зазначені автори вбачають у ціннісному та духовному потенціалі особистості сутнісне співвідношення з категорією психологічного здоров'я.

На думку більшості науковців (І. Богачевська, Д. Леонтьєв, І. Кондратьєва, В. Любащенко, Е. Помиткін, А. Фурман та ін.), ціннісно-смислова сфера – центральне утворення особистості, її «ядро», що встановлює спрямованість життєдіяльності людини та визначає відношення «людина – світ». Саме цінності та смисли, що засвоюються індивідуальною свідомістю, є детермінантами, які лежать в основі вибору життєвого шляху та стратегій і які визначають поведінку людини [10].

Ґрунтовні дослідження особливостей ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів здійснено переважно зарубіжними дослідниками – М. Грейвс [11], А. Грілі [12], А. Ерлі, К. Лі [13], М. Велч, Д. Лідж [14], Я. Мусек [15], Т. Пьяцца, К. Глок [16], Р. Соренсен [17], що пояснюється тривалою традицією поширення протестантизму саме в країнах «класичного західного світу».

Метою статті є теоретичне розкриття, через аналітичний огляд деяких іноземних та вітчизняних психологічних досліджень структури ціннісно-смислової сфери релігійної особистості, загальних контурів ціннісно-смислової сфери вірян, які є членами християнських спільнот протестантських деномінацій.

Матеріали та методи. Логіка розкриття структури й змісту ціннісно-смислової сфери членів протестантських релігійних спільнот передбачає послідовний аналіз наявних у джерельній базі поглядів на варіанти структури ціннісно-смислової сфери особистості, обґрунтування місця та ролі духовних цінностей у загальній ієрархії особистісних цінностей, характеристику ключових ідей та цінностей протестантизму. У роботі використано: теоретичний аналіз, систематизацію та узагальнення наукової літератури з теми дослідження.

Результати. Ціннісно-смислова сфера релігійної особистості обов'язково містить пласт духовних цінностей, що будуються на ґрунті самотрансценденції людини в більш високі та глибокі площини людського буття, що виходять далеко за межі суто земного життя. Вони допомагають подолати надмірну фіксованість на собі та своїх потребах, знайти сенс життя в більш глобальних нематеріальних сферах, що не обмежуються індивідуальним життям та імпульсивними потягами й бажаннями. Можна стверджувати, що в разі домінування в структурі особистості духовних цінностей людина гостро усвідомлює минущість земного буття, відчуває зв'язок з трансцендентним світом, прагне вибудовувати своє життя так, щоб не втратити його, гостро усвідомлює масштабність Божого замислу щодо людства, вірить у своє високе призначення та боже походження. Реалізація прагнення до зв'язку з божественним початком досягається шляхом безперервного дотримання імперативів релігійного вчення, вираженого в заповідях. Саме вони окреслюють зміст справжніх духовних цінностей та чеснот – віра, надія, любов, розсудливість, помірність, врівноваженість, пріоритет Божої волі над людською волею тощо. У Біблії окреслено основи християнської етики через три основні елементи. Перший елемент містить універсальні християнські чесноти, як-от обережність, стриманість, чесність, мужність, прямодушність, істинність та відданість слову. Другий елемент стосується плодів, що їх дарує Святий Дух: віру, надію, любов (милосердя), радість, мир, терпеливість, лагідність. Третім елементом є десять Заповідей, де перші чотири належать до вшанування Бога, а наступні шість є захисниками миролюбних відносин між людьми, включно з повагою до батьків, забороною на вбивство, перелюбом, крадіжкою, неправдивими свідченнями проти ближнього, заздрістю та пожадливістю.

На тлі віри у вищий надприродний раціональний початок усього сущого, самозречення особистої волі на користь волі Творця неба і землі, відбувається розширення свідомості вірянина, який починає

мислити категоріями всесвіту та його глобальної долі, що дає змогу абстрагуватися від буденності, дріб'язкових справ та сфокусуватися на найбільш значущих сторонах людського життя. Така внутрішня метаморфоза змінює загальне світосприйняття людини, перевертає точку відліку для оцінки того, що відбувається навколо, формує етичне ставлення до оточення та світу загалом. Окреслені внутрішні метаморфози, що відбуваються з релігійною людиною, є квінтесенцією формування духовних цінностей та справедливим щодо вірян різних християнських конфесій.

Сутність духовних цінностей у структурі ціннісно-смислової сфери особистості І. Бех характеризує дещо поетично та метафорично. Автору належить досить деталізована характеристика феноменології духовних цінностей особистості. Операціоналізація категорії духовної цінності в працях І. Беха має такий вигляд: «Духовна цінність на індивідуальному рівні є надбанням особистості, що втілює високосмисловий етичний імператив, через власну безумовну значущість якого особистість виділяє, усвідомлює своє Я-духовне, а поведінкова сфера цього Я стає простором суспільно цінної життєдіяльності» [18, с. 9]. Дослідник також виокремив низку сутнісно-феноменологічних характеристик духовних цінностей:

− тісний зв'язок з вищими сенсами життя, що протистоять утилітарним життєвим цінностям;

− «розчищення» внутрішнього простору для більш значущих речей, що призводить до зменшення значущості дрібних життєвих справ;

− ціннісне упорядкування власного життя – у процесі вибудовування власного життя людина починає керуватися нематеріальними цінностями;

− віра, яка надає життю високого сенсу;

− уникнення тотальної зануреності в різні види зовнішньої діяльності;

− прагнення до самотності як індикатор глибокої внутрішньої роботи, у процесі якої відбувається становлення духовної орієнтації особистості.

Важливим у контексті розгляду духовних цінностей є класифікація християнських цінностей як їх найбільш повного виразу. Спробу створення такої класифікації зроблено Г. Пирогом – він розглядає християнські етичні основи у формі ієрархічно організованої системи цінностей [19]. Найвищою ланкою в цій розгалуженій християнській ієрархії цінностей є Бог, який представляється як абсолютне джерело та абсолютний предмет аксіологічних стосунків. У ядрі християнської моральної доктрини перебуває фігура Ісуса Христа. Бог і Ісус Христос формують суттєву єдність у свідомості вірянина, хоч і диференціюються за своїми ціннісними аспектами. Серед особливих духовних цінностей у межах християнського вчення виокремлюють християнські «цінності-цілі», що становлять ідеали, до яких прагне вірянин (Царство Небесне, вічне життя душі тощо). У християнській традиції сенс людського буття тлумачиться через кінцеву мету існування особи, що полягає в неухильній підготовці до духовного сполучення з Богом за межами земного життя. Наступну категорію релігійних цінностей становлять «цінності-засоби», які є інструментами для вірянина в досягненні вищої мети. Сюди входять релігійне переконання, церковні таїнства та ритуали, моральні якості, виховані церквою та інше. Завершальна категорія ціннісних концепцій охоплює реальні ціннісні взаємини, життєві цінності, кожну з яких християнська релігія інтерпретує на свій лад, надаючи їм певного значення.

На думку О. Пальчевської, оптимальна модель духовно значущих напрямів для вірян асоціюється з такими ключовими поняттями: «самоідентифікація» (усвідомлення власної ролі в здобутті спасіння), «глибинні корені» (уявлення про внутрішню духовну основу «зовнішньої» особи як елемента, що надає життю сенс), «непохитна любов» (переживання найвищої гармонії буття через зближення з Богом), «прагнення до істини» (як з'єднання з вищими силами), «простір вибору» (як можливість самостійного рішення), «стан істинності» (як сприйняття коректності обраного шляху). Послідовність цих ключових елементів у контексті цієї богословської теорії формує існування протестанта в його наступній значущій орієнтації, яка зосереджена на втіленні концепції спасіння: вірянину важливо, спираючись на основи реальності, робити вибір щодо актуальних викликів існування, керуючись глибокою вірою та злиттям з Христом. У фундаменті цих напрямів лежать такі ключові поняття: «простір вибору» (можливість визначення власної думки), «глибока любов» (відчуття єдності в злитті з «Божественним началом»), «відкритість серця» (сприйняття налаштованості на проявлення співчуття), «спільність існування» (усвідомлення себе не тільки в приватному, а й у ширшому контексті), «впевненість у спасінні» (почуття віри в здобуття спасіння) [20, с. 73].

Словенський науковець Я. Мусек уважає, що цінності багато в чому пов'язані з релігією. У більшості культур і суспільств релігія та цінності тісно взаємодіють з етикою, моральними принципами й чеснотами. Крім того, в очах багатьох людей релігійні переконання є фундаментальною основою та обґрунтуванням цінностей, етичних норм та моралі [21, с. 453]. Порівняно нещодавно цим автором проведено масштабне дослідження, мета якого полягала у формуванні повного уявлення про відмінності в ціннісних орієнтаціях між представниками семи основних релігій світу: буддизму, індуїзму, юдаїзму, ісламу, православ'я, протестантизму та католицизму. Дані, які аналізувалися дослідником були

запозичені із шостої хвилі Всесвітнього дослідження цінностей (WVS6, World Values Survey, 2015). Ураховувалися ціннісні орієнтації, виокремлені в межах теоретичної моделі цінностей Ш. Шварца [22]. Зокрема, у дослідженні Я. Мусека використано 5 груп цінностей: 1) цінності, що є репрезентативними для самотрансцендентності в моделі цінностей Ш. Шварца або аполонівських цінностей (за визначенням самого Я. Мусека): доброзичливість, універсалізм, конформізм, безпека та традиція; 2) цінності, що пов'язані, з одного боку, з автономією, секулярними та емансипативними цінностями, а з іншого – з релігійними цінностями. Цю групу цінностей можна інтерпретувати як релігійну або світську ціннісну орієнтацію; 3) третя група цінностей пов'язана із силою, стимуляцією, гедонізмом, досягненням і самоспрямуванням та може бути інтерпретована як низька або висока діонісійська ціннісна орієнтація відповідно до моделі цінностей Я. Мусека; 4) цінності дружби, дозвілля, сім'ї в житті. Цю групу цінностей можна інтерпретувати як низьку або високу орієнтацію на афіліативні цінності; 5) в останню групу увійшли постматеріалістичні та емансипативні цінності, що можуть бути ідентифіковані як низька або висока емансипативна ціннісна орієнтація [23].

За кожною групою вірян різних конфесій Я. Мусеком отримано ціннісні профілі. У нашому випадку варто зупинитися тільки на тих цінностях, які притаманні вірянам-протестантам. Так, науковцем установлено, що протестантській групі значною мірою притаманні діонісійські цінності (влада, стимуляція, гедонізм, досягнення, самоспрямованість) та афіліативні цінності (важливість друзів, дозвілля та сім'ї). Автор також відмічає, що протестанти посідають досить збалансовану позицію між суто релігійними та світськими цінностями, посідаючи середню позицію між релігійними й нерелігійними групами. Установлено, що протестантська група респондентів орієнтована на діонісійський та емансипативний рівень цінностей. Як бачимо, в особистісних цінностях протестантів добре відображаються ті загальнолюдські цінності, які транслюються протестантизмом як християнською релігійною течією. Необхідно зауважити, що вони лише дотично стосуються суто духовних цінностей у тому розумінні, яке було висвітлено раніше, а здебільшого зорієнтовані на світське життя. Адже добре відомо, що протестантизм принципово відрізняється від інших християнських конфесій, орієнтуючись на такі цінності, як індивідуалізм, ініціатива, відповідальність, впевненість у собі, організованість, зорієнтованість на конструктивне перетворення навколишнього світу, безумовний пріоритет праці та покращення навколишнього світу, активність у соціальному житті, кар'єрні звершення, матеріальний достаток.

Досить показовими в контексті нашого огляду є численні дослідження А. Грілі, присвячені релігійності особистості та її ціннісного ставлення до різних сторін життя. Дослідником емпіричним шляхом установлено, що люди, які мають більш материнські, теплі образи Бога (Мати, Дружина, Коханець, Друг), більш імовірно підтримають соціальні питання та програми. Він також виявив, що ті, хто схильний зображати Бога материнським і теплим, також більш схильні підтримувати рівність жінок і чорношкірих та не схвалювати смертну кару. В інших дослідженнях А. Грілі показав, що протестанти, які мають більше материнських образів, особливо матері та подруги, займають більш ліберальні політичні та соціальні позиції. Крім того, результати свідчать про статистично значущий зв'язок між образом Бога та підтримкою хворих на СНІД. Ці результати вказують на те, що віряни-протестанти, які більш імовірно схвалюють милостивий образ Бога, менш схильні до стигматизації, виключення зі школи або дошлюбні тести на СНІД для хворих на СНІД. Він також виявив, що люди, які мають милостивий образ Бога, як правило, підтримують вирішення екологічних проблем [24]. Враховуючи наявність емпіричних даних на користь того, що в протестантській традиції Бог сприймається вірянами переважно як владна, сувора та каральна інстанція, стає зрозумілою можлива конфігурація їх ціннісних орієнтацій у питаннях сім'ї, громадянської рівності, політичних уподобань, ставлення до хворих, екологічних проблем тощо. Інші дослідження, що проводились у контексті проблематики, порушеної А. Грілі, дали подібні результати. Наприклад, Т. Пьяцца і К. Глок виявили, що люди з образом Бога як гуманного та милостивого світового початку є прихильниками гендерної рівності [25]. Такі американські дослідники як М. Велч і Д. Лідж довели, що ті, в кого сформований образ Бога-судді (тобто як каральної та суворої інстанції), більш схильні займати консервативну позицію з різних дискусійних питань [26].

Наш аналіз був би неповним, якби ми, орієнтуючись виключно на особистісні цінності, що регламентують ставлення до себе, оточення, різних видів діяльності та світу, оминули ті цінності протестантів, що базуються на їхніх богословських уявленнях, продиктованих прийнятим ними протестантським ученням. На нашу думку, ключова відмінність змісту ціннісно-смислової сфери протестантів від атеїстично налаштованих людей полягає в тому, що центром ціннісно-смислової сфери вірянина, навколо якої вибудовується структурна ієрархія ціннісних настанов, є ключова до протестантизму ідея безсмертя. Цю думку досить детально обґрунтувала О. Пальчевська шляхом висвітлення екзистенційних цінностей вірян пізньопротестантських конфесій, детермінованих есхатологічним ученням (уявлення про кінець світу, посмертну долю душі та спасіння), розроблених у межах протестантського віросповідання.

За словами дослідниці, ідеться про систему смисложиттєвих орієнтацій вірян пізньопротестантських конфесій, у складі якої ідея спасіння грає роль системоутворювального чинника [27, с. 75].

Розвиваючи думку О. Пальчевської, зазначимо, що концепція порятунку та пов'язані з нею погляди на життєвий сенс, які характерні для пізніших прихильників протестантизму, на певному рівні асоціюються з богословськими вченнями представників сучасної ортодоксії, які, стикаючись з провалом ідей ліберального позитивізму після завершення Першої світової війни, намагалися реінтерпретувати есхатологічні уявлення. Сучасна ортодоксальність цієї течії випливає з добре знаних доктрин М. Лютера та Ж. Кальвіна, проте пропонує їм свіже розуміння. Згідно із цим новим баченням, людська гріховність виникає через розірвання зв'язку з Божеством, що унеможливлює вирішення актуальних проблем. Розв'язок бачиться в єдиному – усвідомленні ролі Бога як спасителя, заснованому на прийнятті ідеї Його «втілення». Так, ідеї сучасного протестантизму направляли вірянина до есхатологічного майбутнього або ж спасіння в житті після смерті. У таких обставинах життєві орієнтації в екзистенційному просторі особистості пов'язувалися переважно з такими екзистенціалами, як «замисел», «ініціатива», «очікування». Віра, що виходить із цих концептів, слугувала підтвердженням надприродних аспектів теперішнього та майбутнього. У межах зазначеної «діалектичної богослов'я» екзистенційно-життєві орієнтації будуть пов'язані з екзистенціалом «вибір» та спрямуванням на підготовку індивіда до усвідомлення й прийняття проповіданої вісті, що через це надає шанс на майбутнє оновлення життя.

Важливим є питання про стійкість ціннісних утворень ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів. Висвітлюючи його, варто звернутися до дослідження, яке проведено американськими дослідниками Р. Соренсеном та С. Хейлзом. У його межах чотириста протестантських психологів, які пройшли навчання за світськими або релігійно орієнтованими програмами з клінічної психології, були порівняні щодо їхніх поглядів на етичні питання й використання релігійних втручань у клінічній практиці. Установлено, що релігійні психологи, які пройшли навчання за світськими програмами, були порівняно більш консервативними й більш схильні використовувати та цінувати релігійні техніки в психотерапії з релігійними або нерелігійними клієнтами, ніж релігійні психологи, навчені в релігійно афілійованих програмах [28]. З огляду на це дослідження, виникає низка важливих питань, що стосуються змісту та якості застосованих програм, індивідуально-психологічних особливостей досліджуваних психологів, їх професійної компетентності, світоглядних поглядів клієнтів, з якими довелося працювати досліджуваним психологам. З огляду на парадоксальний результат проведеного дослідження, виникають сумніви щодо контролю всіх додаткових змінних, які перераховані вище та які могли вплинути на вибір психотерапевтичних технік тими психологами, що взяли участь в експерименті. Якщо ж виходити з того, що згадане експериментальне дослідження проведено належним чином і, відповідно, його результати є цілком достовірними, то можна констатувати відкриття досить показової та цікавої закономірності щодо динаміки трансформації ціннісних настанов вірян-протестантів, яку можна ідентифікувати як ефект самозбереження духовно-релігійних цінностей, сформованих у межах протестантського віросповідання. Цей ефект полягає в активізації та закріпленні цих цінностей у внутрішньому плані їх носіїв, гострим усвідомленням їхньої важливості під впливом тих зовнішніх чинників, що намагаються відсунути їх на другий план, певним чином знецінити.

Здійснений аналіз представлених у джерельній базі уявлень про структуру ціннісно-смислової сфери особистості, а також відомостей про цінності, що плекаються в межах протестантського віросповідання, дав змогу впорядкувати уявлення про структуру та зміст ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів (табл. 1).

Отже, структура ціннісно-смислової сфери особистості є сталим внутрішнім конструктом та характеризується єдиною будовою, незалежно від досвіду людини, а також її особистих, соціальних, політичних і релігійних переконань. Це, найімовірніше, загальний каркас та форма, за яким групуються змістовні ціннісно-смислові утворення.

Вона розкривається відповідно до теоретичних позицій науковців, які вивчають ціннісно-смислову сферу. Специфіку ціннісно-смислової сфери особистості, що відрізняє її від інших людей, становить конкретне змістовне наповнення відповідної сфери. Необхідно зробити основне підсумкове узагальнення, відповідно до якого специфічність ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів проявляється на кожному рівні її структури, однак найбільш виразно та яскраво ця специфіка проявляється на рівні смисложиттєвих орієнтацій.

Висновки. Ціннісно-смислову сферу особистості як предмет наукового дослідження в психології представлено широким спектром підходів до аналізу співвідношення її основних компонентів – смислів та цінностей. Проблема цілісності ціннісно-смислової сфери розглядається в різних наукових школах психології як одна з ключових у вивченні становлення та розвитку духовності. Загалом, сьогодні більшість авторів розглядає цінності та смисли як взаємозумовлені особистісні динамічні утворення, психологічну природу яких пов'язано зі змістом цільових орієнтирів особистості.

Таблиця 1

Структура та зміст ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів

Компоненти структури ціннісно-смислової сфери	Зміст компонента
Індивідуальні особистісні смисли	Розсудливість, автономія, внутрішня чистота, самотність, толерантність, терпіння, самоконтроль, самовідречення, самозабуття, врівноваженість, спокій, уникнення зайвої метушні, особиста відповідальність, ініціатива, організованість
Мотиви	Мотиви індивідуального спасіння, мотиви особистих заслуг перед Богом і Христом, прагнення до миру з іншими людьми, мотиви досягнення та соціальної активності
Спрямованість	Трансцендентна спрямованість, індивідуалістична спрямованість, спрямованість на діяльність
Ціннісні орієнтації	Віра, надія, любов, праця, благочинність, помірність, самостійність, свобода, справедливість, рівність, моральний абсолютизм та переважання консервативних цінностей при розгляді дискусійних питань. Ціннісні орієнтації характеризуються стійкістю та тенденцією до самозбереження
Смисложиттєві орієнтації	Бог, Христос, Небесне царство, спасіння, заповіді святого Письма, здобуття Божої благодаті, посмертне життя та безсмертя, усвідомлення та виконання своєї місії на земному шляху

Джерело: розроблено автором

На наше глибоке переконання, зрозуміти особливості ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів можна тільки шляхом аналізу ключових ідей та цінностей, які транслюють у межах протестантської конфесії. В основі протестантизму лежить низка особливих цінностей, що виникли на основі протестантської інтерпретації новозавітного вчення. Тому в членів протестантських спільнот, які інтеріоризують такі цінності, формується унікальний стиль життя, ставлення до себе та світосприйняття, що визначають особливу конфігурацію та ступінь сформованості психічного здоров'я. Інтеріоризовані особистістю протестантські цінності можуть мати численні ефекти впливу на психологічні характеристики особистості, когнітивні, емоційні та мотиваційні складники її внутрішнього життя, що в підсумковому результаті забезпечують нервово-психічну стійкість до життєвих негараздів і труднощів, ефективну адаптацію до мінливих умов життя, безумовне прийняття будь-яких подій як невипадкових та корисних для духовного самовдосконалення.

У роботі виділено універсальні цінності, що сформувались у межах протестантської конфесії та активно транслюються її адептами, як-от працьовитість, відповідальність, духовне вдосконалення, економічна раціональність, самодисципліна та помірність, рівність та справедливість, соціальна активність, індивідуалізм. Ключова відмінність змісту ціннісно-смислової сфери протестантів від атеїстично налаштованого загалу полягає в тому, що центром ціннісно-смислової сфери вірянина, навколо якої вибудовується структурна ієрархія ціннісних настанов, є ключова для протестантизму ідея безсмертя. Структура ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів містить такі компоненти: індивідуальні особистісні смисли, мотиви, спрямованість, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації. Кожен із цих структурних компонентів має своє змістовне наповнення, специфіка якого визначається протестантським віросповіданням. Специфічність ціннісно-смислової сфери вірян-протестантів проявляється на кожному рівні її структури, однак найбільш виразно і яскраво ця специфіка проявляється на рівні смисложиттєвих орієнтацій.

Література:

1. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Вид-во «Букрек», 2018. 320 с.

2. Боришевський М. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.

3. Іванова О. І. Духовність особистості в контексті сучасного наукового знання про людину. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 5. С. 111–118.

4. Климишин О. І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід: монографія. Івано-Франківськ : Гостинець, 2010. 440 с.

5. Місенг Д. В. Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості : дис... … канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2020. 286 с.

6. Мудрак М. А. Особливості психологічного підходу до вивчення системи цінностей особистості. *Наукова педагогічна думка: науково-методичний журнал*. 2014. № 1 (77). С. 195–199.

7. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці : автореф. дис... … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 26 с.

8. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.

9. Пов'якель Н., Котлова Л. Ціннісні орієнтації у подоланні конфліктних форм поведінки студентів : монографія. Умань : Видавець О. О. Жовтий, 2011. 143 с.

10. Ryff C. D., Singer B. The Contours of Positive Human Health. *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9, no. 1. P. 1–28. URL: https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1 (date of access: 21.12.2024).

11.Graves M. Emergent Models for Moral AI Spirituality. *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*. 2021. Vol. 7, no. 1. P. 7. URL: https://doi.org/10.9781/ijimai.2021.08.002 (date of access: 21.12.2024).

12. Greeley A. Religion and Attitudes toward the Environment. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1993. Vol. 32, no. 1. P. 19. URL: https://doi.org/10.2307/1386911 (date of access: 18.11.2024).

13. Lee C., Early A. Religiosity and Family Values: Correlates of God-Image in a Protestant Sample. *Journal of Psychology and Theology*. 2000. Vol. 28, no. 3. P. 229–239. URL: https://doi.org/10.1177/009164710002800306 (date of access: 23.11.2024).

14. Welch M. R., Leege D. C. Religious Predictors of Catholic Parishioners' Sociopolitical Attitudes: Devotional Style, Closeness to God, Imagery, and Agentic/Communal Religious Identity. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1988. Vol. 27, no. 4. P. 536. URL: https://doi.org/10.2307/1386948 (date of access: 03.12.2024).

15. Musek J. Nova psihološka teorija vrednot (The new psychological theory of values). Ljubljana : Institute of Personality Psychology and Educy, 2000. 356 p.

16. Piazza T., Glock C. Y. Images of God and the insocial meanings. Wuthnow R. (Ed.). The religious dimension. New York : The Academic Press, 1979. P. 69–91.

17. Sorenson R. L., Hales S. Comparing evangelical Protestant psychologists trained at secular versus religiously affiliated programs. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 2002. Vol. 39, no. 2. P. 163–170. URL: https://doi.org/10.1037/0033-3204.39.2.163 (date of access: 10.11.2024).

18. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Вид-во «Букрек», 2018. 320 с.

19. Пирог Г. В. Ціннісна природа релігії (аксіологічний аналіз християнства) : автореф. дис... на здобуття вченого ступеня канд. філософ. наук : 09.00.11 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії Наук України. Київ, 2005. 18 с.

20. Пальчевська О. Г. Екзистенційно-смисложиттєві орієнтації вірян пізньопротестантських конфесій : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Рівненський державний гуманітарний університет, 2016. 185 с.

21. Musek J. Values Related to the Religious Adherence. *Psihologijske Teme.* 2017. № 26 (2). P. 451–480. URL: https://hrcak.srce.hr/file/272454 (date of access: 12.11.2024).

22. Schwartz S. H. Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2011. Vol. 42, no. 2. P. 307–319. URL: https://doi.org/10.1177/0022022110396925 (date of access: 14.12.2024).

23. Musek J. Values Related to the Religious Adherence. *Psihologijske Teme.* 2017. №26 (2). P. 451–480. URL: https://hrcak.srce.hr/file/272454 (date of access: 12.11.2024).

24. Greeley A. Religion and Attitudes toward the Environment. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1993. Vol. 32, no. 1. P. 19. URL: https://doi.org/10.2307/1386911 (date of access: 18.11.2024).

25. Piazza T., Glock C. Y. Images of God and the insocial meanings. Wuthnow R. (Ed.). The religious dimension. New York : The Academic Press, 1979. P. 69–91.

26. Welch M. R., Leege D. C. Religious Predictors of Catholic Parishioners' Sociopolitical Attitudes: Devotional Style, Closeness to God, Imagery, and Agentic/Communal Religious Identity. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1988. Vol. 27, no. 4. P. 536. URL: https://doi.org/10.2307/1386948 (date of access: 03.12.2024).

27. Пальчевська О. Г. Екзистенційно-смисложиттєві орієнтації вірян пізньопротестантських конфесій : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Рівненський державний гуманітарний університет, 2016. 185 с.

28. Sorenson R. L., Hales S. Comparing evangelical Protestant psychologists trained at secular versus religiously affiliated programs. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 2002. Vol. 39, no. 2. P. 163–170. URL: https://doi.org/10.1037/0033-3204.39.2.163 (date of access: 10.11.2024).

References:

1. Bekh, I. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei [Personality on the path to spiritual values]. Kyiv-Chernivtsi : Vydavnyctvo «Bukrek» [in Ukrainian].

2. Boryshevskyi, M. (2010). Doroha do sebe. Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti [The Road to Yourself. From the Foundations of Subjectivity to the Peaks of Spirituality]. Kyiv : Vydavnyctvo Akademvydav [in Ukrainian].

3. Ivanova, O.I. (2013). Dukhovnist osobystosti v konteksti suchasnoho naukovoho znannia pro liudynu [Spirituality of the individual in the context of modern scientific knowledge about man]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka,* 5, 111–118 [in Ukrainian].

4. Klymyshyn, O.I. (2010). Psykholohiia dukhovnosti osobystosti: khrystyiansko-oriientovanyi pidkhid [Psychology of personal spirituality: a Christian-oriented approach]. Ivano-Frankivsk : Hostynets [in Ukrainian].

5. Misenh, D. V. (2020). Vplyv tsinnisnykh oriientatsii na styl zhyttia osobystosti [The influence of value orientations on a person's lifestyle]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

6. Mudrak, M. A. (2014). Osoblyvosti psykholohichnoho pidkhodu do vyvchennia systemy tsinnostei osobystosti [Features of the psychological approach to studying the value system of an individual]. *Naukova pedahohichna dumka: naukovo-metodychnyi zhurnal,* 1(77), 195–199 [in Ukrainian].

7. Pavlyk, N. V. (2006). Tsinnisna determinatsiia moralnoho stanovlennia osobystosti v yunatskomu vitsi [Value determination of the moral formation of a person in adolescence]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Pomytkin, E. O. (2007). *Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti* [Psychology of spiritual development of the individual]. Kyiv : Nash chas [in Ukrainian].

9. Poviakel, N.,& Kotlova, L. (2011). Tsinnisni oriientatsii u podolanni konfliktnykh form povedinky studentiv [Value orientations in overcoming conflict forms of student behavior]. Uman : Vydavets O. O. Zhovtyi [in Ukrainian].

10. Ryff, C. D. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry,* 9, 1–28 Retrieved from https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1 [in English].

11.Graves, M. (2021). Emergent Models for Moral AI Spirituality. *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*, 7, no. 1, 7. Retrieved from https://doi.org/10.9781/ijimai.2021.08.002 [in English].

12. Greeley, A. (1993) Religion and Attitudes toward the Environment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(1), 19–28. Retrieved from https://doi.org/10.2307/1386911 [in English].

13. Lee C., Early A. (2000). Religiosity and family values: Correlates of god-image in aprotestant sample. *Journal of Psychology and Theology*, 28(3), 229–239. Retrieved from https://doi.org/10.1177/009164710002800306 [in English].

14. Welch, M. R., & Leege, D. C. (1988). Religious predictors of Catholic parishioners' sociopolitical attitudes: Devotional style, closeness to God, imagery, and agentic/communal religious identity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27(4), 536–552. Retrieved from https://doi.org/10.2307/1386948 [in English].

15. Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot (The new psychological theory of values).* Ljubljana : Institute of Personality Psychology and Educy [in English].

16. Piazza, T., & Glock, C. Y. (1979). *Images of God and the insocial meanings. Wuthnow R. (Ed.). The religious dimension.* New York : The Academic Press, 69–91 [in English].

17. Sorenson, R. L., & Hales, S. (2002). Comparing evangelical Protestant psychologists trained at secular versus religiously affiliated programs. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39, no.2, 163–170. Retrieved from URL: https://doi.org/10.1037/0033-3204.39.2.163 [in English].

18. Bekh, I. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei [Personality on the path to spiritual values].* Kyiv-Chernivtsi : Vydavnyctvo «Bukrek» [in Ukrainian].

19. Pyroh, H. V. (2005). Tsinnisna pryroda relihii (aksiolohichnyi analiz khrystyianstva) [The value nature of religion (axiological analysis of Christianity)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

20. Palchevska, O. H. (2016). Ekzystentsiino-smyslozhyttievi oriientatsii viruiuchykh piznoprotestantskykh konfesii [Existential and meaningful life orientations of believers of late Protestant denominations]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Rivne [in Ukrainian].

21. Musek, J. (2017). Values Related to the Religious Adherence. *Psihologijske Teme,* 26(2), 451–480. Retrieved from https://hrcak.srce.hr/file/272454 [in English].

22. Schwartz, S. H. (2011). Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 42, 307–319. Retrieved from URL: https://doi.org/10.1177/0022022110396925 [in English].

23. Musek, J. (2017). Values Related to the Religious Adherence. *Psihologijske Teme,* 26(2), 451–480. Retrieved from https://hrcak.srce.hr/file/272454 [in English].

24. Greeley, A. (1993) Religion and Attitudes toward the Environment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(1), 19–28. Retrieved from https://doi.org/10.2307/1386911 [in English].

25. Piazza, T., Glock, C. Y. (1979). *Images of God and the insocial meanings. Wuthnow R. (Ed.). The religious dimension.* New York : The Academic Press, 69–91 [in English].

26. Welch, M. R., & Leege, D. C. (1988). Religious predictors of Catholic Parishioners' socio political attitudes: Devotionalstyle, closeness to God, imagery, andagentic / communal religious identity. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 27(4), 536–552. Retrieved from https://doi.org/10.2307/1386948 [in English].

27. Palchevska, O. H. (2016). *Ekzystentsiino-smyslozhyttievi oriientatsii viruiuchykh piznoprotestantskykh konfesii [Existential and meaningful life orientations of believers of late Protestant denominations]. Extended abstract of candidate's thesis.* Rivne [in Ukrainian].

28. Sorenson, R. L., Hales, S. (2002). Comparing evangelical Protestant psychologists trained at secular versus religiously affiliated programs. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39, 2, 163–170. Retrieved from https://doi.org/10.1037/0033-3204.39.2.163 [in English].

Статтю прийнято до публікації 25.03.25

ЗМІСТ

Бортов А. С.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДТРИМКИ
МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ..... **3**

Кущенко І. В., Поджинська О. О., Руденко Л. Г.
ВЗАЄМОДІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РОДИНАМИ
ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇХ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ..... **9**

Мазоха І. С.
ІНТЕГРАЦІЯ АРТТЕРАПІЇ ТА КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ
В РОБОТІ З АГРЕСІЄЮ..... **15**

Прокоф'єва Л. О.
СІМ'Я ТА ІНКЛЮЗІЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ..... **20**

Савченкова М. В.
ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ
ФАХІВЦІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ..... **25**

Chorna V. V., Anhelska V. Yu., Gumeniuk N. I.
INTERDISCIPLINARY REHABILITATION SYSTEM: MEDICO-PSYCHOLOGICAL,
PROFESSIONAL AND SOCIAL REHABILITATION ON EVERY HEALTHCARE LEVEL
IN UKRAINE DURING WAR AND POST-WAR PERIODS..... **29**

Шайда Н. П., Литвин Р. Р., Полторацький О. В.
КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА..... **35**

Shevchenko S. V., Varina H. B.
THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER
IN CHILDREN IN OUTPATIENT CARE..... **41**

Шпак Д. О.
ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЗМІСТ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ
ВІРЯН ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ..... **47**

CONTENTS

Bortov A.
THE PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF SUPPORTING MENTAL HEALTH IN INDIVIDUALS..... **3**

Kyschenko I., Podzhynska O., Rudenko L.
INTERACTION BETWEEN MILITARY SERVANTS AND THEIR FAMILIES AS A FACTOR IN INCREASING THEIR RESILIENCE..... **9**

Mazokha I.
INTEGRATION OF ART THERAPY AND COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY IN WORKING WITH AGGRESSION..... **15**

Prokofieva L.
FAMILY AND INCLUSION: PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE HARMONIOUS DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS..... **20**

Savchenkova M.
DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS AS THE FOUNDATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF SPECIALISTS IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS..... **25**

Chorna V. V., Anhelska V. Yu., Gumeniuk N. I.
INTERDISCIPLINARY REHABILITATION SYSTEM: MEDICO-PSYCHOLOGICAL, PROFESSIONAL AND SOCIAL REHABILITATION ON EVERY HEALTHCARE LEVEL IN UKRAINE DURING WAR AND POST-WAR PERIODS..... **29**

Shaida N., Lytvyn R., Poltoratskyi O.
COMMUNICATIVE CHARACTERISTICS OF THE PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE FUTURE LAWYER..... **35**

Shevchenko S. V., Varina H. B.
THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER IN CHILDREN IN OUTPATIENT CARE..... **41**

Shpak D.
ON THE QUESTION OF THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE VALUE-MEANING SPHERE OF PROTESTANT BELIEVERS..... **47**

НОТАТКИ

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ’Я

Випуск 1, 2025

Підписано до друку 31.03.2025 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 6,04. Зам. № 0625/438. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.